

KATTEGAT-SKAGERRAK PROJEKTET MEDDELELSE

nr 7 - 1984

KATTEGAT-SKAGERRAK PROJEKTET MEDDELELSE nr 7 - 1984

Projektet om Kattegat-Skagerrak-regionens kulturudvikling under 1800-tallet er et tværvideskabt forskningsprojekt i et samarbejde mellem universiteterne i Göteborg, Oslo, Bergen, Århus og Aalborg; Agder Distriktslægeskole; museerne i Uddevalla, Kristiansand, Randers og Grenå; arkiverne i Arendal, Hjørring og Skagen; Statsarkivet i Kristiansand og Folkemusikarkivet i Bergen.

Det er projektets mål under højhed at analysere ændringerne i hverdagskulturen i regionen fra begyndelsen af Århundredet til slutningen. Dette arbejde foregår i en række arbejdsgrupper, der hver især tager sig af 1) den økonomiske udvikling, 2) fiskeriets ændringer, 3) kommunikationsforhold, 4) migration, 5) vækkelsen og foreningsdannelser og 6) mødet mellem borgerkultur og almoe-kultur.

Projektets sekretariat findes på Aalborg Universitetscenter og adresseen er:

Kattegat-Skagerrak-projektet
AJC
Postbox 159
DK-9100 Aalborg

(tl. (08) 15 91 11, lokal 178 (kl. 09-12)
sekretær: Birthe Jonansen)

Redaktionsudvalgs: Hans Try, Anders Gustavsson og Poul Holm
Redaktionens adresse:

AUC
Postbox 159
DK-9100 Aalborg

Kattegat-Skagerrak-regionens
kulturutvikling
på 1800-tallet

er
g

MIGRASJON

Redaksjon for serien: Hans Try, Anders Gustavsson
og Poul Holm

Kristiansand 1984

FORORD

Kulturell kontakt mellom ulike geografiske områder kan undersøkes ut fra mange synsvinkler. En av disse er å se på i hvor stor grad menneskene flyttet fra et distrikt til et annet. Slike flyttinger kan tas som et tegn på at kulturelle kontakter er etablert. Flyttingene kan i seg selv også påvirke kulturstivilingen ved at innflytterne tar med seg intetrykk, språk og skikker hjemmefra. Teknologiske nyvinninger, fagkunnskap, religiøse strømninger o.l. kan også spres ved at folk flytter til nye områder.

1800-tallet er preget av en sterkt flytteaktivitet i vår del av verden. I den historiske forskningen har man særlig lagt vekt på den sterke flyttestrømmen fra landsbygda og inn til byene samt den store utvandringen til Amerika i andre del av århundret. Vår arbeidsgruppe i Skagerrak/Kattegat-prosjektet undersøker en mindre kjent flyttestrøm: den som gikk mellom de nordiske land ved Skagerrak/Kattegat-bassenget.

Et par av gruppens deltakere har behandlet dette emnet i tidligere nummer av Meddelelser. I nr 2-1983 skrev Poul Holm en innledende artikkel om kontakten mellom Vendsyssel og Norge. Han fant at det i første del av 1800-tallet hadde vært en betydelig norsk innvandring til enkelte kyststrøk i Vendsyssel. Disse flyttingene var i stor grad knyttet til skipperfamilier og følgelig til de øvre sosiale lag av befolkningen. Dette må ha sammenheng med den omfattende skutehandelen som foregikk mellom Agder og Vendsyssel på den tida.

I dette nummer av Meddelelser fortar Poul Holm en videre analyse av innvandringen til Vendsyssel ut fra den danske folketellingen i 1850. Han finner at innflyttingen fra Norge må ha kulminert omkring 1830. I 1840-årene var den nærmest stanset opp. Det samsvarer med endringene i skutehandelen.

Meddelelser fra Kattegat-Skagerrak-prosjektet, nr 7, 1984
 Trykt i Kristiansand
 Varodd Industriens trykkeri
 ISSN 02 80 8463

Trykt med tilskudd fra SPAREBANKEN SØR, ARENDAL

Distribueres av: Kattegat-Skagerrak-prosjektet
 Aalborg Universitetscenter
 Postboks 159
 DK-9100 Aalborg
 (tel. 08-159111, lok. 178, kl.09-12)

Reidar Vollen har laget en undersøkelse om den danske innvandringen til Agder. Han finner at den må ha vært langt større på 1700-tallet enn i århundret etterpå. Imidlertid skjer det en ny økning i tilflyttingen fra 1860-årene. Det må ses i sammenheng med en generell kraftig tilflytting til Agderkysten på den tida.

Vollens artikkel tyder også på at det har vært en forskyning m.h.t. hvor i Danmark innvandrerne kom fra. På 1700-tallet dominerede Jylland. Senere kom det langt fler fra andre danske landsdeler. Vollens artikkel vil danne basis for videre undersøkelse om dette emnet.

Den tallmessig helt dominerende flyttestrømmen mellom de norske land på 1800-tallet gikk imidlertid fra Sverige til Danmark og Norge. I følge svensk befolkningsstatistikk skal vel 56000 personer ha flyttet fra Sverige til Norge i perioden 1850-1900. Til Danmark flyttet det over 70000 svensker i samme tidsrom.

Utflyttingen av svensker gjenspeiler seg også i danske og norske folketellinger. I 1870 bodde det vel 15000 svenskføde i Danmark, i 1901 var talet økt til over 35000. I Norge var veksten enda sterke. Mens landet hadde 150000 svenskføde i 1865, var antalet nær 50000 ved slutten av århundret.

Det foregikk også flytting til Sverige fra Norge og Danmark. Offisiell svensk statistikk regner med at det kom vel 18000 fra Norge og nær 34000 fra Danmark i tida 1871-1900. Størsteparten av disse var imidlertid svensker som vendte tilbake etter en tid utenlands. I 1870 var det f.eks. bare 2570 norskføde og 2795 danskføde bosatt i Sverige. Mange av disse var barn av svensker som hadde bodd en tid i utlandet.

Offisiell statistikk gir ikke alltid et reelt bilde av forholde. Migrationsstatistikk regner f.eks. bare med registrerte flyttinger. Ikke alle lot seg registrere. Særlig gjelder det for kortvarige flyttinger og sesongvandringer. For å få et bedre bilde av flytteaktiviteten, arbeider vårt forskningsgruppe med en serie lokale dybdeundersøkeler.

Flyttingene fra Sverige til Danmark ble behandlet av Hanne Gjøl i et tidligere nummer av Meddelelser (nr.2-1983). Hun fant at det kom svært mange svenske tjenestefolk og arbeidere til Randersområdet i 1840- og 1850-årene. Paul Holms artikkel antyder at noe tilsvarende kan ha skjedd enkelte steder i Vendysset.

I dette nummer av Meddelelser presenteres 3 undersøkeler av den svenske innflyttingen til Norge.

Sven G. Eliassen tar for seg innvandringen til Rolvøy i Østfold. Det ligger i grenseområdet mot Sverige og har tradisjonelt hatt nær kontakt med distrikten på svensk side. I 1860-årene kom det et økende antall svensker til Rolvøy. Det hadde sammenheng med veksten i teglverksindustrien der. Etterhvert ble det svenske innslaget så sterkt at det dannede seg svenske "kolonier" i bygda der svensk språk og kultur var dominerende.

Naturlig nok ble den svenske innflyttingen sterkest til grenseområdene på Østlandet. Men mange slo seg ned langs kysten i Vestfold, Telemark og Aust-Agder. Innvandringen til Telemark er behandlet av Håkon Finstad. Han finner at den svenske innflyttingen før alvor tok seg opp sist i 1860-årene. I første omgang kom de fleste svenske til Kragerø-distriktet. Det hadde sammenheng med gode tider i skipsfarten og etablering av industri og gruve drift der. Senere ble det et økende behov for arbeidskraft til industri og gruver i andre deler av Telemark. Det førte til økt svensk tilflytting dit.

På Østlandet kom de fleste svenske innflytterne fra grensestrøkene i Värmland, Dalsland og Bohuslän. Lenger nede på Agderkysten var innvandringen fra Bohuslän helt dominerende. Det framgår av Kjell J. Bråstads artikkel om den svenske innvandringen til Arendals-området. Mange av innflytterne kom her med småskuter fra havner i Bohuslän. Det kunne da tenkes at denne innvandringen hadde sammenheng med en gammel kulturell kontakt mellom kyststrøk i Bohuslän og på Agder. I så fall ville det støtte opp om Skagerak/Kattegat-prosjektets tese om en form

for kulturelt fellesskap i kystområdene rundt Skagerrak/Kattegat -bassenget i begynnelsen av 1800-tallet. Bråstads artikkkel viser imidlertid at det tidlig i århundret neppe var mer enn enkelte og tilfeldige flyttinger mellom Bohuslän og Agder. Fraktfarten med passasjerer tok til i 1860-årene som følge av et stort behov for arbeidskraft i Arendalsområdet. Dessuten var det hovedsaklig innlandsbefolkningen i Bohuslän som kom til Agder. Kystbefolkningen var lite berørt. Den store flyttestrømmen over havet i andre halvdel av 1800-tallet kan derfor neppe være grunnlagt på tradisjonell kulturkontakt mellom kystområdene i de nordiske land. Årsaken må hovedsaklig ligge i endrede økonomiske forhold der mangel på arbeidskraft i enkelte pressområder blir dekket med arbeidskraft fra distrikter der det er vanskeligere å få arbeid. Norge og Danmark ble for mange svensker et alternativ til Amerikafarten.

Første ledd i vår forskningsgruppes arbeid er å kartlegge og forklare flyttestrømmene mellom landene i Skagerrak/Kattegat-regionen. De videre undersøkslene vil ta for seg forholdet mellom innflytterne og den øvrige befolkning. Et viktig mål vil også bli å finne den kulturelle betydning innflytterne kan ha fått i sitt nye miljø.

Forskningsgruppen har kommet i gang med dette arbeidet. Det er bl.a. klartlagt at det i Arendals-området utviklet seg klare motsetninger mellom svenske innflyttere og norske arbeidsfolk da det ble nødstid og arbeidsløshet sist i 1880-årene. På den annen side så visse politiske grupperinger i Norge på de svenske innflytterne som mulige støttespiller i den politiske striden i 1890-årene. Tilsammen utsatte det svenske for et sterkt press i deres nye miljø.

Vår forskningsgruppe akter å fortsette disse undersøkelsene. Forhåpentligvis vil det da også bli foretatt dypere undersøkelse av flyttingene fra svensk side.

Kristiansand, desember 1984

Kjell J. Bråstad

INNHOLD

FORORD

Poul Holm:	VENDSYSSELS NORSK- OG SVENSKFØDTE BEFOLKNING I 1850	8
Reidar Vollen:	DANSK INNVANDRING TIL AGDER	15
Sven G. Eliassen:	"GRÄGESS" OG "LERSVENSKER". SVENSK INNVANDRING TIL ROLVØY CA 1860-1900	33
Håkon Finstad:	SVENSKER I TELEMARK OG KRAGERØ. MED SÆRLIG VEKT PÅ INNVANDRINGEN CA 1865-1900	50
Kjell J. Bråstad:	SVENSK INNVANDRING TIL ARENDAL SOMRADET PÅ 1800-TALLETT	86

Poul Holm:

VENDSYSSELS NORSK- OG SVENSKFØDTE BEFOLKNING I 1850

I artiklen "Forbindelse over Skagerak" i Meddeleiser nr. 2, 1983, anvendte jeg bl. a. den trykte folketælling for 1850, der som den eneste indeholder oplysning om personernes fødested. Den trykte statistik slår imidlertid nordmænd og svenske sammen i én kategori. Selv om det på grundlag af den eksisterende litteratur er sandsynligt, at nordmændene var i flertal, kunne forholdene behøve yderligere belysning. Jeg har derfor gennemgået filmkopier af tællingslisten, og resultaterne resumeres i det følgende.

Udvalgt materiale

For at undgå et tidrøvende arbejde med at identificere en enkelt eller to indvandrere i mange sognede udvalgte jeg på forhånd de sognede, som ifl. den trykte tælling havde mere end 0,5% norske eller svenskfødte indvandrere (i det følgende betegner "indvandrere" alene svenske og nordmænd, idet jeg har set bort fra en del især tyskføde). Dette kriterium gav mig 33 landsogne og 4 købstæder. I praksis begrænsede jeg mig dog til to købstæder, Skagen og Frederikshavn. Som kontrol gennemgik jeg dog yderligere de resterende sognede i Børglum herred, hvor den største indvandring fandt sted.

Derved nåede jeg op på i alt 38 landsogne med i alt 28.202 indbyggere, svarende til 43% af indbyggerne i Hjørring amts landsogne. De modtog 76 % af samtlige svenske og nordmænd i amtet. Indvandrernes andel af den totale befolkning var selv i disse sognede beskedent, gennemsnitlig 0,48%. I købstæderne var indvandrerne relativt flere og udgjorde gennemsnitlig 1,4%. Jeg har ikke undersøgt indvandringen i Hjørring og Sæby, men af den trykte statistik fremgår det, at der var i alt 77 skandinaviske indvandrere i købstæderne, hvoraaf jeg har identificeret 40 i Frederikshavn og Skagen, eller 52%.

Med grundlag i den trykte oversigt kunne jeg forvente at finde i alt 210 personer med norsk eller svensk fødested i de udvalgte sognede. Da jeg ikke skønede det nødvendigt at opnå fuldstændig dækning, opgav jeg sognene Serridslev og V. Brøndslev, hvor filmkopierne var ulæselige. Desuden fik jeg af tidenød ikke identificeret 27 personer, eller 13 %, som må være overset ved den første gennemgang. Jeg skønner dog, at den identificerede gruppe på i alt 174 personer giver et tilforsladeligt indtryk af sammensætningen af den totale indvandring i Hjørring amt på 301 personer.

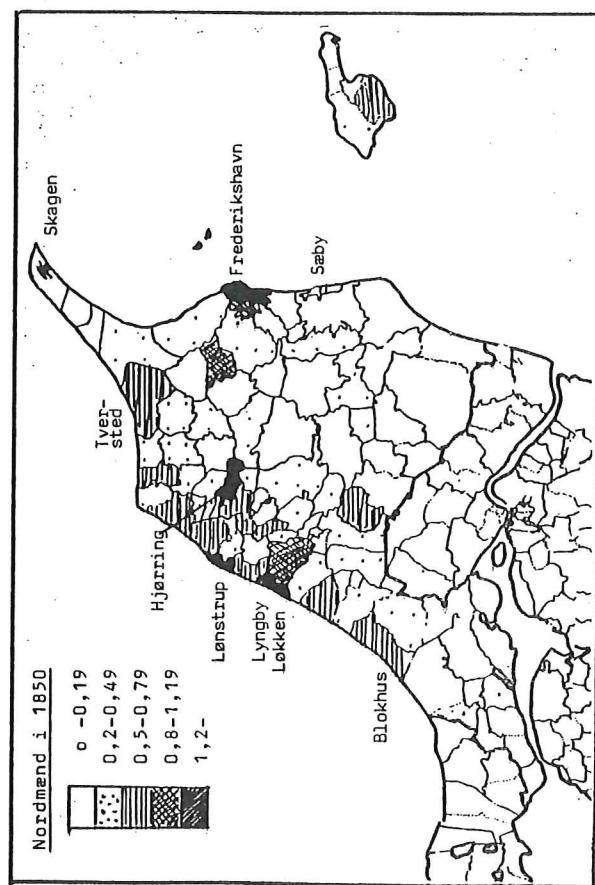
Var denne indvandring overhovedet betydningsfuld så talmæssigt beskeden som den vel må siges at være? Jeg mener ja af flere grunde. For det første, fordi denne indvandring fandt sted... far-den østre tilgang-af-svenskere henvyndte og således i hvert fald delvis må have haft andre årsager. For det andet, fordi den var lokalt meget varieret med stærke koncentrationer i visse sognede og derfor spillede en betydeligt større rolle i visse egne (dette forhold påpegede jeg allerede i min tidlige artikel, hvor jeg specielt pegede på den stærke indvandring i Løkken-området, hvor nordmændene udgjorde 3,2% af befolkningen). For det tredje, fordi denne vandring kan pege på andre kulturpåvirkninger, som ikke havde et så bekvæmt statistisk udtryk. Endelig må det nævnes, at selv om indvandrernes antal i Vendysset var beskeden, var det dog dobbelt så stort som landets gennemsnitlige andel af indvandrere fra Norge og Sverige (for landsognene som helhed var andelen kun 0,25%). I landsognene fandtes indvandrere næsten udelukkende i Nordsjælland, på Lolland og Bornholm (mest svenske sandsynligvis) samt i Hjørring amt (mest nordmænd).

Indvandrernes bosættelsesmønster

Jeg antog i den tidlige artikel, at svenskerne hovedsagelig ville kunne findes på østkysten, og nordmændene på vestkysten af Vendysset. Gennemgangen af tællingslisten viste imidlertid, at 89% var norskføde og kun 11% svenske. Indvandringen var også i Østvendysset domineret af nordmænd. Selv i Horns og Dronninglund herred udgjorde nordmændene 3/4 af alle indvandrere (62 norske og 19 svenske identificerede personer). I de øvrige herreder fandt jeg på én undtagelse nær kun nordmænd.

Kort I viser disse nordmænds relative befolkningsandel i amtet. (I de sogne, hvor jeg har overset personer, har jeg korrigeret ved at stille de identificerede indvandreres relative fordeling på norske og svenske i forhold til den officielle tællings tal på indvandrerne, hvorved et så godt som præcist udtryk findes). Det fremgår klart, at majoriteten af nordmænd fandtes i de kystvendte sogne. Nemlig i Frederikshavn og Skagen, samt omkring skudehandelsbyerne Løkken (Furreby og Lyngby sogne) og Lønstrup (Mårsrup sogn) samt Hjørring (som uden at være undersøgt uden videre kan antages også at have haft et overvejende norsk islag). Desuden findes et markant indslag i de øvrige sogne, hvor der fandtes mindre skudehandelspladser, fra Blokhus (Hune sogn) til Tversted sogn, dvs. hele den vendsysselske del af den såkaldte Nordstrand. Jeg viste allerede i den tidligere artikel, at et lignende befolkningselement ikke fandtes i Thy- og Han-strands sogne (samlet kun 0,08% indvandrere). Den norske indvandring var således et rent vestvendsysselsk fænomen.

Kort I

De få svensker fandtes hovedsagelig i Hørby sogn, Dronninglund herred, og Åstrup sogn, Horns herred samt Frederikshavn og Skagen. Selv Læsø var mere vendt mod Norge end Sverige, i Byrum sogn var der seks nordmænd mod en svensker.

Aldersfordelingen

Nordmændene var generelt de ældste med en gennemsnitsalder på 48 år mod svenskerne 31 år. Den svenske indvandring må således være af meget ny dato, mens den norske synes at være gået i stå. At den norske indvandring var af ældre dato kan belægges i en rekke tilfælde, hvor der på grundlag af fødestedet for nordmændenes børn kan fastlægges en sandsynlig ældste alder for forælderen ved indvandringen. Denne beregning ud fra det ældste barn født i Danmark viser, at de norske indvandrere normalt var højest 31 år ved indvandringen. Da deres gennemsnitsalder ved tællingen som nævnt var 48 år, må indvandringen være kulmineret sytten år tidligere, altså i 1833 og rimeligtvis nogle år før. Denne tidsfæstelse viser hen til perioden mellem napoleonskrigene og ca. 1830, som Kjell Masdal i en undersøgelse, der publiceres i næste nummer af Meddelelser, viser var en tid, hvor der bestod en usædvanlig stærk sørlandsk kontakt til den vendsysselske nordstrand.

Fødesteder

Denne forbindelse understreges endegyldigt, når vi undersøger nordmændenes præcise fødested. I langt de fleste sogne har tællerne desværre kun noteret "Norge" i den relevante kolonne, men enkelte tællere har dog noteret præcis fødested. Af alt 36 personer angav 8 at være født i Kristiansand, 5 i Grimstad, 4 i Sandvig, 3 i Kragerø og 3 i Arendal. Derudover er hele perlerækken af sørlandske byer repræsenteret, men vi hører kun om én fra Kristiania, én fra Halden og én fra Stavanger. Hovedparten af de lokaliserbare fødesteder findes altså på Agder-kysten, som også var centrum for Danmarksfarten.

Kun en enkelt svensk fik sit fødested noteret som Göteborg.

Køn, alder og erhverv

I nedenstående tabel har jeg opstillet de 174 personer efter køn og erhverv og beregnet den gennemsnitlige alder for hver gruppe.

Tabel 1. Kønspodelte erhvervsgrupper med beregnet gennemsnitsalder

	Nordmænd		Svenskere	
	M	K	M	K
Antal	Gns.	alder		
<u>Maritime erhverv</u>				
Skipere	6	(53)	9	(34)
Sømænd	3	(45)	2	(28)
Fiskere	3	(53)	2	(41)
Aftægtsfolk	2	(73)	2	(63)
Tjenestefolk	-		1	(16)
	14	(54)	16	(37)
<u>Handel og håndværk</u>				
Selvstændige	13	(52)	12	(45)
Ansatte	4	(45)	2	(63)
Aftægtsfolk	-		1	(82)
	17	(50)	15	(49)
<u>Landbrug</u>				
Selvstændige	21	(53)	14	(50)
Ansatte	17	(40)	12	(42)
Aftægtsfolk	1	(52)	2	(68)
	39	(47)	28	(48)
Fattiglemmer	5	(68)	11	(58)
Børn	2	(9)	2	(17)
Uvisse	4	(50)	2	(59)
Summa	81	(50)	74	(46)

(Kvinder er regnet efter ægtemandens erhverv, hvis de ikke er opført med eget erhverv)

Svenskerne antal er så beskedent, at deres fordeling kan tilskrives tilfældigheder. Det er dog interessant at bemærke, at medens danske søfolk hyppigt fandt sig norske hustruer, var der kun to svenske hustruer til danske mænd, begge i Skagen, hvor der var en vis kontakt til Sverige gennem salg af fisk til Norge. Desuden havde to arbejdsmænd i Frederikshavn fundet sig svenske hustruer. (Jf. om svensk kontakt til disse to byer R. Olsson i Meddelelser nr. 6, s. 57-9). Det fremgår af aldersgennemsnittet, at den svenske indvandring af tjenestekarle til landbruget var lige ved at sætte igang, men endnu i 1850 var den talmæssigt helt ubetydelig.

Den norske erhvervsgruppering er interessant ved, at nordmænd fandtes i alle lag, men med en klar overrepræsentation i de bedrestillede grupper, skipperne, håndværkere, gårdmænd og husmænd, såvel for kvindernes som mændenes vedkommende. Godt halvdelen befandt sig i denne middelstand, medens 10% var fattiglemmer. Blandt mændene viser aldersgennemsnittene en ganske ensartet alder på ca. 50 år i alle grupper, dog med et indslag af yngre tjenestekarle. Disse karle fandtes i sær på de større landbrugsbedrifter som Børglum og Stavad, hvor de kan tænkes at have søgt til for at lære landbrug (dette, gælder en mindre gruppe på tyveårige, medens de øvrige som benævnes daglejere er betydelig ældre). De fleste norske mandlige invandrere må således antages at have fundet deres livs slutterhverv, og tilgangen af yngre mænd må siges at være beskeden. I løbet af en generation ville dette norske befolkningsindslag således være fuldstændig opslugt.

Anderledes for kvindernes vedkommende. Kvinder i landbruget og i handel og håndværk var også ca. 50-årigе, men i kystsognene og -byerne var der et betydelige indslag af søfolks hustruer.

Afslutning

En konklusjon på dette materiale må nødvendigvis inddrage det materiale, som jeg tidligere har fremlagt. Det ville endvidere være ønskelig at få undersøgt f. eks. til- og afgangslisterne for især Furreby sogn (Løkken). Der tegner sig dog efterhånden et temmelig klart billede.

I 1700-tallet synes vandringen i forbindelse med skudehandelen at være gået overvejende fra Vendysset til Sørlandet. Under svære krisear i forbindelse med krigen 1807-14 og umiddelbart efter frem til ca. 1830 ved vi fra Masdalens undersøgelser, at mange sørlandske både gik direkte til den vendsysselske strand for at opkøbe nødvendige subsistensprodukter. Det var i denne periode - kan vi nu se - at Vestvendsyssel fik den overvejende del af sit tilskud af norske indvandrere. Der var to næringsveje åbne for nordmændene. Enten kom de som søfolk og forblev i kystsognene, så vi registrerer dem i 1850 på deres karrieres top som skipper. Eller de gik ind i landet, vel hyppigt først som daglejere, og fandt sig efterhånden en gård eller et husemandssted ved opsparing eller giftemål. Denne overskridelse af grænsen mellem kyst og indland lettedes uden tvil af, at skudehandelen i høj grad var baseret på den nære kontakt mellem skipper/redere, opkøbere og gårdmænd, som var afhængige af den norske afsætning. Nordmændenes bosættelsesmønster synes således næsten at være en indikator på skudehandelens regionale betydning i den vendsysselske landsdel. Efter ca. 1830 steg den direkte danske indsats igen i skudehandelen - igen ifl. Masdalens undersøgelser, som publiceres i næste nummer af Meddelelser - medens nordmændene igen koncentrerede sig om den jyske østkyst og Limfjordsegnene. Den norske indsats svandt samtidig i relativ betydning for subsistensen på Sørlandet, og med de bedrede livsmuligheder i Norge holdt udvandringen op. Kun de vendsysselske søfolk, som nu igen frekventerede Sørlandet bragte nu en beskeden norsk indvandring med sig - i form af unge hustruer. Dette kvindelige indslag på gaderne i Løkken er hvad den muntlige tradition huskner, som jeg omtalte i den foregående artikel.

REIDAR VOLLEN:DANSK INNVANDRING TIL AGDER

Denne artikkelen er resultatet av en undersøkelse av kildematerialet vedrørende dansk innvandring til Agder på 1700- og 1800-tallet. Hovedsiktet målet har vært å få et inntrykk av om det er mulig å kvantifisere innvandringen i tiden før folketellingene i 2. del av 1800-tallet. Videre har jeg prøvd å danne meg et bilde av innvandringens karakter. Endelig har jeg registrert de mange danske innvandrere som jeg har støtt på, enkelte av disse blir eksemplvis trukket fram i artikkelen.

I undersøkelsen har jeg tatt for meg aktuelle kildetyper som finnes i Statsarkivet i Kristiansand (SAK), for å se hvilke opplysninger disse kan gi om danskers, primært jyders, bosetting i Agderfylkene. Jeg vil derfor prøve å kommentere og vurdere de ulike kildetyper. Jeg må understreke at jeg ikke sikter mot å gi en samlet framstilling av den danske innvandring til Agder. En vesentlig del av arbeidet mitt har blitt konsentrert om Arendalsområdet, der mange dansker slo seg ned. Ut fra de funn jeg har gjort, vil jeg prøve å beskrive visse hovedtrekk, og besvare enkelte spørsmål: Hvor slo immigranterne seg ned? Er det mulig å finne perioder der immigrasjonen og kontakten var særlig sterkt? Er der forskjell på perioden før 1814 og på årene som fulgte?

I artikkelen har jeg ikke kommet inn på interessante aspekter så som immigranternes alder, yrke, sosiale status eller kjønn.

HVA FOLKETELLINGENE 1865/75 FORTELLER

Folketellingen 1865 er den første landsomfattende tellingen der personenes fødested er oppgitt. Folketellingen 1801, som ellers regnes som pålitelig, mangler fødested. Tellinger ble også holdt i 1769, og hvert 10-år fra 1815 til 1855, men disse er summariske, uten navn. Et unntak er forresten tellingene 1815–1855 for Arendal. På samme måte som i 1801, oppgir disse personnavn, og er derfor viktige ved undersøkelse av bosettingen her.

I forbindelse med tellingen i 1865 er det utarbeidet en svært fyldig statistikk, blant annet oversikter over Folkemengden fordelt etter Fødested. 1 De 2 Agderfylkene, Aust-Agder og Vest-Agder, hette til 1919 henholdsvis Nedenes amt og Lister og Mandals amt. Nedenes amt besto av 2 fogderier, Nedenes fogderi, som dekket hele kystlinjen, og Setesdal (tidligere Råbyggelag) fogderi, som utgjorde de indre bygder. Lister og Mandals amt besto også av 2 fogderier, Mandal fogderi, som utgjorde den østre del, og Lister fogderi, som dekket den vestre del.

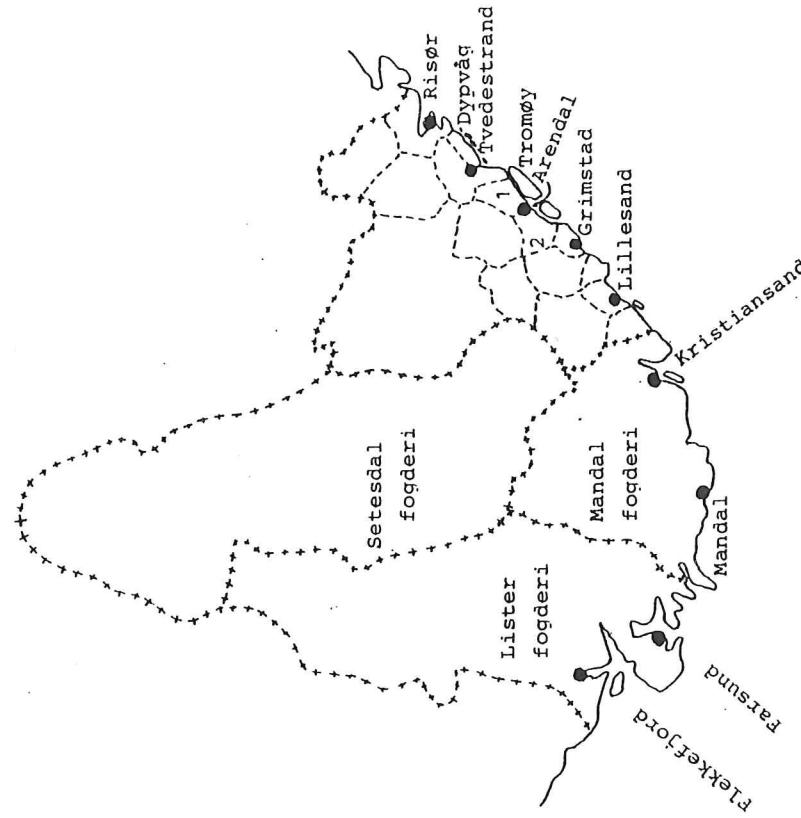
Personer født i utlandet i 1865, boende i byene:

Dann.	Sver.	Tysk.	Storb.	Øvrige	I alt	Samlet folkem.
Risør	5	10	3	1	1	20
Arendal	41	83	42	2	3	3452
Grimstad	10	29	12	2	2	1501
Kr. sand	51	39	40	4	9	10876
Mandal	20	18	6	12	2	3842

Spesifiserte oppgaver mangler for Tvedestrand, Lillesand, Farsund og Flekkefjord, men antall utlendinger var her ganske beskjedent, i alt henholdsvis 22, 19, 11 og 17.

Arendal er altså den byen som har det sterkeste innslag av utenlandsfødte personer, både absolutt og ikke minst relativt. 5,0% av byens befolkning var født i utlandet, av disse var 1,2% født i Danmark. For Kristiansand var de tilsvarende tallene 1,4% og 0,5%. Vi legger også merke til at der var flere tyske enn

ÅGDER OMKRING 1870

1 = Østre Moland
2 = Øyestadå

danske innflyttere både i Arendal og Grimstad.

Personer født i utlandet 1865, boende i landdistrikten, regnet fogderivis:

Dann.	Sver.	Tyskl.	Storbr.	Øvrige	I alt	Samlet folkem.
Nedenes	54	287	12	10	375	58464
Setesdal		1	1	2	4	
Mandal	8	12	7	13	40	
Lister	6	8	7	1	8	30

Vi ser at det er ytterst få utenlandsfødte personer på bygdene i Vest-Agder. Tallet er betydelig større i Aust-Agder, men vi ser at antall svensker er mer enn 5 ganger større enn antall dansker. Totalt er også andelen svært beskjeden: Av folkemengden i Aust-Agder var bare 0,6% født i utlandet, og bare 0,09% kom fra Danmark.

Vi så at koncentrasjonen av utlendinger i 1865 var størst i Arendal, og jeg valgte derfor å konsentrere undersøkelsen om Arendal og distriktet rundt. Ser vi på landdistriktet rundt Arendal, får vi følgende tall:²

Herrd	Sogn	Dann.	Sver.	Tyskl.	Storbr.	Øvrige	Folkem.
Ø.Moland	{ Barbu	12	54	3	1	8033	
	Tromøy	2	14	1			
Øyestad	{ Hisøy	6	37	1	3	8163	
		7	46				
		27	155	4	1	4	14196

Alt i alt gir folketellingen 1865 inntrykk av en totalt sett ganske beskjeden dansk bosetting, men de som bodde her var koncentreret i Kristiansand, Arendal by og området rundt Arendal. Tellingen i 1865 er imidlertid til liten hjelp når vi skal prøve å bestemme hvor i Danmark personene er født. Av danskfødte personer i Kristiansand, Arendal og Østre Moland/Øyestad er 34 oppgitt født i København. Andre fødesteder er oppgitt for 13 styrker, mens de øvrige 72 bare er oppgitt født i Danmark.

Den offisielle statistikk i forbindelse med folketellingen 1875 er ikke så detaljert med hensyn til fødested som den var i 1865:⁴

Byene amtsvis:	Dann.	Sver.	Tyskl.	Storbr.	Øvrige	I alt	Samlet folkem.
Nedenes	106	344	65	17	30	562	11268
Lister & Mandal	134	127	73	22	28	384	19409

Ser vi på Arendal og Kristiansand, får vi følgende tall:

Arendal	Kr.sand	Dann.	Sver.	Tyskl.	Storbr.	Øvrige	I alt	Samlet folkem.
57	57	156	30	4	4	18	265	4107
65	65	82	42	8	8	20	218	12191

Oversikten over bygdene, fogderivis, gir følgende tall:

Dann.	Sver.	Tyskl.	Storbr.	Øvrige	I alt	Samlet folkem.	
Nedenes	94	1090	16	15	62	1277	54249
Setesdal	2	6		1	1	10	10092
Mandal	30	79	27	2	31	169	28532
Lister	5	17	4	2	12	40	29118

Landdistriket rundt Arendal hadde i 1865 24,3% av innbyggerne i ammet, men av de innflyttede danskene var det 50% som bodde her, og 54% av svenskene.

Det som slår en her, er selvfølgelig den voldsomme økningen i svenske innvandrere i Nedenes fogderi, de utgjør nå 2,0% av befolkningen. Også når det gjelder danskfødte personer ser vi at det har vært en viss økning. Ser vi på det totale antall danskfødte personer i Agderfylkene, var dette 196 i 1865, og 373 i 1865 år senere, altså nesten en fordobling.

I landdistriket rundt Arendal bodde i 1875:⁵

Herred	Sogn	Danm.	Sver.	Tyskl.	Storb.	Øvrige	Samlet folkem.
O. Moland		10					
O. Moland	Barbu	22	284	3	1	4	9212
	Tromøy	2	62			2	
Oyestad		16	140	3	1	2	
Oyestad	Hisøy	5	164	2	1	1	6748
		45	660	8	3	9	15960

Også når det gjelder bosettingen i landdistriket rundt Arendal, ser vi at antallet danske innvandrere har økt noe siden 1865, men sammenlignet med svenskeinnvandringen blir den ubetydelig. Skal vi gi en generell karakteristikk av bosettingsmønsteret for utenlandsfødte personer i 2. del av 1800-tallet, må den bli at svenske immigranter bosatte seg i landdistriket rundt Arendal, mens danskene i langt større grad ble boende i byene, og da vesentlig i Kristiansand og Arendal.

Folketellingen 1875 har en langt mer presis angivelse av utleidingers fødested enn det 1865-tellingen har. Tar vi for oss de danskfødte personene i byene Kristiansand og Arendal, og herredene Østre Moland og Øyestad, kommer vi fram til følgende fødesteder:

Jylland	Københ.	Øvrige	Sjælland	Fyn	Andre	Dannm.	I alt
Kr. sand	19	23	9	4	6	5	66
Arendal	19	16	10	5	3	4	57
Oyestad	15	13	4	8	4	1	45

53 52 23 17 13 10 168
Det synes ikke å være noen vesentlig forskjell i mønsteret når det gjelder fødestedet til de som er bosatt innenfor de 3 geografiske områdene, bortsett fra at København er sterke representert i Kristiansand.

Det overraskende er imidlertid det relativt lave antallet av jyder, bare rundt 1/3 var født i Jylland (og her er også tatt med noen fra Sør-Jylland). Ut fra disse tallene synes det derfor ikke som om den korte avstanden mellom Sørlandskysten og Jylland har hatt noen avgjørende betydning, - i hvertfall ikke på denne tiden!

ANDRE KILDETYPER

Som vi har sett, gir folketellingslistene et godt inntrykk av bosettingen av danskfødte personer i 2. del av 1800-tallet. Vi skal så se på andre aktuelle kilde typer, og hvilke muligheter disse gir.

"Folketellingen" 1701/Mannatallet 1706.

Den såkalte folketellingen 1701 var et manntall i ordets egentlige forstand, den registrerte kun mannspersoner, - og enker. For en stor del er denne tellingen gåttapt, men eksisterer for Nedeneskysten. Sporadisk oppgir den personens fødested, og enkelte dansker er også nevnt. Men på samme måte som ved senere tellinger, kan navnene sette en på sporet etter danskfødte personer. På Barbu-eie "Wed Ledet" finner vi Christen Christensen Pigrup 69 år gammel, gift, fattig husmann. På gården Gjervoll, rett på andre siden av Tromøysund, men i andre enden av den sosiale rangstigen, finner vi enken Anne Marie Pallesdatter Grisi og hennes 6 sønner. Uten at det er sagt, må begge disse være av dansk opprinnelse.

Fra 1706 finnes et annet manntall, dessverre omfatter det bare Lister og Mandals amt, Kristiansand by er heller ikke med. Det spesielle ved dette manntallet, er at det oppgir fødestedet til samtlige personer. Ved gjennomgang av listene, er jeg kommet til følgende oversikt, med hensyn til danskfødte persons fødested:

	København	Jylland	Fyn	Sjælland	Danmark	I alt
Mandal	2	2	1	1	6	
Lister	3	8		1	1	13
	5	10	1	1	2	19

Når vi husker på at dette bare gjelder mannspersoner, og samtidig vet at befolkningen i Norge var mer enn 3 ganger så stor i 1865 som i 1701, får vi her et inntrykk av at innflyttingen fra Danmark var relativt større i begynnelsen av 1700-tallet enn i 1865. Tallene gir også inntrykk av en forholdsvis sterkere kontakt med Jylland, men tallene er så lave, totalt sett, at en bør være varsom med å trekke for bestemte slutninger av dem.

Passprotokollene

Fram til 1860 måtte folk ha reisepass ved reiser både innen- og utenlands. Det ble først protokoller over slike pass, både ved utstedelse, og når reisende viste fram sine pass. Som regel ble utstedte og foreviste pass notert i hver sin haldel av samme protokoll, eller de kunne, som i Kristiansand, føres i særskilte protokoller.

I SAK finner vi følgende passprotokoller for byene: Arendal (for årene 1811-12, 1821-58, 1918-27), Grimstad (1853-67), Kristiansand (1820-1902) og Flekkefjord (1828-98). For landdistriktsene finner vi passprotokoller for følgende fogderier: Nedenes(1806-62), Råbyggeag (1835-62), Mandal (1823-30, 1853-62), og Lister (1846-70, samt 4 innførsler 1886-96). I tillegg finnes pakker med innleverte pass. Vi ser at pass ble utstedt også etter at passplikten ble tatt bort i 1860. Ellers må vi regne med at mange reiser ble foretatt uten pass, ikke minst sjøreiser f. eks. fra Sørlandskysten til Jylland.

I seg selv er nok passprotokollene til liten hjelp når det gjelder å registrere flytting av fast karakter, men de vil kunne visse kontakter, både på individnivå, og mellom ulike distrikter.

Passprotokollene inneholder til dels personlige opplysninger som alder, utseende, i blant også fødested, hensikten med reisen blir også delvis oppgitt. Passprotokollene vil derfor kunne gi mange nyttige opplysninger om kontaktflater på 1800-tallet, selv om registreringen og utnyttelsen av dem vil være ganske arbeidskrevende.

Skifteprotokollene

Skifteprotokollene er blant slektsforskernes viktigste kilder, og vil også kunne gi mange opplysninger om kontakten mellom Agder og Jylland.

For byene Arendal og Risør¹⁰ er skifteprotokollene registrert på kort fra 1709 til 1806.¹¹ Skiftene er registrert både på fornavn og slektsnavn. Slektensnavnene er svært viktige når det gjelder å finne en persons fødested. Slektensnavnet eller tilnavnet svarer ofte til fødestedet, og mange av de danske innflyttere hadde slike navn. Kjennskap til stedsnavn i Danmark er derfor en fordel. Fornavn kan også gi antydning om danskføde personer. Personer som heter Jesper, Jeppa eller Ib viser seg som regel å være danske, samtidig som stedsnavn som ender på -rup eller -sted m.m. gjørne er danske. Navnet gir derfor ofte en pekepinn på fødestedet, men bruken av navn ved personidentifisering må skje med forsiktighet. 6.mai 1782 ble det holdt skifte i Arendal etter avdøde skreddersvenn Øre Wiborg. Navnet skulle tyde på dansk opphav, men skiftet forteller at han var "født i Sverig en 20 ve Miile fra Stockholm".¹² Etterkommerne etter danske immigranter beholdt ofte slektensnavnet, navnet Aalholm har eksistert i Arendal fra tidlig på 1700-tallet til i dag, mens slektsnavnet Wrensted ble benyttet i mange generasjoner i Kristiansand. Danske stedsnavn gir vanligvis opplysning om dansk opprinnelse, men det må undersøkes hvem i slekten som var født på dette stedet, og brakte navnet med til Norge.

Protokollene kan gi opplysninger om slektskapsforbindelser i Danmark, ikke minst når den avdøde ikke etterlot livsarvinger.

16. november 1768 startet skiftet etter de avdøde ektefolk Jens Jenson Borch og Maren Wroldsdatter som hadde bodd i Arendal. Det var et velstandsbo, og skiftet fyller hele 117 sider i skifteprotokollen.¹³ Arvinger til Jens var hans 2 søskens barn. Broren Niels Jensen var død og etterlot sonnen Jens Nielsen "af Thiis Ladegaard og Thiis Bye i Aalborg stift". Søsteren Else Jensdatter var også død, og etterlot 2 barn, Lars Jensen og Dorothea Jensdatter, begge "af Wilshøy Bye ibd".

Dessverre er ikke skifteprotokollene for Kristiansand registrert på tilsvarende måte som for Arendal/Risør. Her må en holde seg til registrene i protokollene, men noen protokoller mangler også slike registre. Protokollene for Kristiansand er derfor langt vanskeligere og tungvinte å bruke. For resten av Agder er skifteprotokollene registrert etter gårdsnavn, og etter slektsnavn når like forekommer.

Ved en systematisk gjennomgåelse av skifteprotokollene vil en kunne spore opp en rekke slektskapsforbindelser mellom Agder og Jylland – begge veier, men jeg vil tro at skifteprotokoller i danske arkiver vil gi flere opplysninger om danske immigranter enn protokollene i SAK.

Kirkebøkene

Når en søker personopplysninger for 1700- og 1800-tallet kommer en ikke utenom kirkebøkene. Sammen med folketellingene og skifteprotokollene er kirkebøkene den viktigste kilde type når en vil undersøke slektskapsforhold og fødesteder. Hva finner en så i kirkebøkene? Jeg har igjen sett på Arendal, og har, mer eller mindre systematisk, gått gjennom kirkebøkene for tiden 1703-1878.¹⁴

Fra ca 1816 blir alle kirkebøker i landet ført i protokoller med ferdigtrykte rubrikket, og dermed blir de ganske ensartet fra

sted til sted. I tiden før kan de innholdsmessig variere svært fra det ene prestegjeld til det annet, og fra tid til tid. Det en finner i kirkebøkene for Arendal fra 1816 og utover vil derfor være svært likt det en vil finne andre steder. De nye kirkebøkene hadde rubrikker for inn- og utflyttede. For Arendal ble disse ført for året 1816, men uten at noen danske innflyttere er nevnt. Så føres ikke innflytterlisten før i 1844, mens listen over utflyttede føres fra 1840. At avgangs- og tilgangslistene ikke føres, eller føres svært dårlig, er i denne tiden et fenomen som går igjen i de fleste prestegjeld, selv om oppholdet ikke pleier å være så langvarig som for Arendal.

Tilgangslistene må regnes som svært ufullstendige. Vi har tiidligere sett at det bodde 57 danskfødte personer i Arendal i 1875. Ved å gå gjennom tilgangslistene i kirkebøkene til og med 1875, fant jeg bare 5 av disse. Presten var vel ikke så nøy med å føre inn i kirkeboken når en person kom med attest, dessuten var det vel mange som kom uten å ha papirene i orden. Eksempelet viser at tilgangslistene er helt ubrukelige når det gjelder å kvantifisere innflyttingen.

Kirkebøkene som ble tatt i bruk rundt 1816 har rubrikker for førens navn til brud og brudgom ved vielsen. Disse kirkebøkene ble snart erstattet av en ny type som også hadde med fødested ved vieler og konfirmasjoner. Disse ble tatt i bruk etter hvert som de gamle var utskrevet, for Arendal gjelder dette fra og med 1839, mens de i Kristiansand var i bruk fra 1827. Fra denne tiden, altså rundt 1825/40, er innholdet i kirkebøkene i de ulike prestegjeld nokså ensartet, og de gir gode opplysninger til identifisering av personer.

Kirkebok nr 1 for Arendal er spesiell på flere måter, ikke minst ved at den spenner over så lang periode (1703-1815). I tiden fram til og med 1755 skiller den seg dessuten ut fra de fleste andre kirkebøker fra denne tiden ved at den i stor grad oppgir fødested ved trolovelser. Dette finner en f.eks. ikke i de eldste kirkebøkene for Kristiansand og Risør, som starter henholdsvis i 1734 og 1716.

Det er ganske bemerkelsesverdig hvor mange dansker som giftet seg i Arendal i 1. del av 1700-tallet. I 1725 og 1726 ble det viet 5 par i Arendal der brudgommen var født i Danmark, samtlige av disse var fra Nord-Jylland, og i det ene tilfellet var både brud og brudgom jyder. I alt ble det viet 24 par i Arendal i disse 2 årene, så jydene var representert i mer enn 1/5 av disse.

I året 1746 finner vi disse blant viede:

- 11/1 Heinrich Hansen Kruse, ungkar og snekkersvenn, født i Kalundborg
- 2/3 Jørgen Ellefsen Wendelboe
- 25/4 Enkemann Christen Nielsen Alstrup
- 9/6 Anders Eivindsen Nørdrup
- 7/7 Enkemann Peder Johansen Kiøg og Maren Jeppesdatter, pige, Danmark
- 8/7 Pige Mette Jensdatter født i Wrensted i Jylland
- 27/9 Monsr. Nørdrup Alstrup
- 24/11 Ungkar Jacob Sørensen Berg, Skreddersvenn, født i Løstrup i Danmark og pige Anne Nielsdatter Mørk, født i Wrensted i Danmark

Totalt ble det viet 15 par i Arendal dette året, og i 8 av disse var den ene eller begge danskfødt! Noe lignende finner vi hele perioden, om enn ikke i samme grad som i 1746. I årene 1725 til 1755 fant jeg 76 vieler der én eller begge parter var danskfødt, eller sannsynligvis var det. Det samlede antall vieler i Arendal hele denne perioden var 424, dette gir en andel av "danske" ektepar på 18%. Det oppgitte tallet 76 er dessuten et minimumstall. Fødested oppgis vanligvis ikke for alle de kondisjonerte, som regel ble disse viet hjemme i huset uten trolovelse, de utgjorde omtrent 1/4 av alle vielsene i denne perioden. Fødested ble heller ikke oppgitt for enker og enkemann som giftet seg på ny, eller for "Piger som til forne er besovet". Det virkelige tallet på "danske" brudepar ville antagelig ved nærmere undersøkelse vist seg å ligge atskillig høyere.¹⁵

Av de 76 ekteskapene var det 4 der brudgommen giftet seg 2 ganger mellom 1725 og 1755. Til gjengjeld var det 9 tilfeller der

begge brudefolkene var danskfødt. Derved står vi igjen med 81 personer, deres fødested fordeler seg slik:

	Jylland	Københ.	Øvrige	Sjælland	Fyn	Samsø	Bornholm	Danmark
58	5	5	6	4	2	1	1	5

Nesten 72% var altså fra Jylland, dessuten kan også noen av de 5 som bare er oppgitt å være født i Danmark komme fra Jylland. Da Simon Christensen ble trolovet første gang 12/5 1738, er han oppgitt å være født på Sanden, da han som enkemann ble trolovet igjen 6/8 1742, er han kalt Simon Christensen Danmark.

Jeg har ikke undersøkt hvor mange som ekteparene som ble boende i Arendal, eller hvor mange som bosatte seg i Jylland, men det store antallet tyder som ble viet i Arendal i denne perioden beskriver på en glimrende måte den nære kontakt der har vært mellom Nedeneskytten og Jylland i 1.-del av 1700-tallet.

Som vi har sett foran, er fødested for både brud og brudgom oppgitt for samtlige ektepar fra 1839. I perioden fra 1839 til 1877 ble det i Arendal inngått 38 ekteskap der én eller begge var født i Danmark. I denne perioden ble det inngått 1074 ekteskap, det betyr at danskføde personer var innblandet i 3,5% av disse ekteskapene, og nå er det heller ikke tale om minimumstall. Forskjellen fra 1700-tallene er slående.

2 av brudgommene giftet seg 2 ganger, mens begge parter var født i Danmark i 3 tilfeller. De 39 personene har fødested som følger seg slik:

	Jylland	Københ.	Øvrige	Sjælland	Fyn	Bornholm	Falster	Langel.	Danmark
15	12	4	1	2	1	1	1	1	316

Andelen av jyder er gått betydelig ned, fra 72% på 1700-tallet, til under 39%. I stedet ser vi at innflyttingen fra det fjerne København er blitt langt sterkere enn tidligere.

Bygdebøker/Genealogisk litteratur

Enkelte bygdebøker går temmelig grundig til verks når det gjelder å ta med og identifisere de personer som har bodd i bygda, og de opplyssinger disse gir, er viktige å ta med seg. Både bygdebøker, og tilgjengelige slektsbøker og attetavler, vil kunne være svært nyttige i arbeidet med å få en oversikt over den danske innvandring til Norge. En slik bygdebok, som går særlig i dybden, er Dypvågboka.¹⁷ Dypvåg, som nå er en del av Tvedstrand kommune, var på 1800-tallet kanskje landets største sjøfartsbygd, relativt sett. Bygda fikk dermed en bred kontaktflate utad, også mot Jylland. I boka treffer vi over 50 danskfødte personer som ble bosatt i Dypvåg eller distriktet omkring, de aller fleste av disse kom i 2. del av 1700-tallet eller begynnelsen av 1800-tallet. Nesten alle kom fra Jylland.

Identifiseringen av personer i byene er vanskeligere. De byhisto-riene som er utgitt kan ikke sammenlignes med bygdebøkene. I den grad personer er omtalt, er det som regel byens spisser som tas med, - selv om disse ofte kunne være danske, særlig i eldre tid. For Kristiansand har vi "Kristiansands bebyggelse og befolking i eldre tider", til nå utgitt i 10 bind, der forfatteren Karl Leewy skildrer en god del av byens beboere gjennom 1600-, 1700- og 1800-tallet. Genealogisk litteratur dekker byene, i større og mindre grad, men fullstendige oversikter mangler.

Klitgaards samlinger

Til slutt vil jeg nevne postmester C. Klitgaards samlinger, "Opp-tegnelser vedrørende jydernes bosettelse på Sørlandet", som er deponeert i SAK.¹⁸ Samlingen består av omtrent 280 kort, i det hvert kort gjelder én person eller én familie, slik at samlingen omfatter langt flere enn ca 280 personer. Klitgaard skriver på et innledningskort at "Disse Optegnelser er ikke systematiske genealo-giske eller personalhistoriske Undersøgelser i danske og norske Arkiver, men er fremkommet som en Art Biprodukt (understreket av Klitgaard selv) ved mine mangeaarige Undersøgelser angaaende Nordjydsters Bosættelse paa det norske Sørland."

I tilllegg til navn, gir kortene opplysning om fødested i Danmark, fødselsdato eller -år, hvor de slo seg ned, profesjon, familieforhold, etter slekt m.m. Klitgaards norske kilder ser ut å være kirkebøker og genealogisk litteratur, vesentlig fra Aust-Agder.¹⁹

6 av Klitgaards kort gjelder nordmenn som slo seg ned i Danmark, og 57 kort gjelder jydernes bosetting utenfor Agder, derav er 3 oppgitt bosatt "i Norge". Av de øvrige kortene har jeg laget en oversikt over når flyttingen fra Jylland til Sørlandet trolig har funnet sted:

for	1650	1650-1700	1700-1750	1750-1800	1800-1850	etter 1850
	4	34	98	71	7	1

Lager vi en oversikt over det distrikket der immigrantene slo seg ned, får vi følgende:

Risør	Arendal	Grimstad	Lillesand	Kr.sand	Mandal	Fj.fjord
32	116	14	4	45	3	1

Nå skal vi nok være noe forsiktig med å trekke for mye ut av disse tallene. På samme måte som jeg har gjort i denne artikkelen, har nok Klitgaard koncentrert sin oppmerksomhet, både i rom og i tid. De litteraturhenvisninger han gir, viser at han har rettet sitt blikk mot Grimstad/Arendal/Risør-distriktet, altså Nedeneskytten (noe som vel ikke var så dumt). Men med de reserver-sjoner jeg da har tatt, ser vi at tallene stemmer bra overens med det vi har funnet tidligere. Ut av folketellingene 1865/75 fant vi at konsentrasjonen av innvandrede dansker var stor i Arendals-området, og i Kristiansand, og ved hjelp av Kirkebøkene for Arendal fant vi at kontakten mellom Arendal og Jylland var betydelig større på 1700-tallet enn i 2. del av 1800-tallet. Begge disse observasjoner bekreftes gjennom tallene fra Klitgaards kort.

I hvor stor grad er Klitgaards samlinger komplette? Har han fått med seg alle, eller kanskje de fleste innvandrede jyder? Et eksempel vil gi svaret på spørsmålet. Blant mine egne forfedre finner jeg 3 dansker, alle 3 Nord-Jyder, som dro til Tvedstrand eller

Dypvåg, giftet seg med en pike fra distriktet, og ble boende. Brødrene Mads (født ca 1730) og Ville (født ca 1735) Christensen kom til Dypvåg på midten av 1700-tallet. Etter familietradisjonen kom de fra Nibe ved Limfjorden. De giftet seg henholdsvis i 1763 og 1755, og ble boende på Sandøya, like vest for Lyngør. Werner Christian Hverring skal være født i Hals herred, også det ved Limfjorden, ca 1755. Rundt 1783 kom han til Tvedstrand, der han slo seg ned som gullsmed. Her giftet han seg i 1786, og her ble han boende i små kåر. Sonen Hans Jakob flyttet til Sandøya og ble gift med en sønnedatter til Mads Christensen.

Ingen av disse tre er nevnt av Klitgaard, det samme gjelder de fleste av jydene vi fant blant viede i Arendal, eller de vi fant i Dypvågboka. Dette viser at Klitgaard bare har funnet toppen av isfjellet, han har bare registrert en liten del av alle jydene som slo seg ned på Sørlandsstykket. Stort sett ser det ut til at de han har registrert, er slike som har markert seg i det politiske og/eller økonomiske liv, som embedsmenn, kjøpmenn osv.

AVSLUTNING

Oversikten over kildetypene er ikke ment å skulle være fullstendig, andre kilder vil kunne være myttige, uten at de er nevnt her. Men jeg har prøvd å karakterisere dem, og vise hva en kan vente å finne angående danske immigranter.

Av det stortest jeg har fått fram under vurderingen av kildene, mener jeg å kunne trekke følgende konklusjon angående den danske innvandringen til Vest-Agder: Innvandringen til Aust-Agder var sterkest enn innvandringen til Vest-Agder, i Vest-Agder var det Kristiansand by som trakk til seg de fleste. I det hele tatt synes koncentrasjonen å være sterkest i og like rundt byene. De tall jeg har trukket fram tyder på at innvandringen har vært betydelig større på 1700-tallet enn utover 1800-tallet, kanskje har unionsoppløsningen i 1814 vært medvirkende til dette. Et annet trekk er at innvandringen fra Jylland gikk tilbake sammenlignet med innvandringen fra de andre danske landsdeler.

Det som jeg imidlertid har sett på som min hovedoppgave med dette arbeide, er hverken å identifisere eller tellte jydske immigranter, eller å vurdere kildenes innhold av slike. Det primære har vært å finne svar på følgende spørsmål: Er det ut fra kildesituasjonen mulig og fornuftig å arbeide videre i større målestokk med emnet jydsk innvandring til Agder, er det mulig å anslå innvandringens omfang og karakter i de ulike deler av landsdelen, og til de ulike tider? Jeg mener at jeg gjennom denne artikkelen har besvart spørsmålet, i alle fall delvis. Ved mine eksempler har jeg vist at det lar seg gjøre å få et brukbart inntrykk av immigrasjonens omfang, selv om kildetilgangen ikke er like god i alle distrikter. Spesielt vil byene med sine relativt store folkemengder være arbeidskrevende, – og utfordrende!

NOTER

- Norges offisielle Statistik. Resultaterne af Folketellingen i Norge i Januar 1866.
- Tallene for svenskfødte personer i Barbu er etter opplysning av Kjell Bråstad.
- Fra 1/1 1901 er Barbu innlemmet i Arendal by.
- Norges offisielle Statistik. Resultaterne af Folketellingen i Norge i Januar 1876.
- Tallene for svenskfødte personer i Barbu, Øyestad og Hisøy er etter opplysning av Kjell Bråstad.
- Av disse er 2 født på Bornholm og 3 på Lolland. Dessuten er 1 person oppgitt født i Kongsted, Danmark. Det er gift arbeidmann på Bryggeriet, Hans Nielsen født 1848. J.P. Trap: Danmark, Stedregister oppgir 5 steder i Danmark ved navn Kongsted: I Haderslev og Vojle amter i Jylland, og Sorø, Holbæk og Præstø amter på Sjælland.
- Av disse er 1 født på Falster, 1 på Møn og 1 på Langeland.
- Av disse er 2 født på Bornholm og 1 på Langeland. Dessuten er gift matros Niels Peder Nielsen på Løvold under Barbu oppgitt å være født 1837 i Vellingebæk i Danmark. I Traps stedregister kan jeg ikke finne dette stedsnavnet.
- Manntallet i 1706 finnes i esken "Sjølegd rulle nr 2, Lister & Mandals amt 1702-1773" i SAK.
- Arendal og Risør utgjorde én jurisdiksjon til 1779, da hver av byene fikk hver sin byfogd og byskriver.

11. Arendal skifteprot. nr 1-12.

12. Arendal skifteprot. nr 8 fol. 24 b.

13. Arendal skifteprot. nr 5 fol. 371 b-429 b.

14. Følgende kirkebøker er gjennemgått: nr 1 (1703-1815), nr 3 (1805-15), nr 4 (1816-38), nr 10 (1816-39), nr 14 (1838-54), nr 15 (1855-68), nr 16 (1869-78).

15. I kirkeboken for Arendal støttes jeg flere ganger på navnet Sanden, som tydeligvis må være en betegnelse på Jyllandskysten. Blant trolovede traff jeg på disse:

- 15/4 1725 Niels Eriksson Ungkar "fød i Danmark ved Blokhuset over paa Sanden".

6/4 1736 Christen Petersen Ungkar "fød i Malm Sogn i Nørrejylland og Anne Nilsdatter Pige fød over paa Sanden".

12/5 1738 Simon Christensen Skreddersvenn "fød paa Sanden".

28/5 1743 Christen Andersen Krag Skreddersvenn "fød i Lyken over paa Sanden".

16. Peter Carl Christiansen, ungkar, sadelmager og metodist, som ble viet i Arendal 25/8 1876, er oppgitt å være født i Weby. Dette stednavn finnes flere steder i Danmark. I folketellingen 1875 er han bare oppgitt født i Danmark.

17. Daniel Danielsen og Sophus Jنسsen: Dypvåg gårds- og slekts- historie, Oslo-Tvedestrand 1958.

18. Depositum nr 49 i SAK.

19. Klitgaards trykte, norske kilder synes å ha vært:

F.Foss: Arendals byes historie

S.H. Finne-Grønn: Arendals Geistlighed, Christiania 1897

S.H. Finne-Grønn: Risørslægter

Landgraaf: Grimstadslægter

Lindstøl: Stamtaavler

Norsk Slektshistorisk Tidsskrift

Krog-Steffens: Kragerø

Kielland: Stavanger Borgerbog

Roar Tank m.fl.: Arendal fra fortid til nutid, Kristiania 1923

S.H. Finne-Grønn: Norges Prokuratorer I, Oslo 1932

Norsk Personalhistorisk Tidsskrift

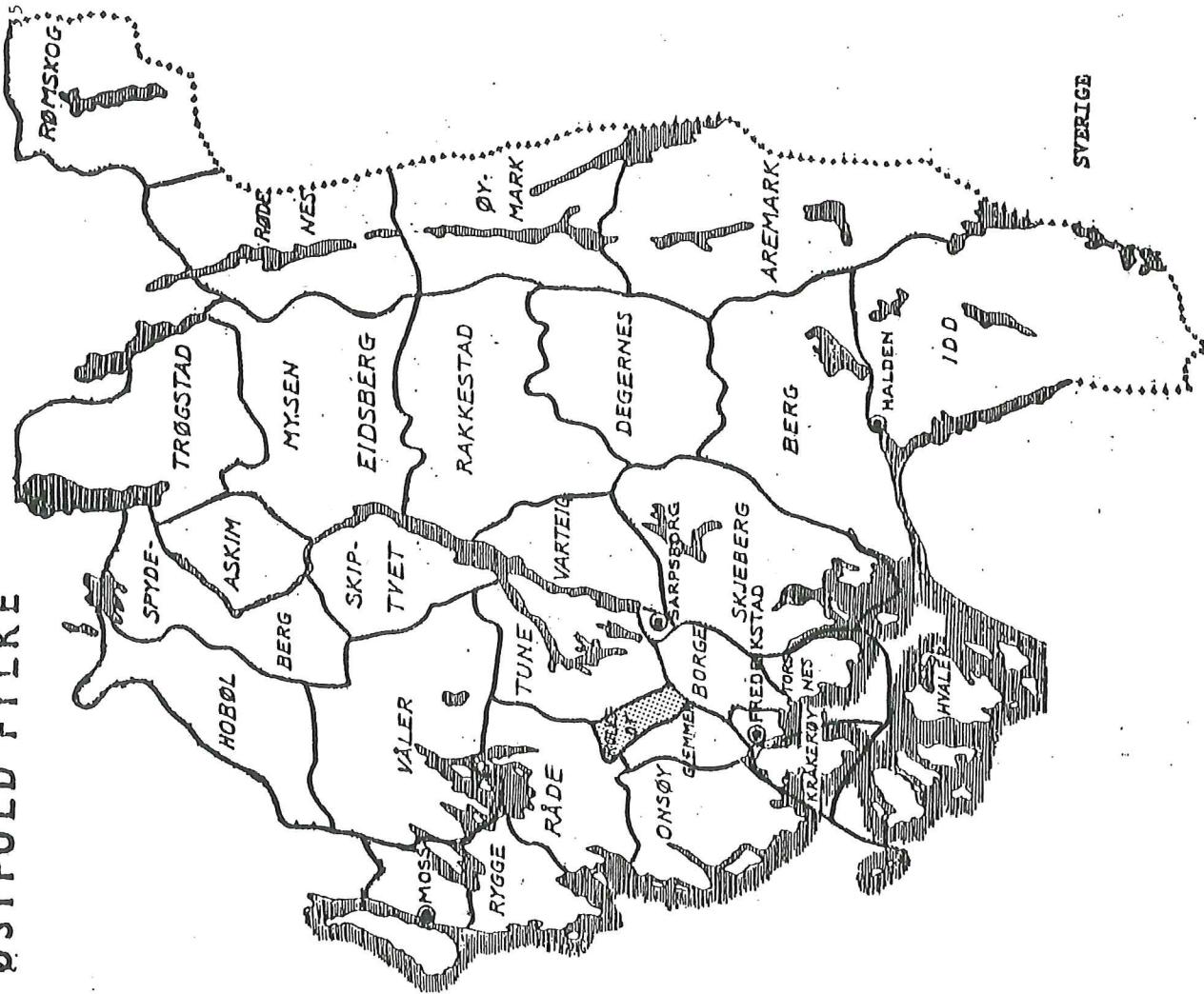
Sven G. Eliassen:

"GRAGJESS" OG "LERSVENSKER" - SVENSK INNVANDRING TIL ROLVØY ca. 1860 - 1900.

Rolvøy kommune i Østfold ligger mellom byene Sarpsborg og Fredrikstad og har Glomma som grenselinje mot Borgen i øst. Fram til 1911 hadde Rolvøy kommunefellesskap med Tune. Både Rolvøy og Borge er gamle industrikkommuner der Glomma lengre var hovednæren for næringsliv og kommunikasjon. I begge kommuner var industrien konsentrert langs elva der utskipningsmulighetene var best. Her vokste også tettstedene fram, og hit kom innvandrere både fra jordbruksbygdene i Østfold og fra svenske grensestrøk.

Den tidligste industrien i Østfold var tradisjonelt knyttet til fossefallene, slik at det ofte ble lang og dyr transport fra produksjonssted til utskipningshavn. Etter at sagbruksprivilegiene ble opphevet i 1860, mistet vannsagene sin monopolstilling, og dampsagene banet vei for en moderne industri. De kunne anlegges der skutene kom for å hente trelasten, og dampsagene og høvelriene gav samtidig en jevnere sysselsetting for arbeiderne året rundt. Driftige og frysante industriherrer fra ulike deler av Østlands-området satset på trelastnæringen, og i dens kjølvann vokste også teglverksindustrien fram. Den kom først til Norge fra 1860-årene og utover som en følge av den økende byggeaktiviteten i byene og moderniseringen av landbruket. Østfold spilte helt fra begynnelsen av en ledende rolle p.g.a. de gode lærforekomstene ved Glommens munning og den lette tilgangen på arbeidskraft. Ofte sto teglverk og dampsag side om side langs elvebredden og tjente til gjensidig nytte. Skuravfallet fra sagene kunne benyttes i brennvnene, og arbeidere som var knyttet til samme bedrift, fikk et bredere arbeidstilbud. Enkelte industriherrer anla dessuten stenhaggerier, slik at noen heldige arbeidere fikk stenhogging som bi-inntekt i den rølige tiden om vinteren. På den

O STFOLD F Y L K E

M : 1:200 000

måten kunne både bedrift og arbeidere ha flere ben å stå på.

De mange næringstiltakene i Nedre Glomma-regionen fra 1860-årene og ut over krevde et stort oppbud av arbeidsfolk, som stort sett ble rekruttert fra de gamle vannsag-kommunene og fra Jordbruksbygdene, der maskinalderen og omleggingen av landbruket var i ferd med å gjøre mange jordarbeidere overflødig. Den store etterspørseisen etter arbeidskraft var med på å pressе lønningene oppover, og så tidlig som i 1845 meddelte amtmannen i Smålenene (Østfold) at det var kommet mange arbeidere fra Sverige, og at daglønningene var svært høye.¹ De gode arbeidstilbudene i Nedre Glomma-regionen gjorde at det aldri ble noen storstiltet utvandring fra Østfold til Amerika. I stedet ble Østfold det forjettede land for mange svensker. 1867-1869 var ekstreme misvekstår i Sverige, og utvandringen var særlig stor i denne perioden. Også Jordbrukskrisen i 1880-årene stimulerte utvandringen fra Sverige. Men fra de svenske grenseområdene, som ligger 4-5 mil fra Glomma-munningen, var det en nokså jevn utvandring også utenom misvekstårene. Enkelte av disse grenseområdene hadde den gang som i dag et ensidig og dårlig næringssgrunnlag, og de gode arbeidstilbudene i Østfold trakk derfor til seg mange innvandrere både på sesong- og helårsbasis. Noen svenske undommer forlot vel også hjemlandet for å slippe verneplikten. Der utvandreren var familiifar, var det vanlig mønster at han først dro over til det nye landet alene. Ofte var han sesongarbeider noen år før han tok familien over og bosatte seg permanent.

I annen halvdel av 1800-årene var det klart teglverkene som tok de fleste arbeidstakerne ved Glomma-munningen. Etablering av teglverk var forholdsvis rimelig og gav god avkastning i forhold til investeringen. I perioden 1860-1890 var det en jevn økning i antallet teglverk, mens det etter 1890 var en eksplosiv utvikling. I det ene året 1899 ble det igangsatt 9 teglverk, slik at det ved utgangen av året var i drift 40 verk på begge sider av Glomma. Hver vår var det behov for ca. 3000 mann til denne virksomheten.² Byggeaktiviteten i Kristiania (Oslo) og andre byer skapte den viktigste forutsetningen for teglindustrien.

Teglverksindustrien i Rørvøy vokste til å begynne med fram lengst

sør i bygda, der de tradisjonelle næringene var jord- og februar. Evja teglverk ble anlagt på gammel gårdsgrunn i 1865. Derfra spredte virksomheten seg nordover i bygda. Omkring 1900 var det i Røvøy 2 sagbruk, 7 teglverk samt noen stenhoggerier. Alle disse næringene trakk til seg svensker, og Røvøy ble derfor en typisk innvandringskommune i Østfold.³

Teglindustrien var sesongprøget og startet ved begynnelsen av mai, og var i gang til slutten av september. Dette passet bra for svenske, som var innstiltet på å tjene mest mulig de 5–6 månedene sesongen varte. Hver vår kom det hele jakteladninger med unge menn fra Bohuslen. Noen kom også gående eller sykrende. "Grågjess" ble ofte kalt, fordi de kom i flokk og følge til samme tid hver vår. I de tilfeller sesongarbeideren hadde jord og familie, passet "gummiman" og barna det lille småbruket eller torpet hjemme i Sverige. Ofte var han ugift, og dersom han ble fastboende, skaffet han seg gjerne familie i sitt nye hjemland. – Følgende skildring av Hans Zakariassen gir et godt bilde av hvordan en svensk sesongarbeider fikk forfestet ved Glomma-munningen:⁴

"Han trasket hjennefra et sted i Bohuslen. Det var om-trent 5 mil å gå til grensen, deretter var det 3 mil fram til industrien ved nedre Glomma. Bagasjen besto av en jutesekk. I den hadde han en spade, en skinnbukse og et par tresko til å trå på spaden med. Dersuten hadde han noen harde rugkaker og en klatt smør. På innerlomma hadde han noen kroner. Utpå morgenkvisten kom han inn et sted i Borge og satte seg på en bergknabb. Herfra kunne han se langs elven. Det var et syn han aldri glemt; alle skorstenene det røk fra, og alle skutene langs kaiene. Dagen etter hadde han fått arbeid på Sindingverket på Nabbetorp. Losji fikk han i et bryggerhus. Det var en sagarbeider som eide det. Her boede han sammen med et par andre teglverksarbeidere. Kaffen koste de på en fiolinkomfy. Middagsmaten sto vertinnen for. En diger kasse i hjørnet var matskap. Vann var det nok av i Glomma. Frem til første lørdagsdag var det knapt. Rugkakene var harde og beske. Smørklatten tok slutt, men han viste råd. Han kjøpte et hvitt, ferskt brød, skar det i tyinne skiver og brukte det som pålegg. Tre sommere kom han tilbake til Sindingberget. Da giftet han seg med en "norska", samtidig fikk han arbeid på verket nesten hele året igjennom. Han ble nå "bosatt" svenske. De fikk etter hvert barn, og karusellen var igmang for dem som for så mange andre arbeiderfamilier langs elven."

Teglverksarbeiderne var stort sett ufaglærte. De måtte kunne håndtere spade og trillebukk, som forøvrig var velkjente redskaper fra jordbrukskulturen. Lera kunne bar tas ut om sommeren, og det var derfor råarbeidet som var sesongbestemt. Brenning og sortering av sten ble regnet for å være fagarbeid og gav selsetting 200-300 dager i året. Sesongarbeidere som var knyttet til råarbeidet, kunne etter hvert avansere til å bli fag-arbeidere på helårsbasis, og mange av dem ble fastboende. Takstensstrykerne var fagarbeidere med utpreget yrkesstolthet. De var som regel svensker. "De var nøye og ville ikke lære opp noen norske til å stryke taksten; det var deres jobb (Dagmar Adelie Holmen, f. 1899).⁵

Teglverksarbeiderne hadde akkordarbeid og tjente forholdsvis bra i forhold til andre arbeidere. Noen av svenske var dessuten stenhoggere og fikk stenhogging utenom sesongarbeidet på teglverket. Samtidig hadde teglverksarbeideren stor personlig frihet og kunne langt på vei selv avgjøre hvor mye han ville tjene.

Enkelte svenske sesongarbeidere tok seg en ukes "ferie" omkring St. Hans for å utføre nødvendig arbeid på torpet hjemme i Sverige. Forøvrig var det vanlig at de losjerte rundt i husene i Rolvsøy. "Det var de som huset 10-12 mann. De fikk middag og kaffe, men holdt seg med brød og pålegg selv. Det var et slitsom jobb for husmødrerne, som fra før hadde 5-6 barn og mann å stelle for." Der det var bryggerhus, var det særlig mange svenske losjerende. Ofte bodde 3-4 mann på ett rom, og denne utleien gav sikkert en god ekstra-inntekt til lokalbefolknlingen.

"Vi hadde fra 4 til 6 losjerende. Når vi hadde 4, sov disse i kammerset og familiene i stuen. Var det 6, måtte familiene bo i stuen. De losjerende fikk sengene, og vi la halmmadrasser på gulvet. Men vi lå like godt der. – Mor kokte middagsmat til de losjerende. De var glade i pannekake og søtsuppe. De gjorde ellers sine innkjøp selv. Det var ikke lett å få handlet hos Sevrin Olsen når svenske kom. – De losjerende levde godt. De var trivelige. Det var ikke bare svensker; kunne også være folk fra f.eks. Tune."⁷

De fleste svenske som bosatte seg permanent, slo seg helst ned sør i bygda, der vi finner de eldste teglverkene. Enkelte områder som Hauge og Evje var sterkt preget av svensk innvandring. Her var nærmere 90% av familieforsørgerne født i Sverige. Ifølge folketel-

lingen av 1865 var f.eks. 81% av de faste arbeiderne på Evje født i Sverige, og dermed ble teglverksindustrien helt fra begynnelsen av rekryttert av svensker. De bosatte seg helst på steder der det bodde svensker fra før. Hilma Johansen, født i Brålanda i Dalsland i 1881 beretter:⁸

"Far reiste til Evje på Rolvsøy da han hadde en kjent der. Kjenningen hadde kommet tilbake til Brålanda til sin mors begravelse. Han sa til far at han kunne bli med til Rolvsøy der det var arbeid nok, og lønnen var minst 5 kroner dagen. Losji skulle han skaffe ham. - Det var som å komme til himmelriket. Det var følt å være fattig i Sverige. I Norge var folk mye mer like enn i Sverige, nesten ingen rike, og heller ingen fatlige. Da jeg senere giftet meg og fikk eget hus, leide vi hver sommer ut til svenske teglverksarbeidere. De var for det meste fra Bohuslen og betalte 1,50 for kost og losji iuka."

Det var nok ikke uvanlig at svenske sesongarbeidere losjerte seg inn hos fastboende svensker. Det gav en viss trygghet i et nytt og fremmed land. - Hilda Kongsgberg, født 1899, hadde svensk mor. Ifølge Hilda kom det mange svensker til Fredrikstad-distriktet i 1890-årene. "Blant dem var mange av mors slekt. Flere var flinke snekkere, som bygde hus for slekt og venner. Husene står like godt den dag i dag."⁹ - På den måten oppsto det svenske "kolonier" enkelte steder i bygda.

I perioden 1856 -1886 bosatte det seg 118 svenske arbeidstakere/ekteskapsinngåtere i Rolvsøy. Det var et snitt på 4 personer pr. år, og de fleste innvandrerne tilhørte aldersgruppen 20-29 år. I den alderen var det vanlig å etablere seg med hjem og familie.

Foruten de 118 kom de som var født i Sverige, men som hadde "melomlandet" andre steder i Norge. Presten registrerte nemlig bare sistet oppholdsted i kirkeboka, og mange svensker kom til Rolvsøy via Borg, Glemmen og Fredrikstad. Svenskinnslaget var derfor en god del høyere enn det vi hittil har vært i stand til å registrere.

- Innvandringen til Rolvsøy i tidsrommet 1856-1886 var på topp i 1876 og i 1881, og i disse toppårene var det forholdsvis få nordmenn som slo seg ned i bygda. - Enkelte svensker bodde i Rolvsøy bare så lenge "teglverksevenyret" varte. Da det var over, dro de videre til andre steder der det var anleggsvirksomhet, storindustri eller andre gode arbeidstilbud. Noen vendte hjem til Sverige, mens

andre emigrerte til Amerika. De som brøt opp på denne måten, var helst ungkarer. -

Som vi vil se av følgende oversikt over innvandrede svenske yrkesutøvere, var ikke teglverkene enerådene arbeidstilbud i Rolvsøy:

	AR	SUM	YRKESUTØVER/FORMÅL	AR	SUM
1856	1	1	arbeider	1876	14
1858	1	1	sagbruksarbeider		
1862	1	1	tjenestepike		
1864	1	1	tjenestepike		
1865	2	1	arbeider	1877	8
		1	tjenestepike		
1866	2	1	teglverksarbeider		
1867	2	1	tjenestepike	1878	9
1868	9	1	arbeider og husmann		
		1	tjenestepiker		
		2	tjenestepiker		
		2	drenger		
		1	nkjøpt et lite bruk"		
		1	skomaker		
1869	8	4	arbeidere	1881	9
		3	tjenestepiker		
		1	tjener		
1870	4	1	arbeider	1882	6
		1	teglverksarbeider		
		2	tjenestepiker		
1871	10	1	arbeider	1883	1
		5	tjenestepiker		
		2	tjenere		
		2	"før at bo"		
1872	3	3	tjenestepiker	1885	0
1873	5	1	arbeider/m.familie	1886	3
		2	teglverksarbeidere		
		1	tjenestepike		
		1	stenhugger		
1874	2	1	arbeider	TOTAL	118
		1	tjenestepike		
1875	7	4	teglverksarbeidere		
		2	tjenestepiker		
		1	skomaker		

Vi har foreløpig stanset i 1886 og legger merke til at innsgjet av tjenestepiker var forholdsvis stort i hele perioden. Svenske jenter fra grensestrøkene tok seg tjeneste på gårdene før de eventuelt giftet seg og stiftet familie. Det er ikke undersøkt i hvilken grad de giftet seg med nordmenn eller svenske innflyttere. Det er rimelig å tro at noen av dem fulgte sin "fästman" fra hjemstedet og tjente penger sammen med ham, inntil de sammen hadde spart opp kapital nok til å stifte bo enten i Norge eller i Sverige.

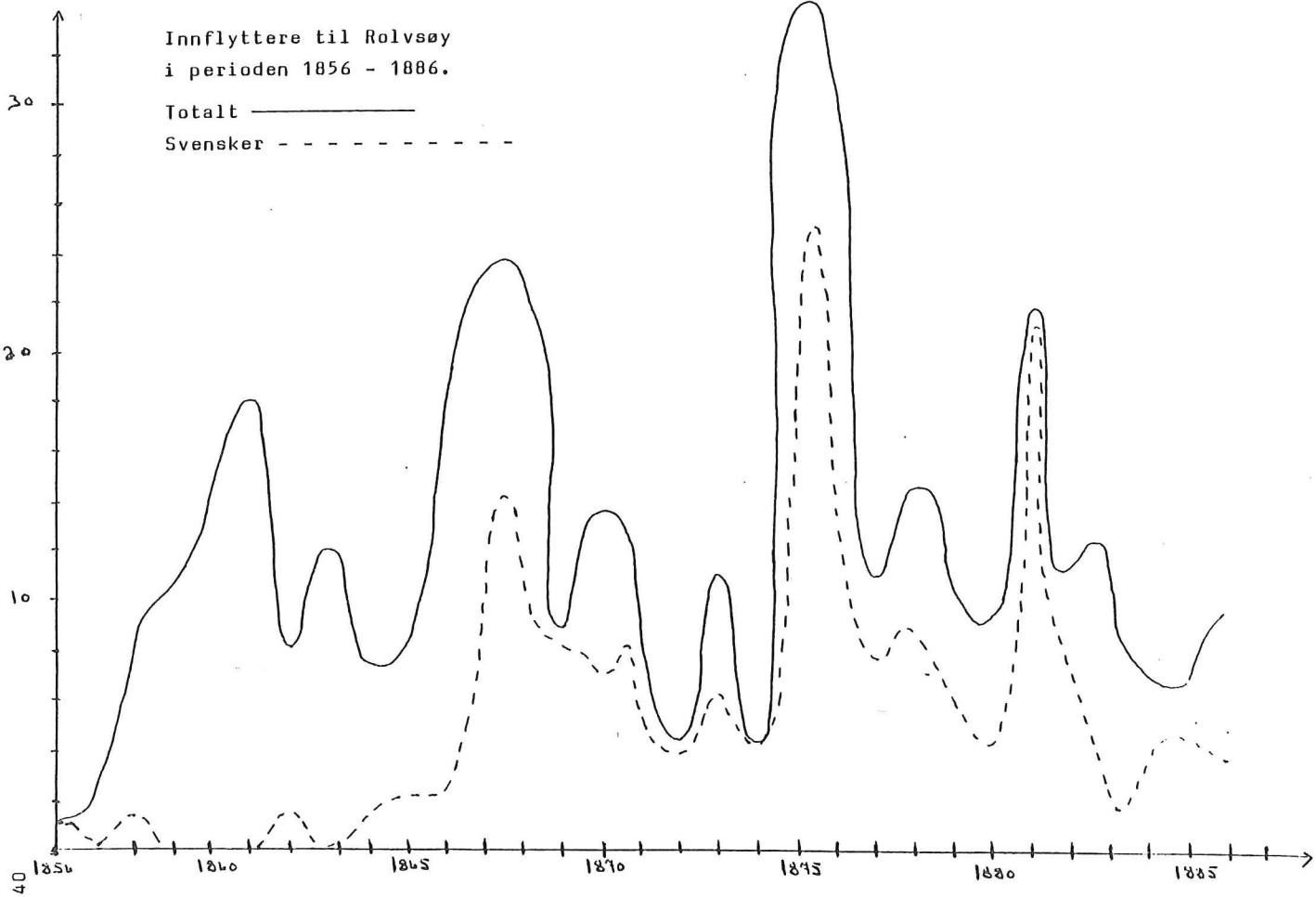
Begrepet "arbeider" er ikke nærmere definert i denne oversikten. Noen arbeidere var nok ved anlegg, mens andre var knyttet til jordbruksarbeid. Såkalte "arbeidssvensker" påtok seg grøfting og nybrotsarbeid rundt om på gårdene. Både anleggssarbeiderne og "arbeidssvenskene" var som oftest sesongarbeidere.

Vi kan sette opp en oversikt for de tre viktigste innvandrergruppene i tiden 1856 - 1886:

	Antall	i %
Tjenestepiker	41	35
Teglverksarbeidere	32	27
Arbeidere/dagarbeidere	17	14

Gruppen "tjenestepiker" var klart den største, og det hadde nok sammenheng med at dette arbeidet var ufragtart og dermed et naturlig utgangspunkt for de innvandrede kvinnene. Industrialiseringen og innflyttingen til bygdene gav flere og større husholdninger og dermed økt behov for hjelp i huset. Utleien til sesongarbeiderne om sommeren gav i sin tur arbeidstillbud til kvinner som kunne hjelpe til i husholdningene. De faglærte kvinnene vi møter blant innvandrerne var helst sypiker, og de var ikke mange.

Teglverksarbeiderne utgjorde den nest største yrkesgruppen blant våre innvandrere i perioden 1856 - 1886. De faste teglverksarbeiderne kom ikke før etter 1866, mens det i hele perioden var mange svenske sesongarbeidere. Det var som kjent helst fagarbeiderne som bosatte seg permanent, og vi må derfor regne med at de aller fleste av de 32 teglverksarbeiderne var fagarbeidere på helårsbasis.

I 1900 finner vi følgende prosentvis fordeling av svenskeinnslaget innen de fem største gruppene faste arbeidere:

Teglverksarbeidere	36 %
Tjenestepiker	34 %
Stenhoggere	33 %
Håndverkere	32 %
Sagbruksarbeidere	17 %

Teglverksarbeiderne utgjorde den største gruppen fastboende arbeidere i 1900, og teglverksnæringen var, som vi har sett, helt fra starten av knyttet til svensk arbeidskraft. Frekvensen av svenske teglverksarbeidere var størst i 1865, da de utgjorde 81% av helårsansatte i teglindustrien. I perioden 1865-1910 lå det gjennomsnittlige svenskeinnslaget på vel 50% med en bunn på 36% i 1900.¹³ Denne nedgangen skyldtes trolig byggestoppen i Kristiania (Oslo) i 1899-1900 med derav følgende reduksjon i teglproduksjonen. Nesten alle verken i Rørvøy hadde sin hovedleveranse til hovedstaden og ble rammet av krisen.

Vi har allerede bemerket at svenskeinnslaget bland teglverksarbeiderne var størst i den sørde delen av Rørvøy. I dette området var det i alt 38 teglverksarbeidere i 1900, og blant dem var 23 personer eller omrent 60% født i Sverige. De fleste var kommet i perioden 1868-1898 og hadde slått seg ned på Hauge, Evje og Raa, der vi finner den eldste teglindustrien, og der det framfor var svenske "kolonier". Noen teglverksarbeidere hadde annet yrke ved siden av. Vi finner enkelte ganger kombinasjonen teglverksarbeider/skomaker eller f.eks. jordbruksarbeidere. Dette gjaldt både norske og svenske arbeidere.

Stenhoggene var fagarkarbeidere, og 33% av stenhoggene i Rørvøy omkring 1900 var født i Sverige. Stenindustriken kom i gang før alvor fra midten av 1870-årene og ble helt fra starten av rekruttert av fagfolk fra Bohuslen-kysten. Stenindustriene var en hovednæringsfag for Rørvøy, og kjerneområdene for stenhogging lå i Borge og ved Iddefjorden. Også stenhoggene hadde andre yrker ved siden av, og mange av dem var knyttet til teglindustrien. Stenhogging og andre former for håndverk gikk ofte hånd i hånd.

TEGLVERKSARBEIDERE I SØNDRE RØRVØY ÅRETT 1900.¹⁴

Mr. Navn.	Bosted	Frelat	Sted	Innflyttere	Etendom	Familie
1. Henrik Johnsen	Hauge V.	1849	Sverlge	1882	Bor hjemme	135/6:18 frø
2. Alfred Hennrikussen (sønn)	Hauge V.	1849	Sverlge	1882	Bor hjemme	135/6:18 frø
3. Axel Hennrikussen	Hauge V.	1865	Sverlge	1897/98	Leideboer	Kone, 2 barn
4. Ole Dabtelsen	Hauge V.	1864	Rølværtana	1831	Leideboer	Kone, 2 barn
5. Gustav Johansen	Hauge V.	1861	Sverlge	1864	Leideboer	Kone, 3 barn
6. Alfred Andressen	Hauge V.	1851	Sverlge	1843	Leideboer	Kone, 3 barn
7. Peter Johansen	Hauge V.	1869	Onsfjy	1831	Leideboer	Kone, 3 barn
8. Axel Hennrikussen	Hauge V.	1869	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
9. Ole Dabtelsen	Hauge V.	1865	Sverlge	1864	Leideboer	Kone, 4 barn
10. Gustav Johansen	Hauge V.	1861	Sverlge	1861	Leideboer	Kone, 4 barn
11. Alfred Andressen	Hauge V.	1873	Borg	1880	Leideboer	Kone, 4 barn
12. Alfred Andressen	Hauge V.	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
13. Ingvard Pettersen (sønn)	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
14. Ingvald Pettersen (sønn)	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
15. Anton Pettersen (sønn)	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
16. Johan Arntzen	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
17. Alfred Dabtelsen	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
18. David Dabtelsen	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
19. Joarne Hæren	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
20. Jørgen Jacobsen	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
21. Fredrikhardt Jacobsen	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
22. Larsen Brøndum	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
23. Edvard Dabtelsen	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
24. Thørrwald Amiesen	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
25. Karl Andreassen	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
26. John Grindervik	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
27. John Grindervik	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
28. Thørrwald Amiesen	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
29. Matthein Mathiesen	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
30. Matthein Mathiesen	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
31. Ole Dabt	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
32. Hans Oleesen	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
33. Birneut Dahlberg	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
34. Ole Gjøby	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
35. Magnus Hæren	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
36. Magnus Hæren	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
37. Abraham Abrahamsen	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn
38. Johannes Larsen Sjøgrøen	Hauge	1873	Hauge	1869	Leideboer	Kone, 4 barn

Innen håndverker-gruppen i vår registrering finner vi bl.a. murere, smeder, tømmermenn og snekkere, og 32% av håndverkerne i 1900 var svensker.

Dampsagene i Rolvsøy fikk det meste av sin arbeidskraft fra de gamle vannsag-kommunene i Sarpsborg-distriket. De fleste sagbruksarbeiderne var fagfolk, og denne type arbeid hadde ingen tradisjon blant de svenska innvandrerne. Svenskeinnslaget i sagbruksnæringen utgjorde derfor ikke mer enn 17% ved århundreskiftet. Likevel er det grunn til å tro at denne prosenten var høyere enn i de foregående år, fordi enkelte svenske teglverksarbeidere søkte seg over til sagbrukene etter at de gode tidene for teglverkene tok slutt ved utgangen av 1890-årene.

Våre kilder gir sjeldent opplysning om hvor i Sverige innvandrene kom fra. Men i en registrering fra 1901 får vi vite at de viktigste utvandringsområdene var Naverstad, Hogdal og Krogstad i Bohuslen og Fergeland i Dalsland. Våre muntlige kilder bekrefter at disse områdene også i tidligere år hadde avgitt arbeidskraft til Rolvsøy.

De som slo seg ned i Rolvsøy hadde ulik sosial bakgrunn, og det var ikke de fattigste som utvandret. Det å bryte opp fra sitt hjemlige miljø krevde både ressurser og initiativ. De aller fleste innvandrerne til Rolvsøy var barn av "hemmansegare" (gårdeiere), "torpare" (husmann), bønder og soldater. Men det fantes også en del såkalte "løsunger" og barn av drenger og "inhyses" (inderster). Gustav Bakker kom fra Backa i Bohuslen der han var født i 1885. Hans foreldre drev et lite småbruk. Da staten skulle bygge vei over eiendommen, solgte farenn småbruket og tok arbeid på teglverket i Rolvsøy. Dette var i 1898, og han leide seg inn på Rekustadlandet. Året etter tok han familien over til Rolvsøy og fikk leid seg en stue på Rostad. Senere bygde de et småbruk. "Stua på Rostad ble ofte kalt 'Sverige' siden vi svenskene bodde der. Det bodde en annen svensk der også." – I dette tilfelle var statens inngrep i privat eiendomsrett den direkte foranledningen til oppbruddet fra hjemstedet, selv om han nok en stund hadde hørt om de gode arbeids-

tilbudene i Fredrikstaddistriktet og lekt med tanken om å bryte opp. Han hadde tidligere vært to år i Amerika.¹⁷

De vanligste motivene for utvandring var ellers dårlig tilgang på arbeid, fattigdom og ufrihet. Birgitta Christin og Johan Fredrik Andersson, f. eks. kom fra Dalsland og slo seg ned i Rolvsøy i 1890-årene. Det var økonomiske problemer som tvang dem til å forlate gården og söke utskommen i et nytt land.

Hvordan ble de svenska innvandrerne tatt imot av den innfødte befolkningen? – Gustav Bakker beretter:

"Det var ikke så lett å være svensk i Rolvsøy; det var nok litt av hvert. Især ble vi hakka mye på mens vi gikk på skolen; det ble sju lange år. Det var ikke mange svenska barn på Næs skolen. Broren min som var yngre, klarte seg bedre for han lærte seg norsk førstere; jeg fortsatte å bryte i svenska for jeg var eldre da vi kom hit. Vi var de eneste svenska i denne delen av bygda. 1905 var nok verst. Da holdt det som kjent på å bli krig, og ikke lett var det å være svenske. Far og mor ble forresten aldri norske statsborgere; jeg og min bror ventet helt til 1946."¹⁸

1905 var nok et prøvelsens år for mange svensker, da motsetningene fikk god grobunn i de politiske forhold. Siden Bakkerfamilien bosatte seg utenfor de svenska "koloniene" sør i bygda, utgjorde de et fremmedelement i nærmiljøet.

"På den tiden var det vanlig at det gikk mange slags handelsmann og tiggere rundt. En dag kom det en mann stillferdig inn og satte seg ved kjøkkendøra. Mor bød ham mat, og han satte seg helt stum ved bordet. Da sa mor til far: Han kan nog ikke tala. Plutselig ble mannen så glad og sa: Är ni svenskar? – Da våget han å snakke. Det var jo litt svenskehåt i den tiden. I hvert fall var svensken litt reddet." (Dagmar Adelie Holmen)

Skolebarna fikk typisk nok, mest føeling med motsetningene. På en skole i Tune ble en elev straffet fordi han hadde kalt en annen elev "en svensk", og det var nok ikke bare der "svenske" ble ansett for å være et skjellsord.¹⁹

Det fantes også helt andre oppfatninger av svenskene. Ifølge Dagmar Adelie Holmen skilte ikke svenskene seg ut fra stedets befolkning på noen måte. "Noen kunne være riktig fine (i klesveien); de

som kom fra byen. Det kom noen med hvite vester og stive hatter.²⁰ Disse "fine" var nok ikke representativ for de svenske innvandrerne, som var svært enkle i klesveien. Men flere informanter er enig med Dagmar Adelie Holmen i at svenske ikke skilte seg neverdig ut fra befolkningen først. - Det var ellers naturlig nok, mange fordommer knyttet til den tids fremmedarbeiders. En av våre informanter fra Rolvsøy var en sommer litt i følge med en svenskegutt. Men det likte ikke hennes foreldre. "De låste meg ute og var veldig sinte. Jeg hadde nok av bondegutter å velge i, syntes de". -

For lettere å bli assimilert i det norske samfunn fornorsket svenske navnene sine fra -son til -sen. Men det var mange som ikke tok norsk statsborgerskap, og de fleste brøt på det svenske språket hele livet.

Hvoran hevdet de innvandret svenske seg i det lokale organisasjonsliv? Svenske håndverkere og fagarbeidere gikk ofte i bresjen for den faglige arbeiderbevegelse i Sarpsborg- og Fredrikstad-distrirket. Ved begynnelsen av vårt-århundre finner vi mange svenske navn i fagforeningsprotokollene. Blant stenhoggerne f.eks. var det enkelte syndikalister og andre radikale sosialister, som var blitt trengt ut av sitt lokalmiljø i Sverige og fant ny grubunn på industristedene ved Glomma-munningen. Arbeiderne her kom fra mange ulike kanter, og arbeidermiljøene var nye og lett omformelige. Arbeiderbevegelsen slo derfor lettere rot her enn i de gamle, konsernitive bruksamfunnene ved fossene. Mens de uavhengige, individualistiske fagarbeiderne var med på å fremme og utvikle fagorganiseringen, var de svenske sesongarbeiderne på mange måter en bremse for organisasjonsarbeidet. De var fornøyd med den lønna de fikk, og var ikke interessert i å delta i aksjoner for å bedre lønns- og arbeidsforholdene. Denne usolidariske holdningen førte til en del bitterhet blant de norske arbeiderne og var med på å øke brytningen mellom de to folk i lokalsamfunnet. Den liberale Sarpsborg-avisen "Glommen" skrev 21/4 1899 at de mange svenske innflytterne var "en av de væsentligste Aarsager til at dette Districts Arbeidere i flere Henseender staar tilbake for andre distrikters." Svenskene viste "lidet eller intet af Solidaritetsfølelse

og Samhold", og de sto lavere enn nordmenn i "Oplysning og Dannelses". - Dette var nok en unødvendig generalisering, men tendensen var nok riktig for enkelte grupper svensker. Dersom vi skal tro våre informanter, var det imidlertid liten eller ingen motsetning blant nordmenn og svensker på arbeidsplassen. "Forholdene på arbeidsplassen var bra. Det var et godt forhold mellom de ansatte og intet motsetningsforhold mellom nordmenn og svensker."²² De disiplinære forhold tillot vel ingen spild og strid på arbeidsplassen, og friksjonene kom nok ikke til uttrykk før konkrete, kontroversielle saker ble tatt opp. - En av årsakene til at sesongarbeiderne var så lite oppatt av arbeiderbevegelsen kan være at de fant lønns- og arbeidsforhold så mye bedre i Norge p.g.a. den store klasseforskjellen i Sverige på den tiden. For enkelte var det som å komme til "himmelriket", og da var de lite interessert i å sette arbeidet sitt på spill for å fremme nye krav.²³ Siden de godtok betingelsene slik de var, var de også med på å presse lønningsene nedover og skjøv av og til norske arbeidere til side. - Teglverksarbeiderne ble ikke fast organisert før i 1911, mens gjennombruddet for den faglige arbeiderbevegelse ellers i distriktet kom omkring 1905. Blant medlemmene i teglverksarbeiderforeningen finner vi helt fra starten av fastboende svensker.

SAMMENFATNING

Vi har valgt å rette søkelyset mot Rolvsøy fordi denne kommunen etter 1860 hadde næringen som var attraktive for svenske innvandrere. Avstanden til Sverige var kort, også etter datidens forhold, og for mange var Rolvsøy "mulighetenes land". Innvandrerne tok seg arbeid som tjenestepiker, teglverksarbeidere, stenhoggere, håndverkere og jordbruksarbeidere. Mange var sesongarbeidere noen somre før de bosatte seg permanent, og de aller fleste søkte til Rolvsøy fordi arbeidstilbudene var så mye bedre der enn på hjemstedet. Det var særlig teglindustrien som fristet med sine gode lønninger og frie arbeidsforhold, og denne industrien ble helt fra starten av i 1860-årene rekryttet av svensker. I den sørde delen av kommunen der teglverkene var eldst og flest, vokste det på få år fram svenske "kolonier." I perioden 1865-1910 utgjorde svenske gjennomsnittlig 50% av de faste teglverksarbeiderne i Rolvsøy.

De innvandrerne som ble bofaste, lar seg registrere gjennom folketellingen, kirkebøker og lensmannens registreringer. Sesongarbeidernes antall til enhver tid er vanskelig å beregne uten at vi gjennomgår lønningslistene i bevarte bedriftsarkiv. Noen svensker hadde dessuten "vandret" en tid før de slo seg ned i Rolvsøy, og heller ikke deres antall kan vi måle eksakt. I perioden 1856–1886 bosatte det seg 118 yrkesutøvere/ekteskapsinngåere i Rolvsøy med 1876 og 1881 som toppår. Disse innvandrene kom direkte fra Sverige, og vi må derfor legge til et ukjent antall svensker som hadde "mellomlandet" andre steder i Norge før de fant veien til vårt distrikt. Kirkebøkene etter 1886 er foreløpig ikke gjennomgått med tanke på svensk bosetting.

Innvandrerne til Rolvsøy hørte ikke til blant de fattigste i det svenske samfunnet, og de tilpasset seg raskt norske forhold. Dermed vi skal tro våre muntlige kilder, var det ingen dyptgående motsetninger mellom nordmenn og svensker i Rolvsøy. De kulturspor innvandrerne har etterlatt seg i kommunen er vel verdt en undersøkelse og kan bli et ledd i vårt neste bidrag.

KILDEHENNSNINGER

1. Amtmennenes femårsberetning 1840–45. Christiania 1847, s.17.
2. Skahjem, Svein: Svenske teglverksarbeidere i Fredrikstad-distriktet. Art. i "Vikarvet" 1980–81. Lysekil 1982, s.90.
3. Hagen, Lidvard: Tune og Rolvsøy herredet 1814–1914, Fredrikstad 1914, s. 267 ff.
4. Zakariassen, Hans: Teglindustriens historie. Oslo 1980, s.30.
5. Borgarsyssel Museum, Sarpsborg: Utskrift av intervju med Dagmar Adelie Holmen 26/5 1981.
6. Borgarsyssel Museum: Beretning fra Hilda Kongsberg, f.1899.
7. Borgarsyssel Museum: Beretning fra Hans Martinsen, f. 1898.
8. Skahjem, s.93.
9. Se note 6.
10. Tune kirkebok nr. 17.

11. Folketellingen 1900. Tune og Rolvsøy.
12. Folketellingen 1865. Tune og Rolvsøy.
13. Folketellingene 1865, 1875, 1891, 1900 og 1910. Tune og Rolvsøy.
14. Se note 11.
15. Glemmen lensmannsarkiv: "Fortegnelse over ind- og utflyttede i Glemminge fattigkommune" (ifølge fattigloven av 19/5 1900). Fortegnelsen forligger i kopi på Borgarsyssel Museum.
16. Ibid.
17. Kilder til teglverkshistorie nr.1, s.4.
18. Ibid.
19. Borgarsyssel Museum: Dagbok for Utne Folkeskole 1885–1938.
20. Se note 5.
21. Ibid.
22. Kilder til teglverkshistorie nr.1, s.8.
23. Se note 8.

Håkon Finstad:

SVENSKER I TELEMARK OG KRAGERØ MED SÆRLIG VÆKT PÅ INNVANDRINGEN CA. 1865 - 1900

Fra 1808 har vi et pussig glimt av en liten flokk svensker bosatt i Kragerø. Danmark/Norge var kommet i krig med Sverige, og Fredrik VI krevde troskapsed av alle svenskfødte personer. Det var 10 svensker som ble registrert på Kragerø rådstue, blant dem håndverkere, fiskere og verftsarbeidere.

Relativt sett hadde ikke tallet på svensker økt syndelig ved folketellingen 1865. I Kragerø by og Sannidal (med Skåtøy) var det bosatt 53 svenskfødte personer, 52 mann og 1 kvinne. Ti år seinere hadde tallet steget ganske drastisk til 387.

På Romnes kirkegård ved Ulefoss står tre gravkors av et gammelt og sjeldent slag. Det er håndsmidde jernkors, formet nærmest som trær med løvblad av metall og kunstferdige sirkler og sirater.

Det er minnesmerker over hammersmedmester Oluf Pedersen, død 1665, og hans nærmeste familie.

Utformingen av disse gamle gravkorsene på Romnes kirkegård peker tilbake på svensk tradisjon. Flere steder i Värmland og Dalsland finner vi liknende kors på kirkegårdene. Tallrikest er de i Eks härad ved Klarälven, der langt mer enn hundre er bevart. De håndsmidde korsene var typiske for jernverksmiljøene i Värmland allerede på 1600-tallet. Tradisjonen fortsatte helt inn i forrige århundre og er blitt tatt opp igjen i Sverige i moderne tid.

Mester Oluf ved jernverket på Ulefoss var trolig en av de eldste svenske innvandrere vi kjänner navnet på fra Telemark. Men innflyttere fra Sverige var ikke noe særsyn i Bratsberg amt i eldre tid, f.eks. i byene og i kyststrøkene. Sjøveien over fra Båhuslen var kort, og håndverkere vandret fra sted til sted. I gamle kjøpmannspratokoller fra 1700-tallet støter vi av og til på personer med tilnavnet "Svenske". I boka "Forsøg til Beskrivelse over Kragerø Kiøbsted" nevner Friderich Wilhelm Thue fiskerne fra Båhuslen kysten som "...aarlig om Sommeren sværme omkring her i Havet kontutenfor Byen og fiske den skjonne Makrel". Også professor Amund Helland (1900) omtaler de svenske makrellfiskerne ved kysten av Kragerø og Langesund. Han refererer til Thues utsagn og mener at dette spesielle fisket må ha foregått i over 100 år.

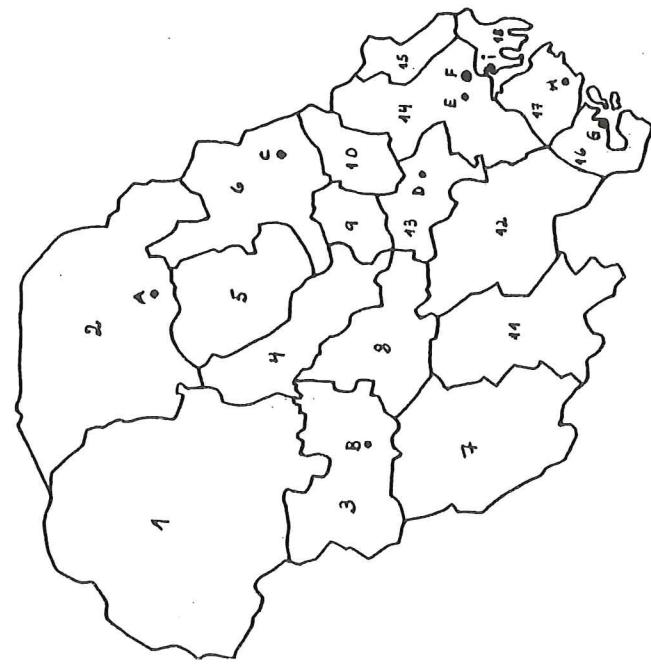
Innvandringsbølgen nær Kragerø og Telemark

Det var altså en ren innvandringsbølge som nådde Telemark eller Bratsberg amt mellom 1865 og 1875. Når ble den først merkbar? Er det mulig å tidfeste den til ett bestemt år?

Siden vi ikke har hatt årlige folketellinger i Norge, slik som i Sverige, har vi et mindre nøyaktig materiale å bygge på. Visse innførslar i kirkebøkene kan likevel gi oss en pekepinn. Det dreier seg om registreringen av innflyttede personer i denne perioden. Men her må vi ta flere forbehold. Mange av de svenske nykommerne var nemlig seine med å la seg registrere på de norske prestekontorene. Ut for enkelte navn i kirkebøkene finner vi merknader som denne: "Indflyttet hertil for flere Aar siden". Med disse reservasjoner må vi likevel kunne slå fast at innvandringen fra Sverige begynte å bli godt merkbar i 1868 og 1869, og at den toppet seg opp i 1870-åra. For Kragerø er det særlig høye tall i 1872 og 1875.

I den første store innvandringsbølgen var det særlig kyststrøkene av fylket som ble berørt. I Kragerø by og herredene Sannidal (med Skåtøy) og Bamble var det bosatt nøyaktig 500 svensker i følge folketellingen 1875. Det var nær inn på halvparten av alle svenskfødte personer i fylket. Vi så at tallet på svensker ble mer enn 7-doblet på ti år i det som nå er Kragerø kommune. For resten av fylket har vi litt uklare tall å bygge på, da den offisielle statistikk, bygd på folketellingen av 1865, bare opererer med antall

- 1 = Vinje
 2 = Tinn
 3 = Tokke
 4 = Seljord
 5 = Hjartdal
 6 = Notodden
 7 = Fyresdal
 8 = Kviteeid
 9 = Bø
 10 = Samnord
 11 = Nissedal
 12 = Drangedal
 13 = Nome
 14 = Skien
 15 = Siljan
 16 = Kragerø
 17 = Bamble
 18 = Porsgrunn
 A = Rjukan
 B = Åmdals verk
 C = Notodden by
 D = Tørefoss
 E = Skotfoss
 F = Skien by
 G = Kragerø by
 H = Ødegården verk
 I = Bonsgård by

utlendinger, uten å spesifisere hvilket land de kom fra.
 Vi finner likevel visse klare tendenser. Både i Øvre og Nedre Telemarken fogderier ble antall utlendinger mer enn fordoblet i ti-året etter 1865, i Bamble fogderi ble tallet firedoblet. Først ved folketellingen i 1875 er det mulig å skille ut svenske.

Tabell 1. Utlendinger bosatt i Bratsberg amt 1875.

	Antall utlendinger	Deraf svensker	%
Øvre Telemarken fogderi	74	59	79,7
Nedre " "	109	93	85,3
Bamble "	517	477	92,3
Byene	710	412	58,0
Tils. Bratsberg amt	1310	1041	79,5

Svenske innvandrere fortsatte å komme til Telemark også etter 1875. De slo seg ned på ulike steder i fylket etter som arbeidsmulighetene bød seg, men mot slutten av århundret var det tydelig at immigrasjonsstrømmen var i ferd med å tynnes ut. I enkelte herredet og byer gikk tallet ned på personer født i Sverige. Tendensen fortsatte også etter århundreskiftet. Så toppt seg tallene midlertidig opp ved folketellingen i 1920. Det var Norsk Hydros anlegg som trakk til seg arbeidsfolk fra fjern og nær, særlig til de store anleggene på Rjukan. Men da fabrikker og kraftverk var bygd, dro de fleste "rallarna" videre til andre steder der det var arbeid å få. Etter det sank tallene på svensker bosatt i Telemark, og de har siden aldri nådd slike høyder som omkring 1890 og 1920. I 1981 var 318 svenske statsborgere bosatt i vårt fylke.

Tabell 2. Svenskfødte personer bosatt i Telemark 1875-1930

År	Svensker i alt	Folketall i fylket	Svensker i prosent av samlet folketall
1875	1041	83 986	1,24
1891	1957	92 034	2,13
1900	1736	99 052	1,75
1910	1597	108 084	1,48
1920	2080	125 245	1,66
1930	1206	127 754	0,94

Kommuneinndeling i dag

- 1 - 18 = Fylkets 18 kommuner
 A - I = Steder med koncentrasjon av svenske innvandrere

Folketellingene registrerer befolkningen i vårt land hvert 10. år. Etter 1875 gikk det hele 16 år før ny telling ble foretatt. Det er klart at en god del mennesker kan ha tatt midlertidig opphold i Telemark i periodene mellom de enkelte tellingerne. Hvor mange svensker i alt som i kortere eller lengre tid var bosatt i vårt fylke i de 3-4 siste ti-årene av forrige århundre, har vi derfor ingen statistikk for. Men tallene må ha vært langt høyere enn hva hver enkelt folketelling oppgir.

Nå fins det også andre kilder å bygge på. Kirkebøkene har kapitler både for ekteviede, innflyttede og utflyttede personer. Disse innførslene oppgir som regel de enkeltes fødesteder. Ved å sammenstille disse hovedkildene, kommer vi fram til betydelig høyere tall for svenske innvandrere enn hva folketellingene alene kan fortelle oss. Likevel kan vi ikke være sikre på at vi har fånget inn alle. Vi må gå ut fra at en del innflyttere unnlot å gå til prestekontorene for å la seg innregistrere.

De svenske innvandlerne var en mobil arbeidskraftgruppe. De var vant til å reise fra sted til sted. Mange av dem skiftet arbeidsplass flere ganger i løpet av få år. Men ikke så rent få slo seg til i Telemark, stiftet familie og fikk sitt virke her resten av livet. Det er derfor overraskende mange telemarkinger som har svensk familiebakgrunn fra 3-4 generasjoner tilbake. I dag vil gjerne etterkommerne vite mer om sine svenske forfedre. Hvor kom de fra i Sverige? Hva slags bakgrunn hadde de? Hvorfor reiste de? Hvorfor slo såpass mange seg ned på ulike steder i vårt fylke? Hvordan tilpasset de seg norske forhold? Holdt de kontakt med slekt og venner i hjemlandet? Disse og mange andre spørsmål er det naturlig å stille. Vi skal forsøke å gi noen svar.

Svenske-innvandringen i større perspektiv
Svenske innflyttere var selvsagt ikke noe spesielt fenomen for Telemark. Innvandringsbølgen fra vårt naboland i øst nådde fram til alle deler av Norge, i sterke eller svakere grad.

Ifølge offisiell svensk statistikk utvandret i alt 66 387 personer fra Sverige til Norge i perioden 1851-1910. Men dette må anses som minimumstall. De fanger inn de mennesker som offisielt fikk utflyttingsattest, ikke de mange som skaffet seg arbeidsattest, dvs. tillatelse til å ta midlertidig arbeid i Norge. Den årvisse langtidspendlingen f. eks. av svenske jordarbeidere og sjøfolk kommer derfor i tillegg til de offisielle statistiske oppgaver over utvandring. Noen tall for disse sesongmessige arbeidsvandringer har vi imidlertid ikke.

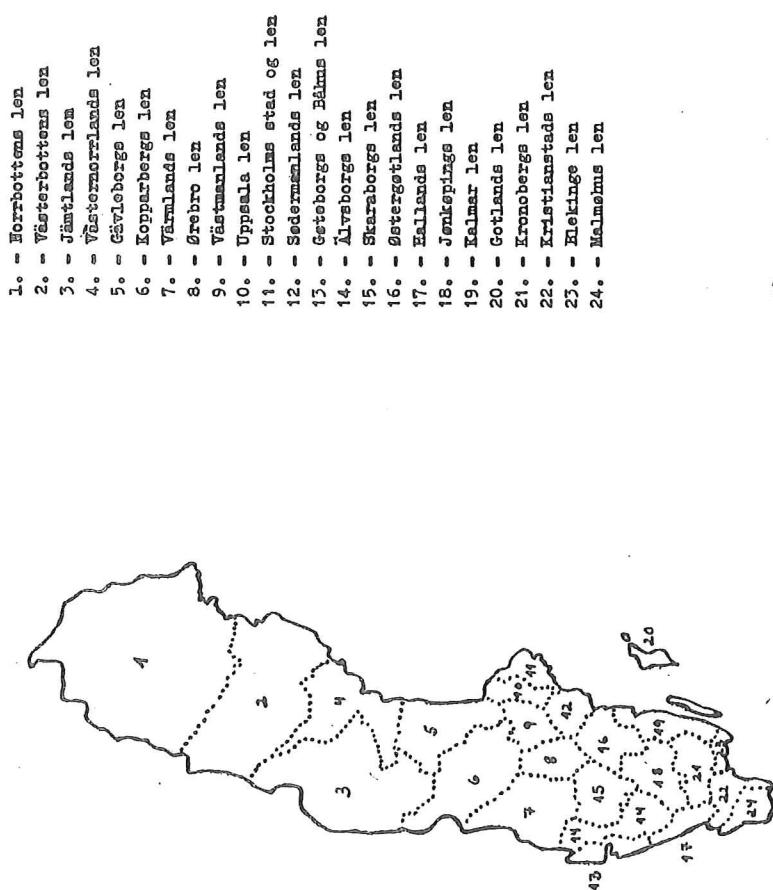
Utflyttingen til Norge er bare som en bielv å regne i forhold til hovedstrømmen av utvandrere fra Sverige. I årene 1851-1910 emigrerte i alt 1 170 456 svensker, og derav dro nærmere 1 million til De forente stater. Danmark var reisemål nr. 2 med litt over 80 000 utvandrere. Deretter kom Norge. Noen tilsvarende utflytting av menn til Sverige fant ikke sted i denne perioden.

Det var først og fremst i grense-områdene på Sørøstlandet at mange svensker bosatte seg. Oslo (Kristiania), Østfold (Smålenene) og Akershus tok imot de fleste innvandrerne. Ifølge folketellingen 1900 var 31 375 svenskfødte personer bosatt i disse 3 fylkene, dvs. 63,2% av samtlige svensker i Norge på det tidspunkt. Men en jevn strøm fant veien dels til de sørlige strøk av Hedmark og dels langs vestkysten av Oslofjorden til Buskerud og Vestfold og videre til Telemark og Agder. På Vestlandet og i Nord-Norge var det relativt få svenske innflyttere.

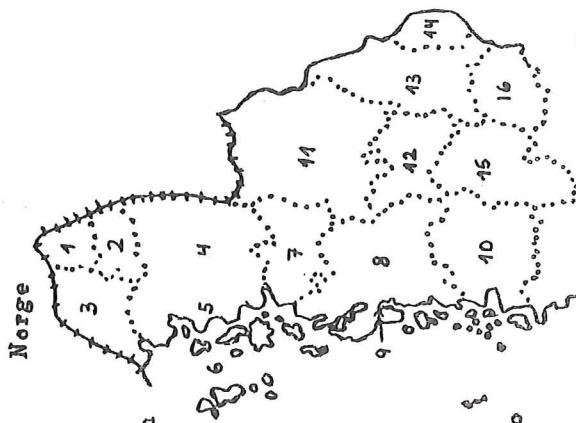
Vi kan også sette svenske-innvandringen inn i en annen flyttesammensetning: I siste halvdel av forrige århundre gikk det en folkestøm fra landdistrikten inn til byer og tettbygde strøk. I Telemark foregikk denne vandringen fra innlendet og ned mot Grenland og kystdistrikten. Eksempelvis opplevde både Kragerø by og Sannidal (med Skåtøy) en sterkt vekst i denne perioden og hadde betydelig flytteoverskud (dvs. innflyttingen var større enn utflyttingen).

Tall fra folketellingen 1875 for Sannidal (med Skåtøy) kan illustrere noen av disse flyttestrømmene. Vi finner at innflytterne til kommunen utgjorde til sammen 2144 personer, eller 35,2% av en samlet befolkning på 6096. De fleste innflytterne kom naturlig nok

Len i Sverige

- Kirkesogn i den nordlige del av Båhuslen
1. - Tommelund
 2. - Fjälunge
 3. - Fagerdal
 4. - Shee
 5. - Stromstad
 6. - Tjärn
 7. - Jar
 8. - Tärn
 9. - Gräbbostad
 10. - Kvälle
 11. - Naverstad
 12. - Mo
 13. - Kroksfjärd
 14. - Same.
 15. - Svarteborg
 16. - Hede

Lokalhistorikere vil ofte støte på visse vansker når de skal finne hjemstedene til de svenske innvanderne. Folketellingene er nemlig ikke alltid nøyaktige nok, trass i at tellemannskapene skulle notere både len og sogn hvor svenske var født. Ikke sjeldent finner vi anført bare "Sverige". Innførsler i kirkebøkene gir imidlertid ofte korrekte opplysninger. Ved å sammenstille disse hoved-kildene har det lykkes oss å finne hjemstedene for 826 av i alt 990 Kragerøsvensker, slik det går fram av følgende forenkla oversikt (Tabell 3). Tabellen viser stort sett sammenfall med landsoversikten for svensk innvandring til Norge. Alle len i Sverige er representert blant Kragerøsvenskene, men det er tre som også her skiller seg klart ut: Båhuslen, Värmland og Älvborg. Derfra kom i alt 629 personer, dvs. 83,7% av alle dem hvor hjemsted er nevnt. Det er prosentvis mer enn i landsoversikten. I Kragerø står båhus-

- fra nabokommunene. Det var bemerkelsesverdig mange tilflyttre fra Drangedal - 498 personer eller 8,2% av samlet folketall i Sannidal og Skåtøy. Fra Kragerø by kom 280, 237 fra Bamble, 191 fra Gjersted og 64 fra Søndeled. Fra de øvrige bygdene i Telemark har vi registrert 273 personer, hvorav mange hadde flyttet fra Lunde (58), Solum (44), Holla (27), Nissedal (25) og Kvitsøy (25). Relativt få kom fra byene og ladestedene i fylket (i alt 33 - men da har vi ikke regnet med Kragerø). Innvandringen fra Sverige virker stor i denne sammenhengen - hele 228 personer eller 3,7% av samlet folketall i herredet.

Svenske-innvandrernes hjemsteder

Det er flere typiske mønstre å finne i emigrasjonen fra Sverige til Norge. Ett slikt kjennetegn gjelder innvandrernes hjemsteder. Selv om alle len (fylker) i Sverige er representert, er det tre områder som skiller seg ut. Det er de landskapene som grenser inn til Sørøstlandet, og da særlig Østfold og Akershus. Båhuslen toppler listen med 18 238 utflytttere til Norge, eller 27,5% av den samlede emigrasjonen til vårt land. Dernest kommer Värmland med 17 706 personer (26,7%) og Älvborgs len med 15 749 utvandrere (23,7%). Resten fordeler seg på alle de øvrige len i Sverige. Tallene gjelder for perioden 1851-1910.

leningene først på listen over svenske innflytttere med i alt 395 personer, altså når halvparten eller 47,9%. Også det er godt i overkant av landsgjennomsnittet.

Tabel 3. Hjemsteder for svensker bosatt i Kragerø 1865-1900.

Len	Menn	Kvinner	I alt
Göteborg og Båhuslen	214	181	395
Värmlands len	124	68	192
Älvborgs "	69	35	104
Stockholms stad og len	23	2	25
Västerbottens "	10	11	21
Kristianstads "	9	6	15
Malmöhus "	9	5	14
Jämtlands "	3	7	10
16 andre len tils.	36	14	49
I alt	497	329	826
Len ikke oppgitt	117	47	164
I alt	614	376	990

Til ytterligere sammenlikning kan nevnes noen tall fra folketellingen 1875 for Bamble. Her var hjemsted oppgitt for 98 av i alt 113 personer. Fra Värmland kom 28,6%, Båhuslen 28,6% og Älvborg 26,5%. Til sammen er det nøyaktig samme prosenttall som for Kragerø, nemlig 83,7%.

Når det gjelder Båhuslensvenske i Kragerø, legger vi merke til ett spesielt trekk. Langt de fleste av dem var hjemmehørende i en liten krets av kirkesogn i den nordlige del av lenet. Rent bemerkelsesverdig er det at så mange av disse innflytterne, 184 personer i alt, kom fra ett bestemt sogn, nemlig Tanum, ca. 5 mil sør fra norske-grensen ved Svinnesund. Ellers var Kville godt representert med 32 innflyttere, fra Svarteborg kom 22, fra Lur 11, Naverstad 10 og Ske 10 personer. Fra byene kom det forholdsvis få, Göteborg 14 og Uddevalla 8. I alt har en kunnet registrere 395 båhuslenser som bosatt i Kragerø, 214 menn og 181 kvinner.

Fra det andre og store utflyttingslenet, Värmland, kom 124 menn og 68 kvinner til Kragerø, til sammen 192 personer. Det store flertall av dem var hjemmehørende i den vestlige del av lenet,

altså i distrikktene nær grensen til Norge. Av Värmlandssvenskene i Kragerø finner vi mange fra følgende steder: Karlanda (38), Sillerud (37), Arvika (17) og Långserud (12). Et jevnt lite til-sig kom også fra Glava (6), Silbodal (5), Blomskog (4), Holmedal (4) og Svanskog (4). De resterende Värmlandssvenskene fordeler seg ellers på mange ulike kirkesogn, og for enkelte er ikke annet hjemsted oppgitt enn "Värmland."

Älvborgsvenskene i Kragerø hadde nesten uten unntak flyttet ut fra den nordlige del av lenet, nemlig Dalsland. Spesielt fra grensesognene i dette landskapet finner vi svært mange utvandrere til Norge.

Bakgrunn i Sverige - årsaker til utvandringen

"Det var dårlige tider i Sverige" – dette er gjerne svarer en får når en spør annen eller tredje generasjons Telemarksvensker om hvorfor deres foreldre eller besteforeldre valgte å utvandre. En slik forklaring kan være riktig nok, men den får oss bare til å stilne nye spørsmål: Hvorfor var det slike dårlige tider? Den alminnelige bakgrunnen for emigrasjonen var den ualminnelig sterke folkeveksten i Sverige i hele forrige århundre. Omkring 1800 var befolkningen på 2,3 millioner, ved midten av 1860-tallet ca. 4 mill., og omkring 1900 var fem millioner-grensen passert. Svensk næringslivs maktet ikke på langt nær å skaffe arbeidsplasser nok til de nye og alltid store ungdomskullene som meldte seg på markedet. Utvandringen ble derfor, i Sverige som i hele Europa for øvrig, det 19. århundres løsning på befolkningsproblemetene.

Det var også mer spesielle årsaker til den store svenske utvandringen: Politisk og religiøs misnøye, uvilje mot den lange verneplikten, særskilt sosiale misforhold. På den annen side ble mange inspirert av oppmuntrende brev og rosende beretninger fra utvandrere, eller de reiste av ren eventyrlyst, – alt var bedre enn forholdene i hjembygda!

Vi må regne med at rent geografiske og lokale forhold kunne gjøre seg sterkt gjeldende. Sam vi alt har sett, kom mer enn tre

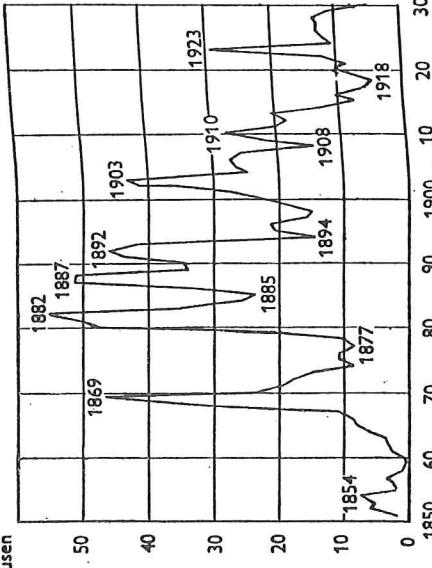
fjerde deler av alle svenske-innvandrerne til Norge fra Värmland, Älvborg og Båhuslen. Dette var grenselandsråper med tradisjonell sterkt tilknytning til vårt land. Lenge før den store emigrasjonen begynte i Sverige, hadde arbeidsvandringer til Norge vært ganske vanlige. For folk fra Dalsland og den nordlige del av Båhuslen var Halden det nærmeste handelscentrum. Fra vestre Värmland var det nær kontakt både med Kongsvinger, Momarken, Halden og sørlig Kristiania. Svenske bønder solgte kjøtt, smør og skinn i de norske byene og kjøpte hjem salt, fisk, tobakk og andre importvarer. Store mengder tømmer og trevarer ble fraktet over grensen til havner i Norge.

Når utvandringen til vårt land ble så omfattende fra de tre grenselene, skyldtes det ikke bare geografisk nærhet. Vi må også ta med i betraktning den ualmindelig sterke befolkningsveksten i disse områdene. I løpet av 50 år, fra 1810 til 1860, var Dalslands befolkning blitt mer enn fordoblet, og dette var en langt sterkere vekst enn i Sverige for øvrig. En liknende utvikling fant sted også i den nordlige del av Båhuslen. Enkelte kirkesogn som Tanum, Lur, Naverstad og Mo fikk en folkeøkning på mer enn 100% fra 1805 til 1870. På landsbygda ført dette til en oppdeling av gårdene og en mer intens nedyrkning enn Sverige noen gang hadde hatt. Tallet på husmann ("torpare") og eiendomsløse jordarbeidere ("backstugu-sittare" og "inhysingar") steg kraftig i denne perioden, men minsket tilsvarende raskt da emigrasjonen kom i gang.

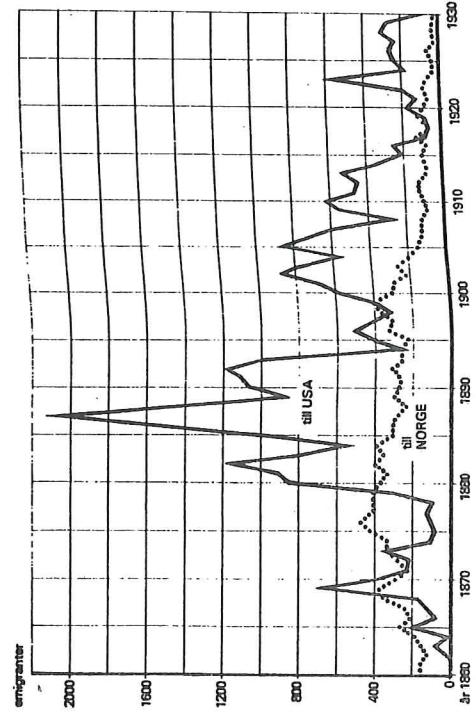
Det var særlig etter det store nødsåret 1868 at utvandringen fra Sverige nådde de store hoyder. Kornavlingen hadde vært dårlige både i 1866 og 1867, og det ble fullständig misvekst året etter med direkte hungersnød over store områder. I Dalsland var nødstilstanden spesielt ill - de rene barkebrodstider.

Värmland, Dalssland og Båhuslen ble også hardt rammet under den europeiske jordbrukskrisen i 1880-årene. Fra disse områdene var det blitt utført betydelige mengder havre over Uddevalla til England. Men så ble denne svenska eksporthandelen utkonkurrert av billig amerikansk korn, som nå oversvømmet det europeiske marked. Krisen ble sterkt merkbart på landsbygda og førte til masse-emigrasjon fra de vestsvenske grenselenene.

Emigrasjonen fra Sverige 1850 – 1930

Källa: Carlsson-Rosén s. 458

Den årlige emigrasjonen från Dalssland
(Efter Anders Edestam).

Ung og arbeidsvillige svensker fra små kår

Tabell 4. Aldersstruktur - svenskfødte personer bosatt
1875 og 1900 i Kragerø by, Sannidal og Skåtøy.

De fleste svenske som kom til Telemark under storinntrykket omkring 1870, var arbeidssøkende, unge mennesker. En god del av dem hadde allerede oppholdt seg i Norge ett eller to års tid før de kom til vårt fylke. Det dreidde seg altså om en etappevis arbeidsvandring, kanskje gjennom Østfold, Akershus, Kristiania og Vestfold. Så vandret de videre til våre trakter for å finne nytt arbeid. Men mange hadde også bestemte steder i Telemark som direkte reisemål. Det kan vi se av utflyttingsattestene som de fikk av presten i hjembygda. Kragerø var f.eks. reisemål for over 100 personer fra kirkesognene Tanum, Lur og Svarteborg i Båhuslen. Trolig fikk de passasjerbefordring over sjøen med frakteskuter eller med fiskebåter.

Det var ikke alle som slo seg ned i Telemark for godt. Det får vi et klart inntrykk av når vi sammenlikner flere folketellingar for ett og samme sted. Svenskene må ha vært en svært mobil arbeidskraftgruppe. Av de 53 svenskfødte personer som var bosatt i Kragerø i 1865, finner vi igjen bare 23 i folketellingen 1875, altså under halvparten. I 1875 ble tils. 387 svensker registrert med bosted i Kragerø by, Sannidal og Skåtøy. Av dem var 149 eller 38,5% fremdeles hjemmehørende i distriktet i 1891, mens hele 307 personer var nykommere. Ved folketellingen i 1900 var det ikke lengre slik hektisk gjennomtrekk av fremmede arbeidere. Nå var nøyaktig 50% av svenskena fra 1891 fremdeles i Kragerø, mens bare 25% var nykommere. De mest stabile var de som hadde giftet seg og på den måten fått sine røtter i distriket.

Etter århundreskifte var situasjonen en annen. Nå kom det ikke lengre nye innflyttere fra Sverige til Kragerø. De svenske som ennå bodde i distriket, ble bare eldre og eldre. I tabell 4 kan vi studere forandringene i aldersstrukturen for de svenske innflytterne over en periode på 25 år, og vi ser hvordan forgubnings-tendenser gjorde seg gjeldende.

Alder	Personer	1875		1900	
		%	Personer	%	Personer
0-14	72	18,8	5	1,5	
15-29	154	40,1	38	11,6	
30-44	110	28,6	86	26,1	
45-59	41	10,7	132	40,1	
60-	7	1,8	68	20,7	

Hvilken bakgrunn hadde de mange innvandrerne som kom til Kragerø i siste halvdel av forrige århundre? I en del tilfeller er det mulig å få litt nærmere kjennskap til de yrkesmessige og sosiale miljøer de gikk ut fra. Opplysninger om slike farhold finner vi særlig i kirkebøkenes innførslar om ekteskap, der presten var forpliktet til å skrive ned navn og yrkestittel til både brudens og brudgommens fedre. Det var ikke alltid at presten var like nøy med å føre inn alle korrekte opplysninger i så måte. Når det gjelder Kragerøsvenskene, har vi funnet 114 tilfeller der yrkestittler er med. Det dreier seg om innførslar i tilgjengelige kirkebøker fra perioden 1850-1900, slik følgende oversikt viser.

Tabell 5. Kragerøsvenskene sosiale bakgrunn - fedrenes yrker i %.

Yrkestittel	Mennenes fedre	Kvinnenes fedre	Tilsammen %
Gårdbruker	22 - 25,0	7 - 26,9	29 - 25,4
Husmann	19 - 21,6	1 - 3,9	20 - 17,5
Arbeider	18 - 20,5	10 - 38,5	28 - 24,6
Håndverker	14 - 15,9	6 - 23,1	20 - 17,5
Soldat	4 - 4,6	0	4 - 3,5
Sjømann	3 - 3,4	1	3,9
Fisker	2 - 2,7	0	2 - 1,8
Handlende	2 - 2,7	0	2 - 1,8
Andre yrker	4 - 4,6	1 - 3,9	5 - 4,4

88 26 114

I kapitlet om innvandernes hjemsteder så vi at Båhuslensvenskene i Kragerø i det vesentlige kom fra kirkessogn på landsbygdå. Bare 7,7% av dem oppga byer som hjemsteder. Samme tendens finner vi blant Kragerø-svenskene fra Värmlands og Ålvsborgs len. Det er stort sett bygdefolk.

Av tabell 5 går det fram at gruppen gårdbrukere (hemmansägare) var best representert bland fedrene til de svenska utvandrerne som slo seg ned i vårt distrikt. Det sies ikke noe om størrelsen av brukene, men storgårdar var det neppe. En må gå ut fra at det var de yngre sonner og døtre som emigrerte, fordi det ikke var utkomme for dem hjemme. At også det mer typiske jordbruksproletariatet utvandret i flokk og følge - husmann og gårdsarbeidere -, skal ingen kunne forundre seg over. De forlot et fattigdoms-Sverige med trangbodde, små torp, med lange og slitsomme arbeidsdager, med ussel lønn og knapp kost. Mange fant det vanskelig å spare sammen nok penger til en Amerikabillett. Så kunne de velge Norge i stedet. Det kostet det ikke så mye å reise. Knept det, kunne de ta beina og landeveien fatt.

Arbeid å få i Kragerø

"Det stod slikt ry av Kragerø over i Sverige", forteller Karl Oskar Matsen (79), Stabbestad ved Kragerø. Han gjengir hva hans far August Matsen og hans onkel Alfred sa til ham. De kom over fra Lur i Båhuslen tidlig i 1870-årene. Brødrene August og Alfred Matsen slo seg ned som bygningsmeknere i Kragerø i en tid da det var godt om arbeid her, og da innvandringen fra Sverige stod på sitt høyeste.

Årene fra 1850 framover mot 1880 var en oppgangstid uten tidlige sidestykke i Kragerøs historie. I 1849 ble de engelske navigasjonslovene opphevd og skapte fritt fraktmarked på alle hav. Šeilskipsflassen i Kragerø mønstringssdistrikt økte enormt. I 1880 bestod flåten av 168 fartøyer på tils. 54 251 registertonn og med en besetting på 1614 mann. Det var langt flere sjøfolk enn distriket selv kunne rekruttere.

Før ca. 1880 ble de fleste seilskutene i Kragerøflåten bygd på verver i byen og distriket. Det ga beskjefteigelse til flere hundre arbeidere og håndverkere. Men mot slutten av århundret og like etter kjøpte rederne inn billige, ofte utrangerte seilskuter fra utover landet. På samme tid ble konkurransen fra dampskipene sterkt merkbart. Da ble det langt mindre å gjøre på vervene, de gikk etter hvert over til å bli reparassjonsverfter.

Økonomisk sett hadde Kragerø imidlertid flere "bein" å stå på. Produksjonen av trelast ble betydelig rasjonalisert da den første dampsga kom i drift på Kirkeholmen så tidlig som i 1864. Manodden og Rørvik dampssager ble anlagt henholdsvis i 1870 og 1871.

Omkring 1890 fikk moderne tremasseindustri sitt gjennombrudd i vårt distrikt ved anlegget av Kammerfoss Bruk, A/S Vafos Brug og Fossing tresliperi. Dampsager og tresliperier sysselsatte i 1895 tilsammen om lag 200 mann.

Sesongpreget, men enda mer arbeidskrevene var der mange isbruksområder ble anlagt i Skåtøy og Sannidal i siste halvdel av forrige århundre. I de beste årene ble det eksportert opp imot 100 000 registertonn, i toppåret 1899 hele 135 000 tonn. Om vintrene kunne 1000 mann være beskjeftiget med å skjære is, lagre den i binger og ishus og å holde tjennene ryddige for snø. Sommerstid seilte mange Kragerøskuter i fast rutte med is over til fiskerbyene i England, Frankrike, Holland og Belgia. Også på andre måter krevde istrafikken mye arbeidskraft. Lasteplasser, lagerhus og renner skulle bygges og vedlikeholdes. De svære kunstige demningene ved mange isbruk krevde kyndige gråsteinsmurer.

Fjellvante folk var også etterspurt til den omfattende gruve drifta i distriket. I de siste ti-årene av forrige århundre ble det drevet ut feltspat, kvarts, apatitt og rutile fra flere brudd både i skjærgården og på fastlandet.

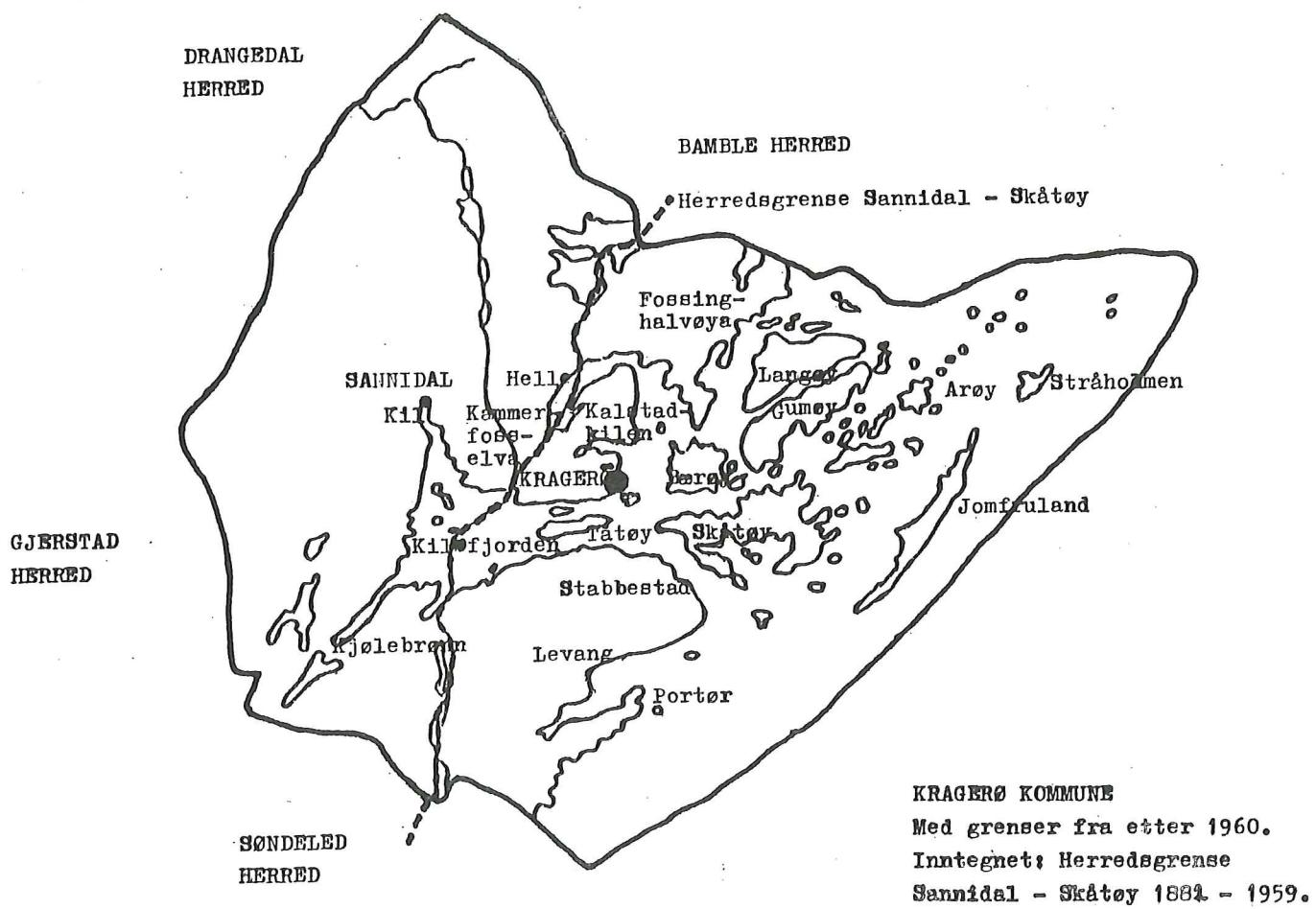
I 1867 ble Bamble nikkelverks masovn eller smeltehytte anlagt på Hestøya i Kalstadkilen. Verket var i drift helt til 1884, da sterkt synkende priser på verdensmarkedet gjorde produksjonen ulønnsom.

På Gunnarsholmen ved Kragerø ble et moderne jernstøperi satt i gang i 1881. Ettasje-ovner fra Kragerø jernstøperi var vanlig i de fleste hus i distriket inntil oljefyring og elektrisk oppvarming overtok. Til nå har vi omtalt virksomheter og næringer som enten var nye eller i sterkt framgang i siste halvdel av forrige århundre. Men det var jordbruket som fremdeles i 1891 hadde det største antall sysselsatte, både i Skåtøy og Sannidal. I Skåtøy var gårdene gjenomgående små, og gårdsdrift ble gjerne kombinert med kystfiske,

bygdehåndverk, isbruksarbeid og annet dagarbeid. På småbrukene var det vanlig at far og sønner dro til sjøs, mens kvinnene var hjemme og skjøttert gårdsdriften. I Sannidal stod jordbruk og skogbruk relativt sterke enn i Skåtøy, men også næringer knyttet til sjøen ga god sysselsetting. Vi må heller ikke glemme gamle Sannidalsbedrifter som fremdeles var i gang, f.eks. Kjølebrønn sagbruk og mølle (ca. 40 ansatte i 1895) og Helle bruk og mølle.

Den allsidige og dynamiske utviklingen av næringslivet i Kragerø i annen halvdel av forrige århundre førte til den sterkeste folkeøkning distriktet noen gang har opplevd. Dette var de store barnefamilienes tid. Levekår, kosthold og medisinske forhold var relativt sett bedre enn før, så flere barn vokste opp. Men det var også usedvanlig mange mennesker som flyttet inn til det som nå er Kragerø kommune. Folketallet økte fra 5539 personer i 1835 til 12324 i 1891. Vi husker at befolkningen i Dalsland i Sverige på en nærmest rekordartet måte ble fordoblet i løpet av 50 år, fra 1810-1860. Folketilveksten i Kragerø var minst like stor, men den inntraff også noe seinere i århundret. Størst var tilveksten i kyststrøkene, dvs. Kragerø by og Skåtøy herred. Her bodde henholdsvis 5753 og 4048 personer i 1891, dvs. nær inn på 80% av det samlede folketallet. I Sannidal var det ved samme telling 2523 mennesker, m.a.o. litt over 20%.

Folketilveksten og de økende inntekter fra de hvite seil ført til en omfattende bygge- og anleggsvirksomhet i og omkring byen. Store og kostbare kirke- og skolebygg ble reist i denne perioden, samtidig som tallet på vanlige bolighus vokste sterkt. Ifølge tellingen fra 1980 var fremdeles over 25% av boligmassen i Kragerø bygd før år 1900. Det er dobbelt så mye som gjennomsnittet i Telemark (13,1%) og nesten det tredobbelte av landsnrommen (9,7%). Når vi dessuten husker på at betydelige deler av den eldre bebyggelsen i Kragerø by ble lagt i aske og måtte gjenreises etter storbrannen i 1886, forstår vi at byggevirksomheten var usedvanlig livlig før århundreskiftet. I lange perioder hadde håndverkerne fullbeskjæftigelse, og de søkte til Kragerø fra fjern og nærliggende områder. Ikke å undres over at snekkerne August og Alfred Matsen kunne si at det stod ry av Kragerø over i Sverige.

Kragerø-svenskene yrker

Hva slags yrker gikk de mange svenske inn i Kragerø? Var de den tids fremmedarbeidere som tak til takke med de jobbene Kragerøfolk ikke ville ha? Eller tilførte de nyttig yrkeserfaring som distriktet trengte?

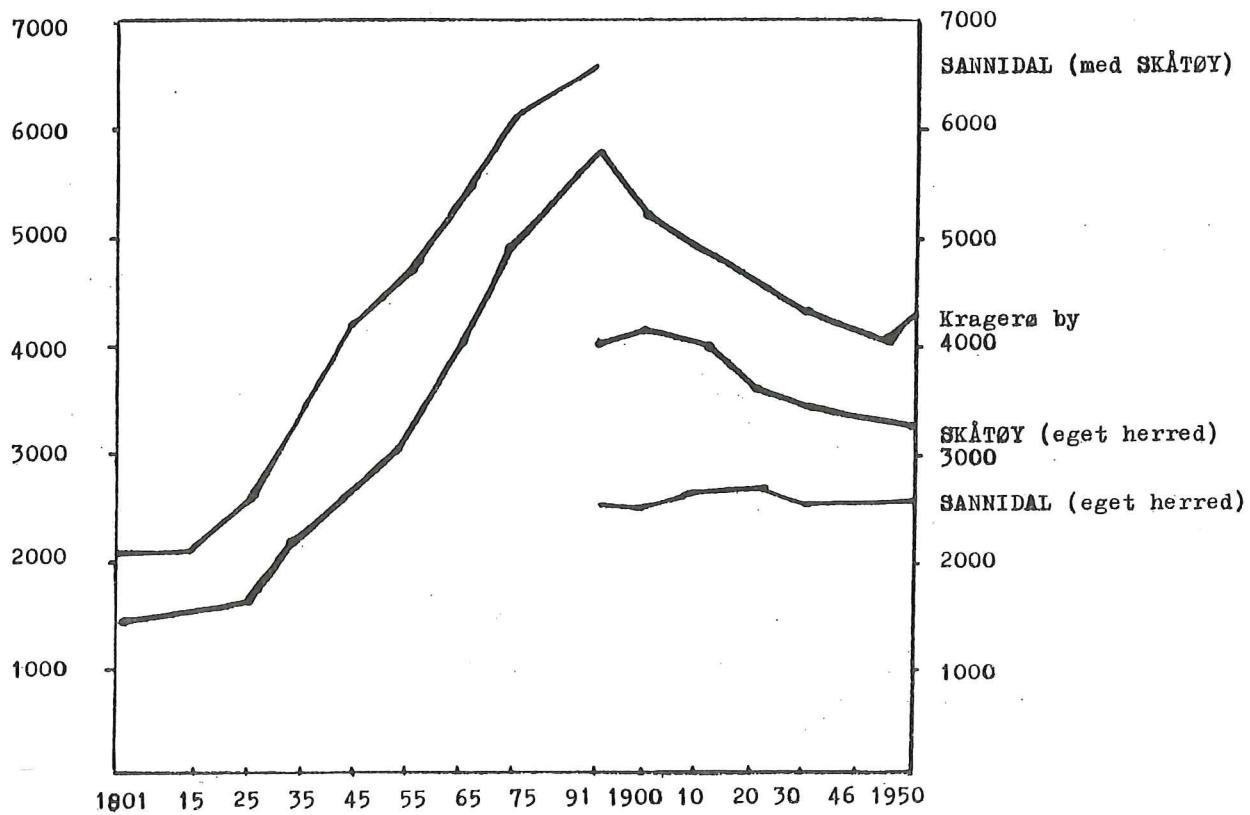
La oss først siå fast at de svenske innflytterne utgjorde en stor og uensartet flokk av arbeidstakere. Av de 990 svenske vi har registrert som bosatt i Kragerø, kan vi plassere 859 personer i ulike yrkesgrupper. Det gjelder 558 menn og 301 kvinner. De restende 142 var barn eller mennesker som av forskjellige grunner ikke kunne ernære seg selv.

Tabell 6. Svenske menn i Kragerø - yrkesfordeling.

Sjøfart, fiske	103 personer	18,5 %
Jordbruk, skogbruk	75 "	13,4 %
Håndverk	164 "	29,4 %
Industri, isbruk gruvearbeid m.m.	201 "	36,0 %
Annen beskjæftigelse	15 "	2,7 %

Oversikten i tabell 6 virker enkel, men inneholder egentlig et mangeartet yrkesmønster. I endel andre Telemarkskommuner finner vi at svenske utgjorde en langt mer homogen gruppe, f.eks. i det vesentlige bare gruvearbeidere ved Åmdal kopperverk eller nesten bare papirarbeidere på Skatfoss. I Kragerø opplevde svenske et mer differensiert yrkestilbud.

En kunne ha ventet et større antall svenske sjøfolk oppført i første gruppe i tabell 6. Men her har vi bare registrert sjømenn som var bosatt i Kragerø. Mange svensker tok hyre om våren og reiste hjem når skutene gikk i opplag. Over en periode på 40-50 år ville nok det ha dreid seg om flere hundre mann. Det går klart fram av neste tabell, som gjelder tiårsperioden 1867-1876. I sum kommer en her fram til 934 svenske sjøfolk. Det reelle talltet er imidlertid betydelig lavere, da mange navn er som Tordenskiolds

BEOFOLKNINGSUTVIKLING I KRAGERØ, SANNIDAL OG SKÅTOY 1801 - 1950

soldater å regne. Likevel er det all grunn til å hevde at det var sjøfarten som beskjæftiget de fleste svenske arbeidstakerne i Kragerø, sesongpendlerne altså medregnet.

Tabell 7. Svenske sjøfolk registrert i Kragerø månstringss-protokoller 1867-1876.

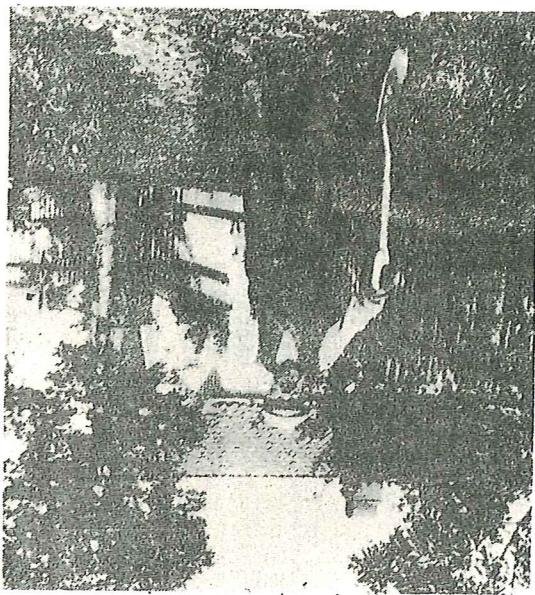
	1867	-68	-69	-70	-71	-72	-73	-74	-75	1876
	33	50	60	78	119	130	118	105	128	113

Svenskene gikk gradene til sjøs, slik som alle andre. Men de fles-te ble værende i ruffen. Vi finner bare 3 skipssørere og 5 styr-menn fra Sverige i Kragerøflåten. I få tilfeller var svensker i flertall blandt skutemannskapene. Av månstringssprotokollen for 1876 ser vi at skip "Oscar I" av Kragerø, tilhørende F.J. Mürers rederi hadde en besetning på 13 mann, derav 10 svenske sjøfolk. Men offiserene var alle norske.

Svenskene tok alle slags hyrer, i langfart, i Nordsjø- og Øster-sjøfart, på seilskuter og dampskip. De utgjorde en reservearbeids-kraft til sjøs når det ikke var tilstrekkelig med mannskapet fra Kragerø og omegn. Etter all sansynlighet må rederne ha vært godt fornøyd med de svenske sjøfolkene, for de var neppe blant de mest kravfulle. "Jag frågar inte efter hyran, bara jag får følja skep-pet", er en karakteristisk uttaelse fra en av dem, i nedgangstider, da færre skuter var i farten, var utlendingene mindre populære blant norske hyresøkende.

Om det var mange svensker på Kragerøskutene, må en undre seg over at det var så få fiskere blant innflytterne. En kan bare registrere 4 mann som hadde yrkesbetegnelsen "fisker", og et par av dem opp-nga annet arbeid i tillegg: "Fisker og jordbruker", "fisker og seil-maker".

Kombinasjonsyrker var for øvrig ganske vanlig blant de 75 man-nlige innvandrerne som arbeidet i jordbruk og skogbruk. Tilliegs-yrkene kunne dreie seg om skredder- og skomakervirksomhet, istra-fikk, veiarbeid eller annet dagarbeid, det vil ofte si jobber etter som det falt seg.

111.9. Arbeidet Nicolai Andersson, F. 1847 i Tømmer, Bøhuslæn. Han kom sum ung mann til Bamble nylkelsverks smelte-hytte på Hestøya, Kalsstadkilen ved Kragerø. Foto til J.L. Berg-

111.8. Sjøfartsbok for Alexander Ulaussen, Kragero. Kragebro.

bett beretligget til innenriktigfører Gjært.

et tilbaket i gjødebutikken og innedobbelte bennine Gjøfartsgod.

af fane, blått, mørkeblått, sorte,

foli spøkelsesbunnen 1865 i dørings

dypgjødeblått høyre

1. Gjøfing (gjøfing) Blåbærfjell. blå

gjøfingstrikkefotbla

af tinnar, Dovre

Tolv personer i alt hadde yrkestittelen gårdbruker, men de satt alle sammen på små bruk.

De svenske jordarbeiderne hadde ord på seg for å være iherdige slitere. De brøt opp mye jord på gården, og de var eksperter på grøftegraving. En gammel regle fra Kragerø lød slik:

"Svenskeradden
med pipesnadden
og hatt i hand,
han graver diker
og bliver riker
i Norges land."

Bergmester Tellef Dahl var en av de første i Kragerødistriktet som hadde drivhus og gartneri. Svensken Olaf Hægh var gartner på Dahls gård Frydensborg i mange år. Vi legger merke til at i alt 7 svenske gartnerer og 1 agronom står oppført i folketellingene for Skåtøy herred. De arbeidet i hager som tilhørte kjøpmenn, skipsredere og verksiere i Kragerø. Disse gartnerne brakte med seg atskillig erfaring fra arbeid på svenske herregårder, og de må regnes for å ha vært foregangsmenn på sitt felt i Norge.

Blant de svenske håndverkerne i Kragerø er det 4 faggrupper som er særlig sterkt representert. Vi finner 47 snekkere og hustømmermann, 37 skomakere, 26 murer og 25 skreddere. En kan ellers nevne en rekke andre fag: baker, malere, garvere, smeder, blikkenslagere.

To svenske fotografen og håndverkermestere vil lenge bli husket i Kragerø, fordi portretter med deres emblemer fins i nesten alle eldre familiealbumer. Det var fotograf Johannes Andersson Dahlström fra Arvika i Värmland og Carl Victor Lind fra Stockholm.

Arbeiderne utgjorde den største yrkesgruppen av svenske menn i Kragerø. Vi finner dem i det meste av produksjonlivet: på skutevervene, isbruene, tresliperiene og dampsagene, i nikkelverket og gruvene og på veianlegg. Et flertall av disse arbeiderne kom som helt unge mennesker til Kragerø og omegn. Mange av dem ble værende i distriket og la ned hele sin arbeidskraft her.

Under betegnelsen "annen beskjeftigelse" skjuler det seg et lite middelklassessjikt av kjøpmenn, hotellverter, handelsbetjenter, eiere av mindre bedrifter. Det er en heller liten gruppe, 15 personer i alt.

Av tidligere tall har vi sett at det var en overvekt av svenske menn som bosatte seg i Kragerø, 614 eller 62% mot 376 kvinner, 38%. Denne forskjellen må ha sin enkle forklaring i at tilbuddet på arbeidsmarkedet i Kragerødistriktet var langt bedre for menn enn for kvinner. Sjeldne unntak kan en likevel finne: Johanne Andersdatter, fraskilt kone, født 1823, står oppført som smiearbeiderske i folketellingen 1875 for Kragerø by.

Det er nyanser i mønsteret. Servi på antall menn og kvinner som kom til Kragerø fra Båhuslen, jammer tallene seg ut: 54,2% er menn, 45,8% er kvinner. Og i Tanums kirkesogn brytes barrierene. Her er det en svak dominans av kvinner: 94 kvinner og 90 menn. Årsaken må være at familieutvandringen var langt vanligere fra Tanum enn fra andre kirkesogn.

De svenske innvandrerkvinnene er mer anonyme for lokalhistorien enn mennene. Vi ser dem i færre sammenhenger, både yrkesmessig og i organisasjonslivet. Deres virkefelt var i det vesentlige begrenset til huslige sysler og omsorgsarbeid.

Tabell 8. Svenske kvinner i Kragerø - yrkesfordeling.

Husmodre	162 personer	53,8%
Tjenestepiker	107 "	35,6%
Annen beskjeftigelse	32 "	10,6%

Det var de ugifte kvinnene som var tjenestepiker. Vi finner disse "svenskepiken" i svært mange byfamilier og som tauser og budeier på bondegårdene. På enkelte bruk i skjærgården stod de for driftten både i fjøs og stall, og de arbeidet som karfolk ute på jordene. I lange tider av året seilte mennene til sjøs.

Verst stilt var vel enkene med mange barn å forsørge. De kunne tjene til livets opphold ved å sy og veve eller vaske for folk. Noen av dem var våkekoner. Det er alt slikt arbeid som skjuler seg bak betegnelsen "annen beskjæftigelse."

Hovedinntrykket en har av svenske-innvandrernes yrkessituasjon i Kragerø er dette: I den grad kvinnene hadde intakte, tilhørte de så avgjort lavlønnsgruppene. Det gjorde også det store fallet av menn, selv om enkelte var i ferd med å arbeide seg opp, sosialt sett. Men svenskenes utgjorde ingen parakaste i yrkeslivet, de tok ikke jobber som ingen andre ville ha. De delte ruffen med Kragerøfolk om bord på skutene, de arbeidet sammen på lik linje med alle andre arbeidere som strømmet til distriktet. Kragerø hadde periodevis sterkt behov for arbeidskraft i siste del av fortige århundre, og innflytterne var selv på leiting etter arbeid.

Ellers ser en at tallet på svensker økte sterkt i Skien (291 personer i 1891) og Gjerpen (133 i 1891). Det må ha hatt sammenheng med den omfattende bygge- og anleggsvirksomheten etter den store brannen i Skien 1886, hvor hele sentrum med 241 gårder ble rasert. Til Skien kom det en strøm av håndverkere og arbeidere utenfra, bl.a. mange svensker, og en god del av dem kom til å slå seg ned i byen og nabohøredene for godt.

Tabell 9. Svensker i Telemark 1891-1920.

	1891	1900	1910	1920
Drangedal	28 1)	15	10	13
Sannidal	68	45	30	26
Skåtøy	191	155	116	78
Bamble	343	146	98	86
Eidanger	68 1)	85	57	79
Siljan (Slemdal)	-	5	2	46
Gjerpen	133	113	104	77
 Solum	131	370	233	183
Holla	152	66	40	47
Lunde	54	11 2)	5	5
Bø	31 3)	-	4	10
Sauherad	-	6	8	41
Heddal	-	30	23	33
 Tinn	- 4)	-	188	451
Mo	89	17	9	6
10. øvrige herreder	49	47	56	51
 Kragerø	169	121	90	84
Langesund	29 5)	25	23	22
Stathelle	-	13	9	13
Brevik	37	46	42	59
Porsgrunn	94	100	87	156
Skien	291	320	242	337
Notodden	-	-	126	177

- 1) For Drangedal og Siljan er antall svenskfødte personer slått sammen i offisiell statistikk for 1891.
- 2) Tallene for Lunde og Bø er slått sammen.
- 3) Tallene for Bø, Sauherad og Heddal er regnet sammen.
- 4) Tinn er regnet med blant øvrige herreder i 1891 og 1900.
- 5) Tall for Stathelle er ikke oppgitt.

Også til annen bergverksdrift i fylket kom det mange svensker i 1870- og 1880-årene. Det gjaldt særlig Fensgruvene i Holla (jernmal) og Amdal koperverk på Skafsa (Mo herred, nå Tokke kommune). Anlegget av Norsjø-Bandakkanalen 1887-1892, Norges største kanal- og sluseanlegg, krevde også stor innsats av arbeidskraft, ca. 500 mann. Av dem var 80 svensker, ifølge folketellingen 1891 for Holla.

Omkring 1900 er det tydelig at tyngdepunktet for svenske-innvandringen i Telemark har forskjøvet seg til Grenlandsregionen. I byen Skien og Porsgrunn med nabohedene Solum, Gjerpen og Eidanger var det bosatt 988 svenskføde personer (56,9% av alle svenske i fylket). I årene like før 1900 skjedde det et moderne industrielt gjennombrudd i Grenland. En kan nevne papir- og celleoseproduksjonen ved Skotfoss Bruk (601 ansatte i 1900) og Union Bruk ved Skien (117 ansatte). Porsellensfabrikken i Porsgrunn hadde 180 ansatte og Gjemsø bomullsveveri 74 (derav 25 svenske arbeidstakere, i det vesentlige vevsker). Til Skotfoss Bruk ble det i 1890-årene drevet en veritabel verving av svenske arbeidere, slik vi kan se det av følgende kontrakt for Herman Andersson:

Herved ansættes Herman Andersson som ruller hos Union Co, Skotfos Bruk pr. Skien. Betingelserne er:
Dagløn kr. 2,50 - to og en halv krone. Reisen til Skotfos betales av "Fabriken", hvorfor De fastør Dem på 1 - et år - fra Dere sida. Der gives senere frit hus og ved, når det oppbyggendes hus er færdig.

Lilla Edet, d. 26. Oct. 1892
for Union co. Skotfos brug
H. Steinlin
pappersmästare

I folketellingen 1900 for Solum kan en registrere 108 svenske arbeidstakere ved Skotfoss Bruk (av dem var 41 "fabrikkpiker"). Mange av dem kom fra ett bestemt sted i Sverige, nemlig Lilla Edet ved Götaelven, der det var papirfabrikk. De fikk bra vilkår på Skotfoss Bruk, reiste dit og slo seg ned for godt.

Etter århundreskiftet minnet det jevt på svenskføde personer bosatt i Telemarks byer og herreder. Men det var to unntak: Notodden og Rjukan. Her steg tallene kraftig i 1910 og 1920. Det var arbeidere ved Norsk Hydros anlegg. I Tinn kan en registrere 451 svensker i folketellingen 1920.

Når folk flest i dag taler om svenske-innvandring-til Norge, er det ofte disse anleggsarbeiderne, "rallarna", de har i tankene. Men som vi har påvist tidligere fra Kragerø, fordelte svenske seg på langt flere yrkesgrupper.

The Bratsberg Copper Company Limited.

Attest.

Johan Dahlgren har arbeidet
i ovennævnte Compagnies Tjeneste som verk-
oppranger: fra den 1. 1. 1882
til den 1. 1. 1883.

N. B. Endelig & ordentlig Arbinder

Aamdals Kobberverk den 1. 1. 1883

E. E. Raw

III.10. Attest dat. Amdals koperverk 22/5-1883 for Johan Dahlgren.

- III.11. Skipstømmermann og isarbeider Johan Petter Johannessen, f. 1853 i Tanum, Båhuslen. Han flyttet til Kragerø i 1878 og giftet seg samme år med Gunhild Katherine Torbjørnsdatter fra plassen Femmarkstykket ved Lovisenberg, Kragerø. Johan Petter Johannessen var sersjantmajor i Frelsesarmeens. Foto tilh. Gerd Steinvik, Skibodden, Kragerø.

Svensker i nytt miljø - tilpassing og reaksjoner

Hvordan tilpasset de svenske innvandrene seg norsk levemåte?

Hvordan ble de sett på av den "innfødte" lokalbefolkningsen? Det var vanskelig å gi eksakte svar på slike spørsmål. Så mangt kunne bero på rent individuelle forhold. Generelt kan vi si at svensker og nordmenn har et ganske omfattende kulturfellesskap, og at det er lave språklige barrierer mellom dem. Verken når det gjaldt religiøs eller politisk tilhørighet eller ved deltagelse i foreningsliv for øvrig kan vi si at Kragerø-svenskene skilte seg ut fra den lokale befolkningen. Fra andre steder kan en nevne enkelteksempler på svensker med organisasjonstalent og impulser som satte merker etter seg i lokalmiljøet.

Fra Bamble fortelles det såldes om en svensk predikant, Anders Nilsson, at han ledet en religiøs vekkelse i bygda i 1880. "Svenske-Nilsson", som predikanten ble kalt, tilhørte "Det Skånska Misjonsförbund." Han var en ivrig tilhenger av vekkelseslederen Carl Olof Rosenius, grunnleggeren av den såkalte nyevangelisme (som bl. a. lå stor vekt på luthersk nådeforkynELSE - "Kom som du er!"). Om Nilssons virke i gruveområdet på Ødegården verk finner vi følgende skildring:

"Vekkelsen brøt løs stille, dyp og mektig. Nilsson var en mektig taler og god sangør. Ja, livet på gruvene ble totalt forandret, fra fyll og slagsmål til sondagsstillehet og gråt over syndene. I gruvene ble holdt bønnemøter, folk ble snille og religiøse bøker kom til heder og verdighet i hus og hytte."

To år seinere, i april 1882, var en annen svenske virksom i gruvesamfunnet på Ødegården verk. Han het E.A. Bernstrøm og skal ha vært hovedmannen bak en godt organisert og omfattende streik bland arbeiderne ved det franske gruveselskapet på stedet. Om Bernstrøm skrev "Porsgrunn Blad" dette: "Efter hvad der fortællies, skal denne Mand være en i Strikevæsenet særdeles vel indøvet og rutineret Person; den sidste Strike i Bamble er saaledes den 7de, som han her i Landet og i Udlændet skal have været aktiv Deltager i." Resultatet av konflikten i Bamble ble at gruvearbeiderne oppnådde lønnstillegg. Men etter streiken ble Bernstrøm arrestert og sendt til di-

striktsfengslet i Skien. Blant arbeidskameratene var imidlertid mannen blitt mektig populær. De samlet inn og ga ham en pen sum penger som takk for innsatsen.

Det var ikke alle svensker som var like godt ansett bland arbeidere som E.A. Bernstrøm. Det gjaldt særlig i nedgangstider når det var vanskelig å få jobb. I boka "Kragerø sjøfartshistorie fra 1850" fortelles det at svensker i stort antall kom over fra Båhuslen-kysten for å søke hyre i Kragerø og i de andre sørlandsbyene:

"Om våren før fartern begynte, kom svenske dekkssbåter med passasjerer dit. Disse svenskene var ikke velsett i byen. De slo hyrene ned. Rent var dette når det var virkelig vondt for å få hyre. Da handte det at byens sjøfolk i samlet flokk jaget svenskene ut i fjorden igjen."

I arbeiderforeningen "Samhold" s protokoll fra 1894 ser vi at medlemmene på flere møter diskuterte arbeidsledigheten i Kragerø. De vedtok en resolusjon til magistrat og formannskap om at byens og omegnens egne arbeidere måtte foretrekkes ved anlegg av nytt kommunalt vannverk:

"Foreningen finder det både nødvendigt og som sin Pligt at nedlegge Protest mod at fremmede Nationer (Svensker) faar arbeide saavel ved dette som ved alt andet komunalt Arbeide, da her i Kragerø med Omegn hersker mer end nok av arbeidsløshet."

En liknende resolusjon ble vedtatt 27/3-1887 i Skien på et masse-møte av arbeidere. Det var like før de omfattende byggearbeidene skulle settes i gang etter den store bybrannen året i forveien. Skiensfolk var reddet for at fremmede entreprenører og arbeidere skulle bli foretrukket. Resolusjonen inneholdt også et par punkter der husierne ble oppfordret til ikke å ta inn uordentlige leieboere som lå under for drukkenskap. Kanskje hadde forsamlingen i tankene en bestemt mann, nemlig dreiersvennen Samuel Lindblom fra Båhuslen. Han hadde i fylia vært uforsiktig med ild i huset han bodde i. Så ble det brann, og hele sentrum i Skien ble lagt i aske.

Det ser ikke ut til at advarselen fra massemøtet mot fremmede håndverkere og arbeidere fikk synderlig virkning. I "Skien historie", bd. III, heter det: "Den intense arbeidsaktiviteten i Skien skapte høykonjunktur for murere, tømmermenn og malere. Sammen med svensker og tyskere sökte arbeidere fra hovedstaden og fra nabobyene til Skien. Overallt knallet mineskuddene, kleng spettene og spadene, og

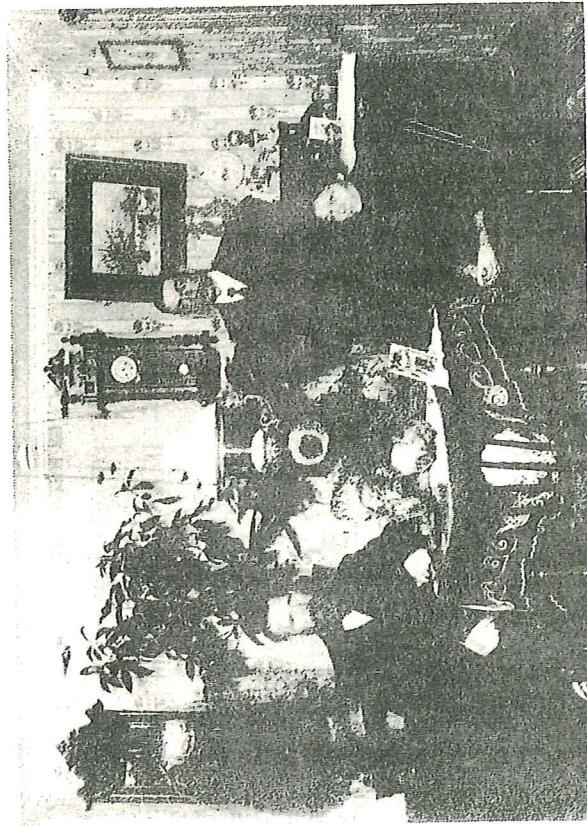
til langt ut på natten lød visene og rallasangene fra kippene og kroene." Også fra Ulefoss kom det fram misnøye med at utlendinger ble foretrukket ved anleggsarbeid. En innsender i "Varden", 17/3 - 1888, opplyste følgende: "Som bekjent har det store arbeid ved Ulefoss Strengens-kanalen nu vel 1 år været drevet med ca. 500 mand, af hvilke største delen er svensker og utlendinger ... " Innsenderen mente at telemarkinger burde ha hatt forrett til arbeidet, og han viste til at dette skulle ha blitt uttalt på et amtsmøte. -

Av eksemplene ovenfor kan vi få det inntrykk at svenskene i Telemark ble møtt med en mur av motvilje fra lokalbefolkingens side. Det gir ikke et riktig bilde av forholdet mellom svenskene og telemarkingene. Det store flertallet av de svenske innvandrerne var strevsomme og hederlige mennesker, og de ble respektert både av arbeidsgivere og arbeidskamerater. Gjennom ekteskap med norske kvinner og menn ble innvandrene assimilert med den lokale befolkningen, og svenskene ble ikke oppfattet som fremmedarbeidere. Av kirkebøkene fra Kragerø i den perioden vi har undersøkt, finner vi at 232 svenske menn giftet seg med norske kvinner, og at 65 svenske kvinner giftet seg med norske menn. Av "helsvenske" ekteskap er det registrert 96 innførsler, altså bare en tredjedel av de "blandete" gifttermål.

Det er grunn til å tro at de svenskene som giftet seg i Norge, ganske snart la om språket og tok i bruk norske ord. Folketellingen for Mo herred 1875 er interessant i så måte. Der ble det nemlig anført hva slags språk hver enkelt av svenskene talte. Av de 22 svenske ungkarene som var ansatt på kopparverket på Skafsfå, var 20 oppført med svensk som mål, 1 med norsk og for 1 person var språk ikke tatt med. Av de 5 svenskene som giftet seg med norske jenter, talte 4 norsk. Det er ett eksempel på "helsvensk" ekteskap, og der talte alle i familien sitt morsmål.

Intervjuer med 2. generasjons svenske innflyttere bekrefter også at foreldrene i det vesentlige snakket norsk, men ispedd enkelte svenske ord. I Kragerø mener dialektforskere at den tidligere hypotiske bruk av nektelsesordet "inte" må skyldes svensk innflytelse.

Vi legger ellers merke til at flere av innvandrerne med etternavn på -son fornorsket dem til -sen. Kjente eksempler fra Kragerø er skipsfører August Berntsen, arbeidsformann Anders Gustav Eriksen, skredder og isarbeider Nils Olsen, jordarbeider Morten Hansson. Men enkelte beholdt sitt svenske navn: jordarbeider Morten Hansson, skomaker August Fredrikson, snekker Niklas Mattson.

Ill. 12. Arbeider Nicolai Andersson i stasstua i sitt hjem i Kalstadkilen, Kragerø. Sønnen Anders og datteren Inga til høyre. Fotografiet er tatt trolig kort tid etter at Anderssons kone Inger døde i 1913. Hun var født i Drangedal 1845. Foto till. Berg - Kragerø Museum.

Alle som er kjent med norske småmiljøer, vet at det skal svært lite til før folk stikker seg ut og får oppnavn. Det er nok at de snakker litt annريedes. Det var derfor ikke så få som fikk tilnavnet "svenske" og som beholdt det hele livet. Flere Kragerøfolk husker ennå f.eks. Karl "Svenske" på Skåtøy, men få kan oppgi hans egentlige etternavn. Han het Karl Reinhardt Andersson og var fra Skredsvik i Båhuslen, nær Uddevalla.

Av tingbøker og av dokumenter som folk har tatt vare på, kan vi se at etablerte svensker søkte norsk statsborgerskap og fikk stemmerett ved valgene. Eksempler kan nevnes allerede fra 1880-årene, men det var særlig etter 1905 at det skjedde.

Vi kan være spente på hvordan de mange svenskene i Norge reagerte på unionsopploppningen i 1905. I dagene etter 7. juni-erklæringen innløp det telegrammer og resolusjoner fra forsamlinger av svensker bosatt i Kristiania, Trondheim, Fredrikstad og Halden, for å nevne noen av stedene. Fra Skotfoss ved Skien ble det avsendt adresse til den svenske riksдagen. Avisen "Varden" gjengir den slik, 26/6-1905: "På Skotfoss var igaar over 100 af Stedets svenske Arbeidere samlet. De vedtok en Adresse til Sveriges Rigsdag, der afsendes som Telegram. Adressen er af lignende Indhold som tidligere Adresser fra svenske Arbeidere i Norge. Dens Krav er, at Sverige skal gi Norge det fulde Ret."

Som kjent var det bare 184 stemmeberettigede menn i Norge som var imot unionsopploppningen, 368 208 stemte for. Svenskene her i landet stilte seg mannjamnt på Norges side.

Veier tilbake til Sverige

Intervju-undersøkelser viser at enkelte av innflytterne holdt kontakt med familien i Sverige, og at de noen ganger var på besøk i gamlelandet. Med saktens fарre reiser til hjemlige trakter. Noen dro aldri tilbake. Med stor familie og mange forpliktelser var det ikke alltid greitt for en arbeidsmann å komme fra eller å skaffe penger til reisen. Veien var lang dengang. Kanskje var de gamle foreldrene hjemme i Sverige døde og brødre og søstre reist til Amerika. Så følte de seg ikke lenger nært knyttet til hjemlandet.

I dag er det lite som kan minne en om den ganske omfattende svenske innvandringen til Norge, særlig i perioden 1865-1900. En kan stusse

ved typiske svenske familiennavn som Bohlin, Carlsten, Dahlgren, Dahlin, Ehnebom, Eneberg, Gustavson, Høgberg, Kylander, Lindqvist, Mattson, Sundberg, Sundkvist og Sundvall, for å nevne enkelte navn fra Kragerø i dag. Det er ingen av etterkommerne som nå snakker Svensk. Men flere har i det siste begynt å interesser seg for sine svenska røtter

KILDER OG MERKNADER

A. Trykte kilder. Bøker og artikler:

- Bull, Edvard: "Renhårig slusk" (Oslo 1961). I serien "Arbeidsfolk forteller." Bl.a. om svensker på Åmdal koperverk.
- Bull, Edvard: "Arbeidsfolk forteller fra papirindustrien", (Oslo 1953). Bl.a. om Skotfoss bruk og rekryttingen fra Lilla Edets papirfabrikk.
- Bygdebok for Sannidal og Skåtøy, bd. I-III. (Kragene 1949, 1950, 1953).
- Dahll, George, Peter F. og Olaf O.: "Opptegnelser om slekten Dahll", (Kragene 1959). S. 241-246 om bergmester Teilef Dahll. S. 246-254 om skipsredere og verkseier Johan Martin Dahll.
- Dalland, Øystein og Misund, Per H.: "Bandakkanaalen" (Oslo 1983).
- Emigrationsutredningen. Bilaga I. Betänkande (Stkh.1913). Bilaga V. Byggdestatistik (Stkh. 1910). Bilaga VII. Utvandrarnas egna uppgifter (Stkh. 1908). Bilaga VIII. Bygdeundersøkningarna (Stkh. 1910). Bilaga XX. Svenskar i utlandet. (Stkh.1911).
- Helland, Amund: Topografisk-Statistisk Beskrivelse over Bratsberg Amt, bd. 2 (Kristiania 1900).
- "Hembygden 1983", utgitt av Dalslands Forminnes- og Hembygdsförbund (Åmål 1983). Mange nyttige artikler om utvandringen fra Dalsland.
- Johannesson, Gösta: "En bok om Holmedal" (Karlstad 1965). Kapittel "Våra grannar i väster", s. 166-176.
- Noreen, Paul: "Emigrationen från Dalsland" i boka "Dalsland".
- Svenska turistföreningens årsskrift 1981.

Norges Offisielle Statistikk. Folketellingene 1865, 1875, 1891, 1900, 1910, 1920, 1930. Utvandring over de forskjellige havner. Statistisk fylkeshefte 1983, Telemark. Norman, Hans og Runblom, Harald: "Amerika-emigrationen" (Uddelvalia 1980).

Pedersen, Einar: "Kragerø sjøfartshistorie fra 1850", (Oslo 1933. Ny utgave Bibliografisk Forlag, Kragerø, 1980). S. 87 om svenske sjøfolk i Kragerø.

Sandberg, Bjørn: "De gamle handelsprotokoller". Artikkel i års- skrift 1982 for Kragerø og Skåtøy Historielag. På side 12 er nevnt Jonas Svenske, Jøen Jødesen Svenske og Issach Mattisen Svenske.

Schoultz, Gösta von: "Värmland" (Stockholm 1882). Kapitlet "Värmland - ett gränslandschap", s. 9-13.

Seim, Tone: "Litt om Kragerø-dialekten", i årsskrift 1980 for Kragerø og Skåtøy Historielag.

"Silbodal. Bidrag til Silbodals historia". (Årjäng 1966).

S. 316-323 om emigrasjonen. Steffens, Haagen Kroq: "Kragerø By's Historie" (Kristiania 1916).

Thue, Friedrich Wilhelm: "Forsøg til Beskrivelse over Kragerø-Kiobsted og Langesunds-Fjorden" (København 1789, faksimileutgave, Oslo 1966).

Østvedt, Einar: "Skiens historie", bd. III (Skien 1959), s. 202 om brannstifteren Samuel Lindblom, s. 217 og 232 om byggevirksomheten i Skien etter brannen.

Ytterbøe, Simon: "Holla I", (omarbeidet og utvidet utgave ved Sverre Liestøl, Nome kommune 1975). Kapitlet "Masovn og hammer-smier" av Gerhard Hedilund. Om den svenska hammersmeden, mestre Oluf, s. 213-214.

Aviser

"Varden", årgang 1887, 30/3 om massematet i Skien 27/3. Argang 1905, flere meldinger om resolusjoner fra svensker i Norge, 13/6, 16/6, 19/6, 20/6, 21/6 og 26/6.

"Westmar", årgang 1882, 22/4 og 29/4, med klipp fra "Porsgrunn Blad" angående E.A. Bernstrøm og gruvearbeiderstreiken i Bamble.

B. Arkivstoff:

Bamble Historielags arkiv: Håndskrevet manuskript med tittelel "Det religiøse liv". Bl.a. om lekpredikanten Anders Nilsson. Berg-Kragerø Museums arkiv: Forhandlingsprotokoll for arbeiderforeningen "Samhold", Kragerø, 1894-1898.

Emigrantinstituttet, Karlstad: Protokoller utarbeidet på instiftet over utvandring til Norge og Amerika. Følgende kirkesogn og byer er undersøkt for artiklene om Telemarken: Gustaf Adolf, Karlanda, Kristinehamn, Långserud, Silbodal, Sillerud.

Landsarkivet i Göteborg: Uflytting til Tanum, Lur, Svarteborg og Foss til Kragerø. Tilbakeflytting til Tanum fra Kragerø. Opplysningsene er stilt til disposisjon av Kjell J. Bråstad, som har studert inn- og utflytningslängderna og husförförslängderna for de nevnte kirkessognene.

Riksarkivet, Oslo: Folketellingen Kragerø by 1865, Sannidal 1865, Kragerø by 1891, Sannidal 1891, Skåtøy 1891, Bamble 1891, Holla 1891.

Skotfoss lokalhistorielags arkiv: Kontrakt for Herman Andersson 1892.

Statsarkivet, Oslo: Folketellingen Kragerø by 1875, Sannidal 1875, Bamble 1875, Holla 1875, Mo 1875, Kragerø by 1900, Skåtøy 1900, Sørum 1900. Kirkebok nr. 9, Kragerø, 1861-1886, kirkebok nr 10, Sannidal, 1855-1873. Kirkebok nr 13, Sannidal, 1854-1873. Kirkebok nr. 2, Skåtøy, 1874-1883. Klokkerbok nr. 2. Skåtøy, 1872-1884. Tingbok nr. 10 for Kragerø (1800-1810), fol. 348-350 om svenske i Kragerø 1808. Tingbok nr. 19 for Kragerø (1887-1890). Innførsler om norsk statsborgerskap for svensker, eksempler fol. 198 b og 184 a.

Kragerø kommunens arkiv: Mønstringssprotokoller for Kragerø innrulleringsdistrikt 1866-1871, 1872-1876, 1892-1897.

Kragerø prestekontors arkiv: Kirkebok merket "Ind- og Udflytning. Kragerø. 1869-1915.

C. Muntlige kilder:

Interviewer om svensks innvandring med folk i Kragerø, Bamble, Skien, Skotfoss og Ulefoss.

Kjell J. Bråstad:

SVENSK INNVANDRING TIL ARENDAL SOMRADET PÅ 1800-TALLET

Yrkessmessig var de fleste håndverkere. Svar sågar håndverksmestre. Mange hadde bodd i Norge i svært lang tid, noen over 30 år. Gjennomsnittsalderen var også høy, godt over 40 år. Dette gir inntrykk av at den svenske bosetningen var relativt liten i Nedenes Amt i begynnelsen av 1800-tallet. De som bodde her hadde slitt seg ned for godt. Bosetningen hadde en permanent karakter. Mange var blitt veletablerte håndverkere og fagfolk. I et par tilfeller får vi vite svenskenes fødested i Sverige. Det kunne være Värmland eller steder i Nord-Sverige. Iflere tilfeller hadde svenskenes vært til sjøs før de slo seg ned i vår landsdel. Tiisynelatende lå det tilfeldigheter bak når de valgte å bosette seg i Norge.

Hvorfor fant innvandreren sted?

I siste del av 1800-tallet hadde den svenske bosetningen et helt annet omfang. 1865 bodde det 437 svenskfødte i Nedenes Amt. 10 år senere var talet økt til 1440! Det skyldtes en kraftig innvandringsbølge fra Sverige på den tida. Et topp-punkt kom i 1880-årene. Svenskene utgjorde da omkring 2% av befolkningen i Nedenes Amt. Siden sank talet på svenskfødte igjen (se Tabell 1).²

Tabell 1. Svenskfødte i Nedenes Amt 1865-1910.

	1865	1875	1891	1900	1910
Antall svenskfødte	437	1440	1544	1325	1090
Totalbefolking	68.052	75.609	81.068	79.935	76.456
% svensker	0,64	1,90	1,90	1,66	1,42

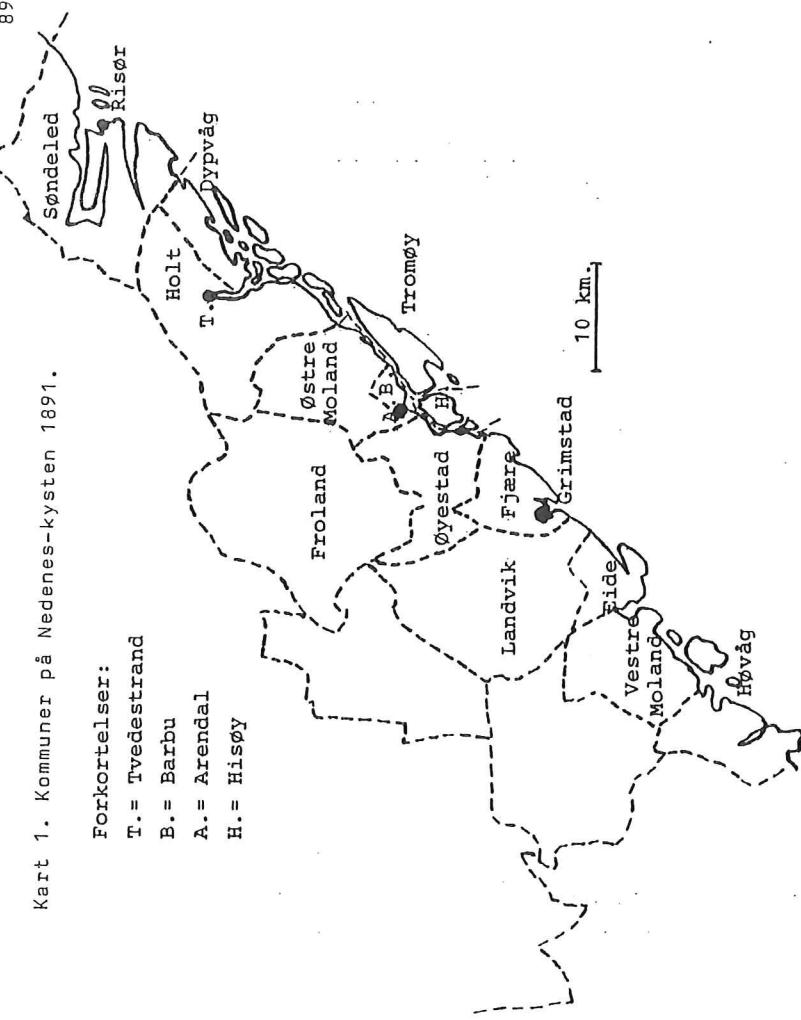
I første del av 1800-tallet er det problematisk å finne tallstørrelsen på svenskfødte i Norge. Verken folketellingen eller kirkebøker oppgir fødested.

I 1808 ble det imidlertid satt opp en liste over alle svenskfødte her i landet. Som en følge av krigsutbruddet mellom Danmark/Norge og Sverige måtte alle svenskerne bosatt i Norge møte på tinget og avlegge ed til danskekongen. I Nedenes Amt møtte det fram 28 svensker.

Fortegnelsen fra 1808 må regnes som minimumstall. Vi har ingen garanti for at alle svenskfødte meldte seg på tinget, noen kan ha lurt seg unna. Det kan også tenkes at noen svensker alt hadde reist hjem som følge av den politsk spente situasjonen. Men særlig mange kan det neppe være tale om. Folketellingen 1801 har bare med et fåtal med typiske svenske personnavn. Av de 28 svenske i 1808 var 24 menn. 10 bodde i Arendal by. 4 av de øvrige arbeidet ved jernverkene på Froland og Nes. Resten bodde spredt utover amtet.

Dette viser at 1800-tallets store svenske innvandring til Norge ikke bare rammet grenseområdene på Østlandet. Mange kom også til kyststrøkene nedover mot Nedenes. Men her stanset den store strømmen opp. Lenger vest, i Lister og Mandals Amt, kom det langt færre svensker. Der var i 1891 bare 0,4% av befolkningen svenskfødt.

Ikke alle deler av Nedenes Amt ble like sterkt berørt av den svenske innflyttingen. Den største konsentrasjonen kom i kystsonen, framfor alt i området rundt Arendal. I byen Arendal var

Kart 1. Kommuner på Nedenes-kysten 1891.

i 1891 3,4% av befolkningen var svensktalende. I de nærmeste nabokommunene, Hisøy og Barbu, var andelen h.h.v. 4,6% og 5,1% i 1891. Det var den høyeste konsentrasjonen av svensker på Agder på den tida (se Tabell 2).

Tabell 2. Svenskfødte innbyggere i 1891.

	Svensker	Folketall	% svensker
Risør (by)	49	3148	1,5
Søndeled	37	3975	0,9
Dypvåg	67	5413	1,2
Holt	66	4564	1,4
Tvedstrand (ladested)	58	1759	3,3
Tromøy	66	2430	2,7
Østre Moland	51	2346	2,2
Barbu	361	7093	5,1
Arendal (by)	156	4578	3,4
Hisøy	143	3105	4,6
Øyestad	104	4675	2,2
Fjære	141	4971	2,8
Grimstad	89	3173	2,8

Hvorfor fikk distrikter ved Arendal de fleste svenskerne? Arendalsområdet opplevde på 1800-tallet en sterkt ekspansjon i næringslivet. Framgangen var særlig knyttet til skipsfarten. Fra 1850-årene var Arendal Norges største sjøfartsby. I 1884 hadde Arendal 412 skip på til sammen 184.000 tonn. Disse skipene krevde et mannskap på over 5100 mann. Hovedparten av mannskapene var bosatt i distriktet ved Arendal. 1/3 av den voksne, mannlige befolkning i Arendal var sjøfolk i 1875. I Hisøy og Barbu var andelen enda større.

I tilknytning til skipsfarten var det en rekke skipsverft på Nedeneskysten. De sysselsatte vel 2000 mann i 1880. Lignende virksomheter fantes på Hisøy.

Det fantes også annen industri i Arendalsområdet, særlig i forbindelse med tømmerhandel og trelastekspорт. Disse næringene var

modernisert i 1860-årene ved at Arendalsborgerne anla dampssager i byens nærhet. I Hisøy kom da Gimle Dampsag og Skarvedalen Dampsag som sysselsatte til sammen omkring 100 mann. Stromsbo Brug og Terneholmen Dampsag i Barbu hadde en tilsvarende arbeidstokt. All denne aktiviteten trakk folk til området. Folketallet økte raskt. Særlig var veksten stor i Barbu. Der ble folketallet fordoblet i løpet av 25-årsperioden 1865-1891. Hisøy befolkning økte i samme periode med 53%. Arendal by opplevde en noe mindre økning i årene 1865-1891, der steg folketallet med vel 30%.

Tabell 3A. Folketalsutvikling i Arendalsområdet 1865-1900.

	1865	1875	1891	1900
Arendal	3452	4107	4578	4343
Barbu	3540	4874	7093	6787
Hisøy	2031	2652	3105	2904
Øyestad	4132	4474	4675	4554

Tabell 3B. Relativ folketallutvikling 1865= 100.

	1865	1875	1891	1900
Arendal	100	118	132	125
Barbu	100	138	200	192
Hisøy	100	131	153	143
Øyestad	100	108	113	110

Det var altså det nærmeste området rundt Arendal som opplevde den sterkeste befolkningsøkningen. Selve byen ble mindre berørt. Datidens snøvre byggrenser hemmet Arendals vekst. Den nye bebyggelsen la seg som en krans rundt byen. Lenger bort fra bykjernen var folketallsøkningen langt svakere. I nabokommunen Øyestad økte folketallet bare med 13% i perioden 1865-1891.

Den kraftige folketallsøkningen skyldtes tilflytting. I 1875 var 48% av Hisøyys befolkning født utenfor kommunen. Tallet var trolig enda høyere i Barbu.⁴

De fleste tilflytterne kom fra nabobygdene. Folketellingen 1875 viser at over halvdelen av innflytterne til Hisøy var født mindre enn 2 mil fra bostedet. Disse kan neppe regnes som regulære tilflyttere. De kom fra kjente og nærliggende steder som administrativt hørte til en annen kommune.

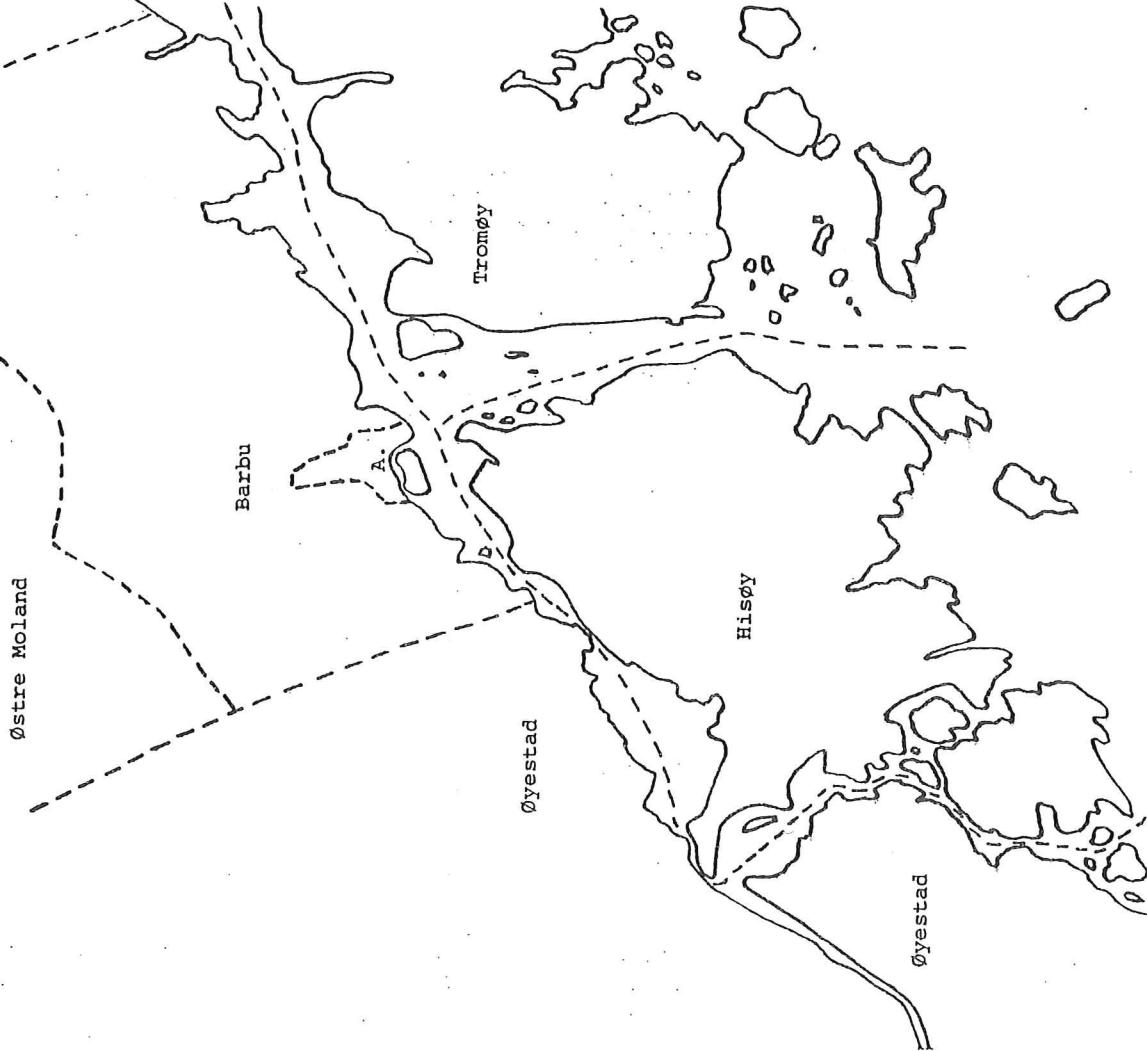
I 1875 var det 604 av Hisøyys innbyggere som var født utenom kommunen og de nærmeste nabokommuner.⁵ Mange av disse kom fra områder langs kysten, fra Fredrikstad og Kristiania i øst til Flekkefjord og Bergen i vest. Det gjenspeiler den utadvendte virksomheten i kystbygda Hisøy. Sjøen var det beste kontakttledd.

En sammenligning med forholdene i Øyestad gir et helt annet bilde. Der er tilsiget fra innlandet langt mer påfallende. Mange kom fra Mykland, Åmli, Herefoss, Evje o.a. Øyestad var i større grad enn Hisøy rettet mot innlandsbygdene.

Av Hisøyys 604 "fjernflyttere" i folketellingen 1875 var 164 født i Sverige. De utgjorde 27% av "de fremmede" og må på mange måter ha sat sitt preg på bygda. Av det samlede folketallet i Hisøy

Kart 2. Arendalsområdet 1890.

Forkortelser:
A. = Arendal

utgjorde svensken 6,1% i 1875. Det var den høyeste konseksjonen av svenskfødte i Nedenes Amt på den tida. Barbu hadde da 5,8% svenskfødte.

Fra andre land var det bare 9 personer i 1875. Svenskene dominerete altså totalt blant utlendingene. Barbu huset 284 svensker i 1875. Bare 30 kom fra andre land.

De fleste svenske innflytterne var menn. I 1875 utgjorde de 64% av de svenskfødte i Hisøy og Øyestad.

Tabel 4A. Yrkesfordeling for svenskfødt menn over 15 år i 1875.
Absolute tall.
Absolutte tall.

	Hisøy	Barbu	Øyestad
Jordbruk/skogbruk	2	4	12
Fiske	1	0	0
Bergverk/industri	31	36	23
Håndverk/småindustri	11	72	16
Handel	0	1	0
Sjøfart	18	33	15
Anleggsarbeid	0	0	9
Dagarb./sjauere/tjenestef.	11	23	18
Annat	1	0	0
SUM	75	169	93

Tabel 4B. Yrkesfordeling for svenskfødt menn over 15 år i 1875.
Prosentvis fordeling.

	Hisøy	Barbu	Øyestad
Jordbruk/skogbruk	2,7	2,4	12,9
Fiske	1,3	0	0
Bergverk/industri	41,3	21,3	24,7
Håndverk/småindustri	14,7	42,6	17,2
Handel	0	0,6	0
Sjøfart	24,0	19,5	16,1
Anleggsarbeid	0	0	9,7
Dagarb./sjauere/tjenestef.	14,7	13,6	19,4
Annat	1,3	0	0
SUM	100,0	100,0	100,0

Avgjorde 75 voksne, mannlige svensker i 1875 arbeidet 31 i industrien. 21 av disse var ansatt ved sagbruken. Der utgjorde de vel 1/5 av arbeidsstokken. Industrien lønnet over 40% av de mannlige svenske på Hisøy i 1870-årene.

I Barbu var det i 1875 15 svensker som arbeidet på stedets sagbruk. 11 var tilslatt ved Stormolla i Barbuvelva. Tilsammen var det imidlertid bare vel 1/5 av svenske i Barbu som arbeidet i industrien. Langt flere var her håndverkere. 22 var tømmermenn og snekkere, 13 var murere, 4 blikkenslagere, 10 hadde andre håndverk. I tillegg kom 18 steinarbeidere. Forklaringen til dette må ligge i den store byggeaktiviteten i Arendal på den tida. Viktige deler av bebyggelsen var ødelagt ved branner i 1863 og 1868. Nye hus måtte bygges der. I tillegg ble flere av de gamle kanelene i Arendal fylt igjen. Nye veier til byen ble bygd. Den kraftige boligbyggingen i byens omegn krevde også mange arbeidsfolk og håndverkere.

At svenske også gikk inn i andre yrker, kan vi se av opplysningsene fra Øyestad. Der var jordbruk og skogbruk sentrale næringer. I 1875 var det 2 svensker i Øyestad som ble kalt gårdbrukere. 7 var jordarbeidere og 2 gartner. I tillegg bodde storparten av de 16 svenske tjenesteguttene i Øyestad på gårdsbruk og var knyttet til gårdsdriften. I mange tilfeller seilte gårbrukeren selv til sjøs som styrmann eller skipsfører. For at familiene skulle klare gårdsdriften i mannens fravær, ble det tatt inn ekstra tjenestefolk. De svenske gårds guttene gikk inn på plasser i jordbruket som var ledige på grunn av sjøfarten. I Øyestad var det forvrig i 1875 6 svenske gruvearbeidere. De fulgte opp en gammel tradisjon der svensker arbeidet ved jernverk og gruver i Arendalsområdet. Som nevnt kan vi finne spor av det i fortægnelsen over svensker i Nedenes Amt i 1808.

Et overraskende trekk er at vi i 1875-tellingen finner svært få svenske anleggsarbeidere i området ved Arendal. I Øyestad bodde det 9 svensker som arbeidet på veianlegg. Ellers er det få som kan knyttes til slike aktiviteter. De må skyldes at det i 1875 var liten aktivitet på veianlegg i dette distriktet. Jernbanen ble anlagt først omkring århundreskiftet.

I følge folketellingen 1875 ble omkring 1/5 av de mannlige svennene i Arendalsområdet regnet som sjømenn. De fleste av disse var matroser, skipstømmermann o.l. Men det fantes også enkelte svenske styrmenn og skipgere. I forhold til den øvrige befolkningen i distriktet var svenskene noe underrepresentert i sjømannsyrket. Høy hadde nær 40% av sin mannlige befolkning syselsatt i sjøfarten i 1875.

Folketellingen ble foretatt 31. desember 1875. På den tida av året lå mange skuter i opplag. Det galdt bl.a. alle de som var i Østersjøfart. Mannskapene var da gjerne reist hjem. For mange svensker var det nok da naturlig å dra hjem til Sverige. De kommer da ikke med i folketellingen. Tellingen tar bare med sjøfolkene som var knyttet til et bosted i Arendalsområdet. Ut fra denne synsvinkelen er det forbausende mange svenske sjøfolk i folketellingen 1875. For en stor del skyldes nok det spesielle avtalesom svenske sjøfolk hadde fått ved påmønstringen. Der skrev skipperen under på å sende den svenske sjømannen hjem til Sverige ved avmønstring.⁶ Far å slippe denne utgiften, skaffet skipperen ofte den svenske sjømannen bosted og arbeid i Norge under vinteroppdraget. Ofte ble svenskene da satt til tungarbeid nær skipperens hjemsted. En rekke jordstykker er ryddet og steingjerder er laget på denne måten. De svenske sjøfolkene tjente en slant om vinteren. Skipperen fikk tungarbeidet gjort. Samtidig var han sikret dyktige sjøfolk til neste seilingssesong.

Den ordinære folketellingen sier imidlertid ikke noe om den betydningen svenske sjøfolk hadde for skipsfarten i Arendal. Til det kan man bruke en egen folketelling som ble foretatt samtidig ombord på norske skip.⁷

Denne tellingen omfatter 215 Arendal-skip. På 158 av disse var det svenske sjøfolk. Av det samlede mannskap på 2428 var 370 svensker. Det utgjorde vel 15% av besetningen. De fleste Arendalskutene hadde 1-2 svensker ombord. Men det hendte at svenske faktisk var i flertall. Barken "Attila" hadde 6 svensker av et mannskap på 11. På "Insula Capri" var hele besetningen svensk bortsett fra kaptein og styrmannen. Det hendte at Arendals-

skutter byttet ut hele mannskapet med svensker når de kom til Göteborg. Tellingen ombord på skipene viser at svenske sjøfolk i 1870-årene utgjorde en betydelig del av mannskapet på Arendalsflåten. De var på mange måter en nødvendig forutsetning for at den store skipsflåten i Arendal kunne seile. Bare omkring 1/7 av de svenske sjøfolkene oppga i 1875 at de var bosatt i Arendalsområdet. Resten var arbeidstakere ombord på skipene uten noen annen tilknytning til Arendal.

Ved 1875-tellingen var det påtakelig få svenske sjøfolk som var styrmenn eller skipsførere. Nordmennene beholdt de viktigste jobbene for seg. Det hadde nok i stor grad sammenheng med måten man rekrutterte skipsoffiserer på den tida. Den sosiale bakgrunnen var her sentral. Offiserene var gjerne i familie med skipets eiere. Skipperen eide gjerne også en part i skuta. Folk uteom denne sosiale kretsen måtte som regel nøye seg med å seile blant de menige mannskapene.

En parallell til disse forholdene kan man finne innen jordbrukssektoren. Ytterst få av svenskene i Arendalsområdet ble kalt bonde eller gårdbruker i 1875. Slik status kunne man bare få ved å kjøpe en gård eller få hånd om den ved arv, giftermål o.l. Der sto de svenske innflytterne svakt. De måtte nøye seg med å ta arbeid hos en bonde.

Vi ser også at de svenske innvandrerne i 1875 nesten ikke fantes i handelsnæringen. I stedet arbeidet de som kusker og vognmenn for handelsfolk. De manglet økonomi til å drive handel. En lignende sosial plassering finner vi blant de kvinnelige svenske innvandrerne. De aller fleste giftte kvinnene var tjenerstekniker i 1875. Et par stykker livnærte seg av håndarbeid eller av å vaske tøy. Ingen kvinner er registrert som arbeidere i industrien.

Dette gir et bilde av at den svenske innvandreren i 1870-årene hadde arbeid med relativ lav sosial status. De ernærte seg som arbeidsfolk i industrien, som vanlige håndverkere, som menige mannskaper til sjøs eller som tjenestefolk i byen og på landet.

Dette har trolig sammenheng med at mange av svenske nylig hadde kommet til Arendalsområdet. De var nyestablisert og hadde tatt jobbene som var ledige.

En oversikt over alderfordelingen bekrefter at mange av svenske nylig hadde kommet hit i 1875. 10 år tidligere var omtrent halvparten av de svenskføde i Hisøy og Øyestad mellom 30 og 44 år. I 1875 var 55% av dem under 30 år. Bare 30% var da i alderen 30-44 år. Den svenskføde befolkningen i Arendalsområdet hadde altså i tiåret 1865-1875 fått en klart yngre profil. Det hadde sammenheng med den kraftige innvandringsbølgen i disse årene.

Tabel 5. Alderfordelingen av svenskføde i Hisøy og Øyestad 1865-1900. Prosentvis fordeling i parentes.

	1865	1875	1900
0-14 år	4 (5,2%)	50 (16,5%)	3 (1,4%)
15-29 år	25 (32,5%)	117 (38,5%)	15 (7,1%)
30-44 år	38 (49,3%)	90 (29,6%)	65 (30,6%)
45-59 år	8 (10,4%)	42 (13,8%)	79 (37,3%)
60-90 år	2 (2,6%)	5 (1,6%)	50 (23,6%)
SUM	77 (100,0%)	304 (100,0%)	212 (100,0%)

Hvor i Sverige var det så alle disse svenskene kom fra? Hva slags sosial bakgrunn hadde de i hjemlandet? Opplysningsene i folketellingen 1875 for Barbu gir denne fordelingen:

Göteborg og Bohus län	165	Gävleborgs län	3
Älvsborgs " "	28	Kalmar "	2
Värmlands "	18	Jönköpings "	2
Malmöhus "	13	Stockholms "	2
Kronobergs "	7	Norrbottnens "	2
Västerbottens "	6	Skaraborgs "	2
Östergötlands "	4	Västmanlands "	1
Jämtlands "	4	Uppsala "	1
Västernorrlands "	4	Ubestemt	15
		SUM	

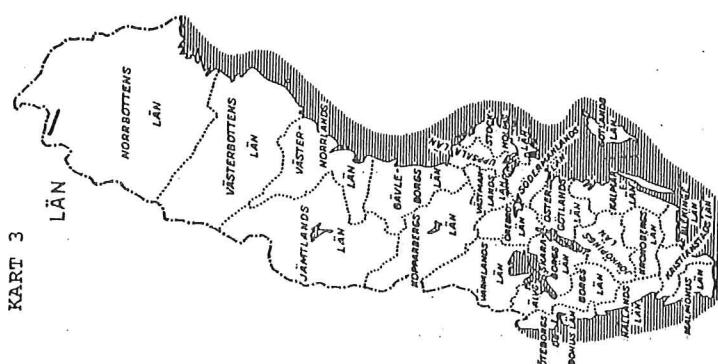
Selv om store deler av Sverige her er representert, er det særlig ett område som skiller seg ut: Bohuslän. 60% av svenskene kom derfra. Vel 10% kom fra Älvsborg, innlandsområdet øst for Bohuslän. Litt under 7% av svenskene hadde sitt hjemsted i Värmland.

I Hisøy og Øyestad gjorde de samme forholdene seg gjeldende. Vel 60% av de svenska innflytterne kom fra Bohuslän. Det er derfor naturlig å koncentrere oppmerksomheten omkring dette kystområdet i Sverige. Hva var det som fikk så mange fra Bohuslän til å reise til Arendalsområdet? Og hvor i Bohuslän var det de særlig kom fra?

De norske folketellingene gir ikke så detaljerte opplysninger om hjemstedet i Sverige. Ofte er det bare oppgitt "Bohuslän". For å få mer eksakte opplysninger er det nødvendig også å bruke kirkebøkene. Ved giftetmål ble i siste del av 1800-tallet innført fødested og navn på brudeparets foreldre. I tillegg skulle enhver innflytter levere attest fra presten på hjemstedet. Attestens opplysninger, bl.a. navn, yrke, alder og hjemsted skulle føres inn i kirkeboka. Dersverre ble ikke denne regelen alltid fulgt. Innflytterne hadde ofte ikke med seg 'attest'. Kirkebøkene har derfor ikke med alle de svenska innflytterne. Likevel kan kirkebøkene og flytteattestene supplere opplysningene i folketellingene. Tilsammen kan disse kildene gi et bra bilde av innflytternes bakgrunn.

En registrering på individnivå av folketellinger og kirkebøker for Hisøy og Øyestad 1865-1900 gir i alt 611 svenskfødte. For 502 av disse har jeg klart å bestemme fødestedet. 312 av disse (62%) kom fra Bohuslän. Innenfor dette området er det 4 kirkesogn som dominerer: Tanum, Kvillé, Mo og Svarteborg. Derfra kom det tilsammen 174 innflyttere. Godt over halvparten av innflyttingen fra Bohuslän kom altså fra 4 små kirkesogn. Det må være et sentral for den svenska utvandringen til Arendalsområdet. Tanum, Kvillé, Mo og Svarteborg er 4 nabosogn i nordre Bohuslän. Kvillé og Tanum ligger ved kysten. Mo og Svarteborg ligger et par mil inn i landet.

KART 3

卷之三

Det svenske kildematerialt tyder på at flyttestømmen fra Tanum endret seg i denne perioden. Fram til omkring 1870 reiste de fleste Norges-farene til Østlandet og området rundt Oslofjorden. I 1870-årene kom Telemark og Arendalsområdet med for alvor. I perioden 1873–1882 ble det anmeldt 95 utflyttinger fra Tanum til distriktet rundt Arendal. Størmen var særlig stor i årene 1878–1883. Da flyttet det flere Tanumsfolk til Arendal, enn til noen annen del av Norge.

En lignende utvikling skjedde i nabosognene Kvile, Mo og Svar-
teborg. Arendalsområdet var et kjent mål for mange av de som
flyttet derfra i 1870-årene.

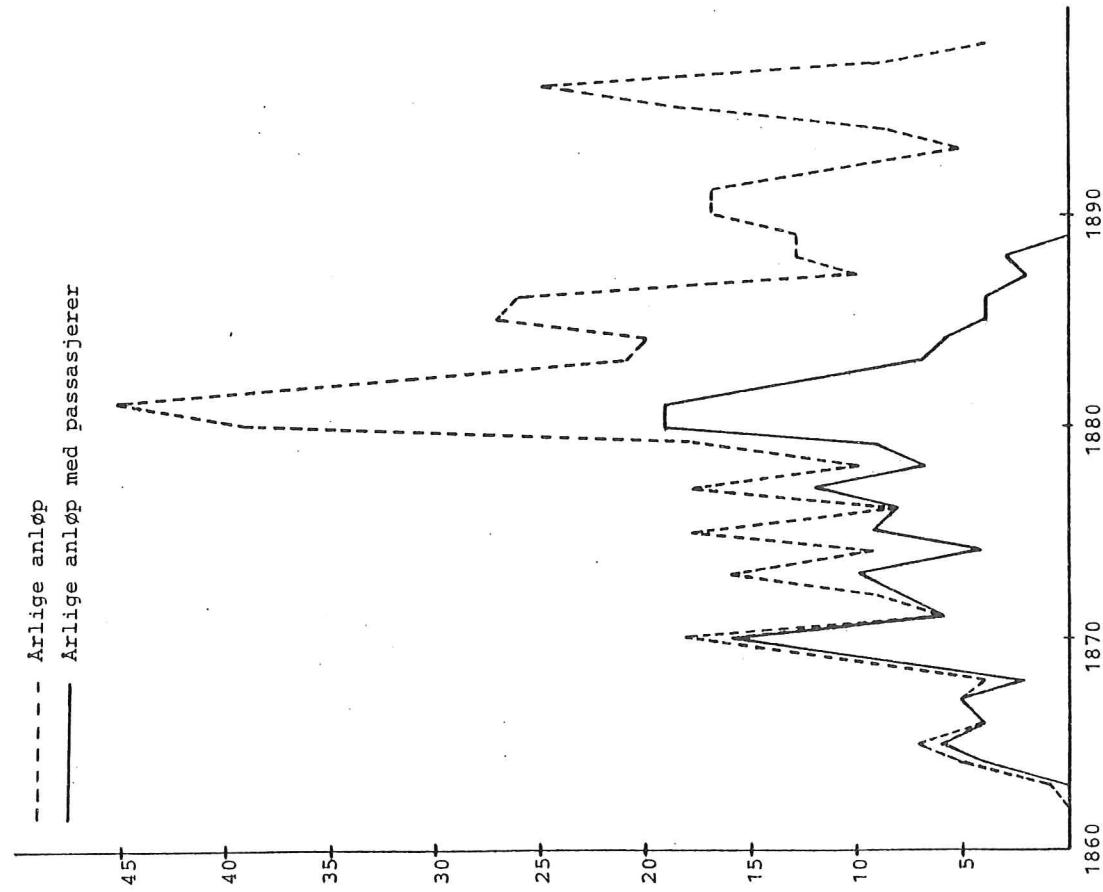
Hvilken reiserute brukte man fra Bohuslän til Arendal? I noen tilfeller kom svenskene landeveien. De bodde gjerne en tid på Østlandet før de fortsatte nedover kysten. Folketellingen 1875 viser at den del av familien som var født under familiens opphold i Østlandsbyene. I de fleste av disse tilfellene kom imidlertid familien fra Värmland eller andre inlandsstrøk i Midt-Sverige.

Fra Bohuslän kunne det være mer nærliggende å reise med båt. Landsdeleien hadde en tallrik flåte av små frakteskuter som gikk langs kysten til Göteborg eller til byene ved Oslofjorden. I 1860 fantes det over 100 slike smäskuter i Nordre Bohuslän. Det fortelles at mange utvandrere fulgte med slike frakteskuter til Fredrikstad eller Kristiania.¹¹ Derfra kom de seg på nannen måte videre til Telemark eller Arendalsområdet.

Ettersom denne trafikken økte i omfang, begynte svenske fraktekipperne å seile sine passasjerer helt ned til Arendal. I 1864 registrerte tollvesenet i Arendal 5 småskuter som kom fra Bohuslän. 4 av disse hadde med passasjerer. Året etter hadde 5 av 6 skuter passasjerer ombord. I 1870 kom det 16 frakteskuter fra Bohuslän til Arendal med emigranter. (Se fig.1). Etter til 1889 er det i tollbøkene registrert 187 båtlaster med utflukturen fra Bohuslän til Arendal 12

Nedgangen i folketallet hadde sammenheng med en stor utflytting fra nordre deler av Bohuslän. Mens folk fra andre deler av Sverige reiste til Amerika, dro man fra Bohuslän over til Norge.
I 1860-årene gikk 1/4 av alle flyttinger fra Tanum til Norge.
I 1870-årene gikk 1/3 av flyttingene den veien.

Figur 1. Årlige anløp i Arendal av skip fra Bohuslän 1862-1900. 12
— Arlige anløp med passasjerer

Tallet på anløp med passasjerer varierer sterkt fra år til år. En topp kom i 1870. I det neste tiåret lå anløpene mellom 5 og 12 pr. år. En ny topp kom i årene 1880-1881. Da kom det 19 skuter med passasjerer fra Bohuslän til Arendal. Deretter sank anløpene sterkt.

Det er uvisst hvor mange passasjerer disse frakteskuttene hadde med seg. Bare unntaksvis er dette registrert i tollbøkene. I 1870 varierte det opplyste passasjertallet mellom 5 og 38. Gjennomsnittet for 9 båtaster var 15 passasjerer pr. båt. Hvis vi regner dette som et gjennomsnitt for hele perioden, skal det årlig ha kommet opp til 280 passasjerer med frakteskuter fra Bohuslän til Arendal. Totalt skal det i perioden 1860-1890 ha kommet omkring 2800 svensker til Arendal på den måten.

Dette tallet kan virke høyt. Det kan tenkes at det gjennomsnittlige passasjertall var mindre enn det jeg har regnet med. Men på den annen side kom det i 1870- og 1880-årene mange småskuter fra Bohuslän til Arendal lastet med havre, egg, poteter osv. (se fig. 1). Trolig fulgte det passasjerer med noen av disse skutene uten at det ble registrert i tollbøkene. Derfor er det ikke usannsynlig at 2500-3000 svensker kom til Arendal med frakteskuter fra Bohuslän. Hovedveien fra Bohuslän til Arendal gikk over sjøen.

Det virker som enkelte frakteskippe i Bohuslän en tid nærmest gikk i fast rute til Arendal. Dekksbåten "Betty" med skipper Elias Johannesson fra Hamborgsund er registrert 30 ganger i Arendals tollbøker i perioden 1868-1883. I året 1880 hadde A. Larson fra Grebbestad 7 anløp i Arendal med jakten "Dacapo". Skippe utenom Bohuslän ser ikke ut å ha deltatt i passasjerfarten til Arendal.

Mange svensker kom til Arendalsområdet på en annen måte. De mønstret av etter å ha seilt med norske skuter. Folketellingen ombord på Arendalsskipene i 1875 viser at de svenske sjøfolkene hadde en annen geografisk sammensetning enn de svenske som hadde slått seg ned på land i Arendalsområdet. Bare vel 1/3 av sjøfolkene kom fra Bohuslän eller Göteborg. På landjorda utgjorde Bohuslendingene omkring 60%. Som nevnt hadde innlandsområdene Älvfsborg og Värmlands län sendt mange emigranter til Arendal. Ombord på skipene

var det bare et fåtall derfra. Derimot kom mange av sjøfolkene fra kyststrøkene fra Norrbotten og ned til Malmö. De var som regel mønstret på når skutene gikk i Østersjøfart. En del av disse sjøfolkene slo seg siden ned i Arendalsområdet og stiftet familie der. De utgjorde en mindre organisert flyttestrom enn utflytterne fra Bohuslän.

Hvor gamle var så svenske når de flyttet til Arendal? Et bilde kan vi få i de svenske utflyttlingslängdene. I teorien skulle alle utflyttinger føres inn der.

Tabel 7. Aldersfordeling i utflyttningssattester

Tanum - Arendal 1863-1892

(Barn i følge voksne er ikke tatt med)

Alder	Menn	Kvinner	Prosentvis	
			Menn	Kvinner
15-19 år	7	4	10,3	7,3
20-24 år	5	17	7,4	30,9
25-29 år	30	13	44,1	23,6
30-34 år	11	9	16,2	16,4
35-39 år	7	5	10,3	9,0
40-44 år	2	0	2,9	0
45-49 år	2	3	2,9	5,5
over 50 år	4	4	5,9	7,3
SUM	68	55	100,0	100,0

Aldersfordelingen har et markert tyngdepunkt i gruppen 20-34 år. Nær 70% hørte til denne aldersgruppen. Særlig var det mange under 30 år. Kvinnene var noe yngre enn mennene. Gjennomsnittsalderen for utflyttede menn var 30,5 år mot 29,3 år for kvinnene. Tallene for Tanums nabosogn viser en tilsvarende aldersfordeling.

Trolig gir dette for høy alder på de som flyttet ut. Mange attestanter ble utsteds lenge etter at flyttingen hadde funnet sted. Det derfor sannsynlig at utflytterne i gjennomsnitt var noe yngre enn i vår oversikt, kanskje omkring 25 år. Folk i 20-årene må ha dominert bildet av utflytterne. De satte sitt preg på Hisøy og Øyestad i 1870-årene. I 1875 var nær 40% av de svenskfødte der i alderen 15-29 år (se tabell 5).

Hvilken sosial bakgrunn hadde de svenske som flyttet til Arendalsområdet? I Tanum har jeg registrert yrket for 68 voksne menn og 55 voksne kvinner som meldte utflytting til Arendal i perioden 1863-1892.¹³ Av mennene ble 30% kalt hjemmeverende sonner, de hadde hatt arbeid hos foreldrene. 30% var "dräng" eller "arbetsskarl", de hadde vært sysselsatt med arbeid hos andre enn den nære familie. 23% (16 stk.) hadde vært sjøfolk. De øvrige 13% av tilflytterne var håndverkere, "torpare" (norsk husmann) eller "inhysinger" (norsk innerst).

Av kvinnene var over halvparten hjemmeverende døtre. Nær 30% ble kalt "piga". Bare 14% av kvinnene var gift ved utreisen. Vi ser altså at hovedmengden av de utflyttede var unge arbeidsfolk, enten tjente de hjemme hos foreldrene eller på andre gårder. En del av mennene hadde vært til sjøs før de kom til Norge. Et videre inntrykk av utflytternes sosiale plassering kan vi finne ved å se på foreldrenes yrke. Tallmaterialet mitt er her nok så begrenset. Bare de tilfeller der foreldrene var bosatt i nærheten, er tatt med. Dette utvalget kan nok forsikre det sosiale bildet noe. Men hovedtrekkene skulle likevel være pålitelige.¹³

Vel 40% av 27 mannlige utflyttere til Arendal kom fra torparehjem. Over halvparten av 24 kvinner hadde en torpare som far. Også backstugesittaren var vel representert blant de familiene som sendte ungdom til Arendal. Backstugesittaren sto sosialt under torparen. Han disponerte ikke jord og levnærte seg ofte som løsarbeider o.l. Vel 1/5 av de mannlige utflytterne fra Tanum hadde backstugesittare som foreldre. 1/6 av kvinnene kom fra like hjem.

Inhyssingene, som gjerne var enda lavere på den sosiale skala enn backstugesittaren, sendte også sine folk til Arendal. 1/5 av de kvinnelige utflytterne kom fra inhyssing-hjem. I mitt begrensede tallmateriale har jeg ikke funnet noen mannlige utvandrere fra slike miljøer. Derimot hadde 15% av de mannlige emigrantene til Arendal foreldre som var hemmansägare, altså selvierende bønder.

Det generelle inntrykket er at utvandrerne fra Tanum hovedsaklig

ble rekruttert fra det vi i Norge ville kalle husmanngruppene: torpare, backstugesittare og inhysinger. En tid hadde de vært i arbeid, enten hos foreldrene eller på andre gårder. Så reiste de til Norge. Noen av de mannlige utvandrerne i Tanum kom til Norge via sjømannssyret.

I innlandsbygdene Mo og Svarteborg var det naturlig nok få utvandrere som ble registrert som sjømenn. Ellers dominerte husmannsgruppen også der som rekutteringskilde for utvandrerne. I innlandsbygdene var det imidlertid prosentvis flere som stammet fra selveiende bønder. Trolig hadde det sammenheng med ulikheter i næringsgrunnlaget i kyststrøk og innlandsbygder.¹³ Forøvrig var det hovedsaklig folk fra de lavere sosiale lag som flyttet fra Bohuslän til Arendalsområdet.

Hva var så motivene for denne utflyttingen? I de fleste tilfeller var det nok økonomiske og materielle forhold som lå bak. Det var store problemer med å få arbeid på hjemstedet. Omlegginger i jordbrukskunet hadde gjort behovet for arbeidskraft mindre. Det tradisjonelle næringslivet kunne ikke ta imot den store befolkningsøkningen som Bohuslän hadde fram til 1870. Industri og lignende næringssgrener fantes det lite av i landsdelen. Arbeidslønnene ble holdt nede som følge av den store arbeidsløsheten. Det enkelte for befolkningsoverskuddet var å flytte ut.¹⁴

Norge var da et fristende reismål. Østlandsområdet hadde behov for arbeidskraft. Etter hvert ble det kjent i Bohuslän at Telemark og Arendalsområdet også kunne gi arbeid. Eksporten i Arendals skipsfart førte til at arbeidslønnene steg der. Mange sjøfolk i Arendalsområdet tjente 450-500 kroner pr. år i 1875. Dytktige skipstømmere hadde en daglønn på Kr. 2,60. Det var 13% høyere enn landsgjennomsnittet. Sagbruksarbeiderne rundt Arendal kunne tjene Kr. 3,40 dagen. Det var 23% mer enn sagbruksarbeiderne vanligvis tjente i Norge på den tida. Også vanlige dagarbeidere kunne tjene mer i Arendalsområdet enn andre steder i landet.¹⁵ Dette relativt høye lønnsnivået trakk til seg mange folk, både fra andre steder i Norge og fra Sverige. Folketradisjonen lar dette bli til et hovedmotiv for den svenske utflyttingen til Norge.¹⁶

I tillegg var det andre faktorer som kunne forsterke utflyttingen. Nødsåret 1869 førte således til en kraftig oppgang i passertallet til Arendal året etter (se figur 1).

Når flyttestrømmen til Arendalsområdet først var kommet i gang, hadde den en selvforsterkende effekt. Svensker i Arendal skrev hjem og fortalte om forholdene. Det lokket andre til å følge etter. Folketradisjonen gir også tallrike eksempler på at utflyttere har fulgt med eldre slektinger som var hjemme i Sverige en tur etter å ha bodd i Arendal. Kone og barn kom gjerne etter når mannen hadde vært her en tid. En stor del av utflyttingene ser altså ut til å ha fulgt familiebånd. Utflytterne fra Bohuslän reiste til et miljø i Arendalsområdet der de hadde slekt og venner hjemmefra.

Ettersom svenskene etablerte seg mer permanent ved Arendal, ble det behov for inventar og innbø til hjemmene deres. Noen fikk møbler fraktet over med båt fra hjemlandet. I årene 1875-1882 ble det i tollbøkene registrert 13 fraktefartøy som kom til Arendal med møbler og flyttegods fra Bohuslän.¹⁷

Den svenska befolkningsmengden i Arendalsområdet nådde sitt høydepunkt i 1880-årene. Deretter fulgte en markant nedgang i talltet på svensker. I år 1900 hadde det vel 200 færre svenskføde i Nedenes Amt enn 10 år tidligere. 1910 var talltet redusert med ytterligere 200. Andelen svensker av den totale befolkning i amtet sank fra 1,90% i 1891 til 1,66% i 1900 og 1,42% i 1910 (se tabell 1).

Hva kan forklare denne utviklingen? Arendals storhetstid var knyttet til sjøfarten og seilskutene. Skipene var små. Kapitalet var spredd i partsredderier. En dyp konservatisme preget Arendalsrederne. De holdt på skipstyper og teknologi som var i ferd med å bli utkonkurrert. Dampskipene var i ferd med å overtapa. Seilskutene skulle heretter bygges av jern eller stål. Det gjorde investeringene større. Arendals-rederne var i liten grad villige til å være med på omleggingen.

Situasjonen fikk en dramatisk utløsning i et økonomisk krakk i Arendal i 1886. 3 av byens banker gikk over ende. Mange velstående personer gikk konkurs. Bedrifter stanset. Skuter ble liggende i opplag. Arbeidsløsheten fikk skremmende dimensjoner. En strøm av mennesker forlot Arendal. Utvandringen fra landsdelen til Amerika tok fart.

Sjøfarten mistet sin enorme betydning i Arendalsområdet. Fra å ha en flåte på 412 skip i 1884 ble Arendal en by med bare 192 skip i år 1900. Skipenes mannskap sank fra 5100 mann i 1884 til 2376 i 1900.¹⁷

Krisen tvang fram en viss omlegging i skipsfarten. Man gikk over til større jernskip som var kjøpt brukt i utlandet. De krevde forholdsvis mindre mannskap enn de gamle treskipene. Behovet for mannskaper sank. Dette fikk ringvirkninger på land. Nedeneskysten hadde vært tyngdepunktet for bygging av treskip i Norge. I 1875 var det bygd nær 100 treskip på Agder. Det utgjorde 45% av den totale skipsbygging i Norge. Innen Nedenes Amt var det 55 skipsverft.

I 1887 ble det i hele Norge bare bygd 15 treskuter. Skipsværfrene sto uvirkomme. Nesten ingen av de 55 skipsverftene i Nedenes Amt klarte omleggingen til å bygge stålskip. Av arbeidsstokken på 2150 mann i 1875 sto nesten alle uten arbeid sist i 1880-årene.¹⁸

Utviklingen i skipsfartsnæringen kan lett følges i yrkesstastikkene i Arendalsområdet. Tallet på sjøfolk i Hisøy og Øyestad sank til 1/3 i perioden 1865-1900. Mens 711 personer hadde hatt sjøfarten som sitt hoveddyrk i 1865, var tallet sunket til 280 i 1900. Samtidig sank innbyggertallet i Hisøy og Øyestad fra 7770 i 1891 til 7458 i 1900. I Hisøy var nedgangen 6,5% på 10 år.

Dette må være hovedforklaringen til at tallet på svensker sank i Arendalsområdet i 1890-årene. Næringslivet hadde ikke lengre behov for arbeidskraft utenfra. Arbeidsledigheten var i stedet blitt til et problem. Denne endringen førte til at svenske i Bohuslän måtte flytte til Arendal (se figur 1).

i økende grad dro til Amerika. Amerikafarten vokste raskt i 1880-årene og overskygget snart farten til Norge. I 1889 var det ifølge tollbøkene slutt på den rene passasjertrafikken med båt fra Bohuslän til Arendal (se figur 1).

Sist i 1880-årene ble den svenske innflyttingen til Arendalsområdet oppveiet ved en økende avgang. Vesentlig besto den av utflytting, dels til Amerika, dels tilbake til Sverige. Over tid virket også dødsfall som en reduksjonsfaktor.

Den svenske bosetningen i Arendalsområdet hadde ved århundreskifte en annen karakter enn 25 år tidligere. I 1875 hadde gjennomsnittsalderen vært lav, 55% av svenskene i Øyestad og Hisøy var under 30 år (se tabell 5). I år 1900 var det skjedd en klar "forgubbningsprosess". 92% av svenskene var da over 30 år. Nesten hver fjerde svenske var mer enn 60 år. I Hisøy var gjennomsnittsalderen for svenske menn 50 år og for kvinner 48 år i år 1900.

Yrkessmessig hadde det også skjedd klare forskynninger. Mens 24% av de mannlige svenskene i Hisøy var knyttet til sjøfarten i 1875, var bare 17% sjøfolk i 1900. Mens svenskene i 1875 klart hadde vært underrepresentert i sjøfartsyrket sammenliknet med den øvrige befolkning, var det nå like vanlig åt svenskføde var sjøfolk som blant den øvrige befolkning i området. Forskjellen mellom folkegruppene var her vistet ut. Fremdeles var det nok slik at svenske skipsoffiserer hørte til unntakene. I alle fall blant skipsoffiserne. Mønstringssullen for Arendal 1868-1900 nevnte 237 svenske sjøfolk. Bare 1,5% av disse seilte som skipgere. Blant styrmnemene var svenskene langt bedre representert. 18,5% av sveksene seilte som styrmenn.²⁰

Det hadde også skjedd markerte endringer i svenskenes deltagelse i handelsnæringen og innen jordbruksområdet i perioden 1875-1900. I 1875 var handelsnæringen i Arendalsområdet så godt som uten svenske innslag. I 1900 var det i Barbu bl.a. 1 kjøpmann, 5 landhandlere og 1 handelsbetjent med svensk bakgrunn. Øyestad hadde 5 svenske handelsmenn i år 1900. Det vitner om en langt mer etablert folkegruppe enn 25 år tidligere. Nå var det svensker som hadde lagt seg opp kapital og arbeidet seg fram på sitt nye hjemsted.

Tabell 8A. Yrkesfordeling for svenskfødte menn over 15 år i 1900. Absolute tall.

	Hisøy	Barbu	Øyestad
Jordbruk/skogbruk	6	6	14
Fiske	2	0	0
Bergverk/industri	35	38	15
Håndverk/småindustri	14	77	15
Handel	2	14	5
Sjøfart	14	32	8
Anleggssarbeid	0	1	0
Dagarb./sjauere/tjenestef.	9	17	3
SUM	82	185	61

I lys av dette er det bemerkelsesverdig at en så konstant andel av svækkene arbeidet innen bergverk og industri. Her kan vi ikke merke forskjell fra 1875 til 1900.

I Hisøy og Øyestad var det en økende andel av svækkene som arbeidet innen håndverk og småindustri. I Barbu var prosentdelen konstant. Men der var andelen ekstremt høy, over 40%, alt i 1875. Dette kan sees i sammenheng med et særtrekk for Barbu. Mens talet på svækkene sank i de fleste kommunene i Arendalsområdet fra 1875 til 1891, økte talet på svenskfødte i Barbu med 27% i denne perioden. I forhold til den samlede befolkning gikk likevel den svenske bosetningen tilbake fra 5,8% i 1875 til 5,1% i 1891. Det skyldes at Barbu hadde en svært kraftig økning i folketallet på den tida (se tabell 3 og 9). Svækkene utgjorde en andel av denne befolkningsveksten. De var i stor grad knyttet til håndverk og småindustri, næringer som bare i liten grad ble berørt av Arendalskrakket i 1886 og krisen innen skipsfart og skipbyggingsindustri.

Tabell 9A. Antall svenskfødte i Arendalsområdet 1865-1900.

	Hisøy	Barbu	Øyestad
Jordbruk/skogbruk	7,3	3,2	23,0
Fiske	2,4	0	0
Bergverk/industri	42,7	20,5	24,6
Håndverk/småindustri	17,1	41,6	24,6
Handel	2,4	7,6	9,8
Sjøfart	17,1	17,3	13,1
Anleggssarbeid	0	0,5	0
Dagarb./sjauere/tjenestef.	11,0	9,3	4,9
SUM	100,0	100,0	100,0

Også innen jordbruket var svækkene bedre representert enn 25 år tidligere. Øyestad hadde nå 9 svenske gårdbrukere. De hadde klart å komme seg inn i et miljø som var lukket for utenforstående. I de fleste tilfellene hadde svækkene fått gården ved giftermål.

I samme periode ble det prosentvis færre svækkene som var dagarbeidere, sjauere og tjenestefolk. Det bekrefter inntrykket av at svækkene sosialt sett var i ferd med å komme bort fra de laveste sosiale lagene. Mens de som nytablerte hadde tatt til takke med de dårligste jobbene, arbeidet de nå i større grad i mer aksepterte yrker.

Tabell 9B. Andel svenskfødte av total befolkning i Arendalsområdet 1865-1900.

	1865	1875	1891	1900
Hisøy	1,9%	6,2%	4,6%	4,4%
Barbu	1,5%	5,8%	5,1%	4,4%
Øyestad	0,9%	3,1%	2,2%	1,8%

Av de svenske innflytterne til Arendalsområdet var nær 40% kvinner. Av de ugifte kvinnene ble de aller fleste benevnt som tjenestepiker. Noen ernærte seg ved å vaske tøy eller gjøre rent for folk. I tråd med fortelless det enda om svenske kvinner som gikk rundt i Arendalsområdet og tjente penger på å sy og brodere.

Det viser seg altså at den svenske innflyttingen til Arendalsområdet er nære knyttet til økonomiske forhold. Innvandringen skyldtes i hovedsak en uballanse mellom lønns- og arbeidsforhold i deler av Sverige og i deler av Norge. Flyttingen var en vandring på jakt etter arbeid. Der mulighetene for arbeid var gode, ble det stor innflytting.

Hvor permanent var så denne svenske bosetningen i Arendalsområdet? Hovedinntrykket er at de svenske innflytterne den første tida hadde en nokså labil tilværelse. De bodde en tid på et sted for så å reise videre. Innflytterne var unge og hadde få bånd til lokalsamfunnet. Derfor flyttet de lett til de steder der muligheten for arbeid var best. Dette vises klart av kildematerialet. Av de 611 svenskfødte som er registrert i Hisøy og Øyestad i perioden 1865-1900, var det neppe mer enn halvparten som bodde der samtidig. Folketellingen 1875 hadde 304 svenskfødte i Hisøy og Øyestad. Av disse var det bare 59 som fremdeles bodde i samme kommuner 25 år senere.

Mange av svenske flyttet innen Arendalsområdet. Andre dro lengre bort, til Grimstad-traktene, til Kristiansand eller tilbake til Østlandet. En god del reiste til Amerika, det framgår av folketasjonen. 21 Å tallfeste denne Amerikafarten, er imidlertid problematisk. Emigrantprotokollene for Arendal er forsømmet for siste del av 1800-tallet. Utflyttingslistene i kirkebøkene er svært ufullstendige. Omkring 2/3 av emigrantene fra Arendalsområdet skal imidlertid ha reist over Kristiansand. Og der er emigrantlistene bevart. De viser at det i perioden 1875-1895 reiste vel 1900 personer fra Arendalsområdet til Amerika over Kristiansand. Bare for 15 av disse står det særskilt anmerket at de var svenske. Vi må imidlertid regne med at et langt større antall svenskfødte ble registrert med norsk hjemsted i emigrantprotokollen. De hadde bodd så lenge her i landet at det ble regnet som hjemsted.

Emigrantprotokollene for Kristiansand har totalt 195 personer med svensk hjemsted i perioden 1875-1895. Det var altså ikke noe stort antall svensker som valgte Kristiansand som avgangsted for farten til Amerika.

Mange av svenske dro etter en tid i Norge tilbake til hjemlandet. I perioden 1875-1895 skal tilbakeflyttingen ha tilsvart omkring 1/4 av utflyttingen fra Bohuslän.²⁴ I de svenske innflyttingslistene har jeg funnet 11 innflyttere fra Arendalsområdet til Tanum og 23 til Svartholm i tiden 1860-1890. Det tilsvarer h.h.v. 7% og 17% av utflyttingene til Arendal derfra. Det kan tyde på at svenske i Arendalsområdet i mindre grad dro tilbake til hjemstedet enn svensker andre steder i Norge.²⁵

Kirkebøkene for Hisøy og Øyestad har i årene 1865-94 navn på 38 svensker som dro hjem til Sverige. I samme perioden fikk presten i Arendal melding om 29 tilbakereiser til Sverige. Kirkebøkene for Barbu melder om 51 reiser til Sverige i årene 1865-1909. De reelle tall var nok langt større. Som nevnt var det mange svensker som unnlot å melde seg for presten når de kom til Norge. Enda mindre grunn kunne de ha for å melde seg når de dro herrfra. Særlig hvis de bare hadde bodd her i kort tid. Da var det nok bare unntaksvis at svenske meldte flytting. Generelt er det vanskelig å taillfeste flytteaktiviteten for de svenske som kom til Arendalsområdet. Våre kilder kan bare kartlegge en del av flyttingene. Jo kortere oppholdet var, jo dårlige er sjansene for at våre kilder registrerer flyttingen. Folketellingene skjedde bare hvert 10. år i Norge. Kirkebøkene har bare med opplysninger om de som frivillig meldte seg for presten. Under korte opphold var det få som tok bryret med det.

Riktig dårlig blir kildebeleggget for de mest labile innflytterne: sesongpendlerne. Vi vet at det om våren kom store mengder med svensker til Arendalsområdet. Ifølge tollbøken for Arendal kunne i vårmånedene flere hundre passasjerer følge med frakteskutene fra Bohuslän (se figur 1). Mange av disse reiste hjem igjen utover høsten når det ble dårligere med arbeid. Tollbøkene visser at svenske frakteskutter ofte kom inn til Arendal på høstparten i ballast eller med landbruksvarer. Utover i perioden ble det dessuten stadig vanligere at svenske fiskebåter kom inn til Arendal med saltet høstmakrell. Trolig fulgte mange sesongpendlere med disse skutene tilbake til Sverige.²⁶

Det er problematisk å finne omfanget av sesongvandringene. Vi må regne med at de fleste sesongpendlerne kom til Arendal med båt. Derved skulle de være innbefattet i vår oversikt over innkomne passasjerer med frakteskutene fra Bohuslän (se figur 1). Men hvor stor del av disse passasjerene som var sesongpendlere, er mer usikkert. Ettersom pendlerne reiste hjem om høsten, ble de ikke tatt med i de norske folketellingene som ble foretatt ved nyttår. Kanskje kan bedriftsarkiv og lønningslister fortelle noe om omfanget av den svenske sesongpendlingen til Arendalsområdet. Til nå har jeg ikke funnet slike kilder som har med svensk arbeidskraft i særlig omfatning.

Selv om vi ikke kan få et fullstendig bilde av den svenske innvandringen til Arendalsområdet, kan vi si noe om tendensen i utviklingen. Arendalsområdet opplevde i siste halvdel av 1800-tallet en formidabel innflyttingsbølge fra Sverige. Hovedmengden kom fra lavere sosiale lag i Bohuslän. Men også øvrige deler av Sverige sendte folk hit. Trekkplasteret for flyttingen var skipsfarten og næringer knyttet til den. Men også industri og håndverk ga arbeid for mange svenske innflyttere. Sist i 1880-årene avtok innvandringeren. Det hadde sammenheng med den økonomiske krisen i Arendalsområdet. Den førte også til økt utflytting av svensker fra Arendalsområdet, dels til andre deler av Norge, dels til Amerika og dels tilbake til Sverige. Tallet på svenskfødte i Arendalsområdet gikk derfor ned i siste tiår på 1800-tallet.

Hvordan var så forholdet mellom den norske befolkningen og de svenske som slo seg ned i Arendalsområdet? Giftermålene kan si noe om sosiale kontakter. Valg av ektefelle vil bare i liten grad skje over kulturelle og sosiale barriérer. Hvis svenske i Arendalsområdet hovedsaklig giftet seg med landsmenn, kan det være uttrykk for at svenske hadde problemer med å få sosialt fotfeste i området.

I følge kirkebøkene for Arendal, Barbu og Hisøy var det 167 svenskfødte kvinner som giftet seg i Arendalsområdet i perioden 1870–1900. Over halvparten av disse giftet seg svensk (92 stk.). Det kan tyde på at kvinnene foretrakke ekteskap med landsmenn. Men det

var langt fra noen sosial barriære mot den norske befolkning. Det viser med all tydelighet oversikten over de svenske menn som giftet seg samme sted i perioden. Av et totalt antall på 415 var det 323, eller 78%, som giftet seg norsk. På grunn av mannsoverskuddet hadde de mindre muligheter til å finne en gift seg norsk. Svenskene kom derfor ikke til å bli noen isolert gruppe i Arendalsområdet. De blandet seg med den øvrige befolkningen.

I Arendalsdistriktet vokste det i andre halvdel av 1800-tallet fram en rekke dissentermenigheter. Særlig fikk metodistene, baptistene og en evangelisk-luthersk frimenighet mange tilhengere. I Barbu var 263 eller 4,2% av befolkningen metodister i år 1900. 75 eller 1,2% var baptister. Frikirken var den største dissentermenigheten med 5,5% av befolkningen i Barbu 1900.²⁷

Som en tese kunne det tenkes at de svenske innflytterne foretrak dissentermenigheten. Det kunne man føle seg mer hjemme enn i den tradisjonelle statskirken med dens sterke tilknytning til embetsverk og stedlig sosiitet.

Ved folketellingen 1900 var det imidlertid bare 14 av de 300 svenskfødte i Barbu som kalte seg metodister. 3 var baptister mens 5 tilhørte frikirken. Prosentvis hadde dissentermenigheten mindre tilslutning blant de svenskfødte enn blant den øvrige befolkning i Barbu. Mens 10% av de svenskfødte sto utenfor statskirken, var andelen 13% blant den øvrige befolkningen. Svenskene var følgelig knyttet til statskirken enn folk ellers i Barbu. Dette kan ha flere forklaringer. Enten kan det være et tegn på at svenske følte seg hjemme i det tradisjonelle statskirkesystemet og lett gled inn i det norske kirkelivet. Eller det kan skyldes religiøs likegildighet. Svenskene kunne ha liten interesse for menighetsliv og kirkegang. Men ettersom de ikke meldte seg inn i en dissentermenighet, ble de ved folketellingen regnet som medlemmer av den norske statskirken.

En undersøkelse av natverdsgjestene kan gi svar på det. Av de 640 som gikk till alters i Barbu i året 1900, er det 30 som kan iden-

tifisertes som svenskføde i folketellingen samme år.²⁸ De utgjør 4,7% av nattverdsjestene eller noe i underkant av den svenske befolkningssandelen i Barbu. Noen av de svenskføde gikk til alters 3-4 ganger i løpet av året. Det er derfor bare 15 av de 270 statskirkelige svenske i Barbu som gjorde nattverd i 1900.

Bare 5,5% av svenske følte seg altså så religiøst interessert at de tok imot kirkens sakrament. Men de som gjorde det, følte seg så hjemme at de kom flere ganger i året. Hovedparten av de svenskføde ble imidlertid stående utenfor den indre krets i statskirvens menighet. Mange av disse var nok lite oppatt av religion. Vi ser da også at 6 av de 300 svenskføde i Barbu i 1900 sto utenfor alle kirkesamfunn. Det var litt høyere andel enn blant den øvrige del av befolkning i Barbu.³⁰ Det var altså en god del svensker som valgte å stå utenfor det sosiale fellesskap som religion og menighetsliv kunne gi.

Religiøst sett var de svenske innflytterne på ingen måte noen homogen gruppe. Et lite mindretall viste engasjement i sin kristne tro. De gikk til alters eller gikk aktivt inn i dissentermenigheter. En svensk innflytter skal omkring 1880 ha virket som sondagskolelærer i Barbu.³¹ Men de fleste innflytterne tok liten del i det offisielle religiøse liv.

Hvordan var så forholdet på det verdslige området? Arendalsdistriktet hadde et utbredt foreningsliv i siste del av 1800-tallet. Hvor dan var svenskenes engasjement der?

I 1880-årene ble det dannet arbeiderforeninger i Barbu, Øyestad og Hisøy. I forbindelse med Arendalskrakket i 1886 fikk disse foreningene stor oppslutning. Høsten 1886 skal medlemstallet ha vært over 1200. Bitterheten over den plutselige arbeidslosheten og dyrtiden fikk disse foreningene til å danne basis for "Samholdsbevegelsen", en organisjon som i august 1887 sto for stiftelsen av Det Norske Arbeiderparti. Stiftelsesmøtet ble holdt ved Ormetjern i Barbu.³² Samholdsbevegelsen hadde et program i 8 punkter:

- "1. Opplysning
2. Sparsommelighet
3. Motarbeidelse af Drikketrafik
4. Forhindring af Indvandring af fremmede Arbeidere

5. Normal Arbeidsdag
6. Almindelig Stemmeret
7. Brug af norske Varer
8. Afskaffelse af tvungen Varebeholdning."³³

Programmet rettet seg altså klart mot innvandringer til Arendalsområdet. Særlig var det de svenske sesongarbeiderne man hadde i tankene. Det viser en tale som en av lederne i Samhold, Andreas Hansson, holdt sommeren 1887: "Forholdene i Arendal er saaledes, at svenske Ungkarer kommer i massevis om Sommeren og frambyder sig for en ringe Betaling, og naar Vinteren inndræder, pakker de sammen og reiser tilbage til Sverige. Vore egne Arbeidere lider herved, thi da de er Familielørsørgere, kan de ikke arbeide saa billigt som svenskerne."³⁴

Dette må ha satt de innvandrere svenske i et vanskelig dilemma. Mange av dem hadde selv opprinnelig kommet til Arendal som sesongarbeidere og hadde vært villige til å arbeide for mindre betaling enn de fastboende. Om bord på frakteskutene som kom fra Bohuslän om våren, kunne det være slekt og venner som ønsket å følge etter. Å støtte Samholdsbevegelsen, ville for svenske bety at de gikk mot venner og familie.

På den annen side hadde de mer etablerte svenske interesse av å sikre sine egen arbeidsmuligheter. Fortsatt innvandring av billig arbeidskraft kunne føre til økt arbeidsloshet. Samholdsbevegelsen kunne være med og hindre dette.

Medlemslistene i Samhold er gått tapt. Vi kan derfor ikke kartlegge svenskenes oppslutning om bevegelsen. Noen svensker ser ut til å ha vært aktive sympatisører, bl.a. sagbruksarbeiderne Johan H. Bergstedt og K. Hallberg. Men ellers virker det som mange av svenske hadde et avmålt forhold til Samholdsbevegelsen. De følte kanskje at programmet hadde brådd mot dem.³⁵

Det virker altså som mange svenske innflyttere ble stående litt i utkanten av det sosiale miljø i Arendalsområdet. De deltok i liten grad i aktiviteter som kunne knytte dem nærmere til resten av be-

folkningen. Verken kirken eller arbeiderforeningene virket til-trekkende på dem i første omgang. Men etter som tiden gikk, gled mange mer inn i miljøet. Inn på 1900-tallet var f.eks. mange svenske innflyttere aktive i fagforeningene i Arendalsonrådet.

Hvis de svenske innflytterne regnet med å bli boende i Norge for godt, kunne det være aktuelt å søke om norsk statsborgerskap. Da ville de få større rettigheter i samfunnet. Av de 300 svenskfødte i Barbu var det bare 28 som oppgav at de var svenske statsborger ved folketellingen 1900. Over 90% skulle altså ha norsk statsborgerskap! Et slikt forhold ville være oppsiktsvekkende. Norske statsborgerskap kunne man bare få ved søkerad til Justisdepartementet. 9 av 10 svenskfødte skulle altså ha tatt seg det bryret. Folketellingen kan være misvisende på dette punktet. Ved tellingen ble det ikke krevd bevis for statsborgerskapet. Det kan derfor tenkes at en del svensker har opplyst om norsk statsborgerskap selv om de formelt ikke hadde det. Kanskje ble det gjort for bedre å bli akseptert i lokalmiljøet?

Journalene for Amtmannen i Nedenes tyder på at en god del svensker nok har oppgitt feil statsborgerskap i 1900. Alle skriv til Justis-departementet skulle gå gjennem amtmannen. Journalene har ytterst få søkerad om norsk statsborgerskap i 1880-årene. I det neste tiåret ble det godkjent 268 søkerad fra hele Nedenes Amt. De aller fleste av disse var svenskføde. Likevel kan det ikke godtgjøre at 90% av svenske i Barbu kunne ha norsk statsborgerskap i 1900.³⁴

En nærmere undersøkelse viser at 60% av søkeradene i 1890-årene stammer fra ett enkelt år: 1894. Da fikk 159 utlendinger norsk statsborgerskap i Nedenes Amt. Hva kan forklare dette forholdet? Av amtmannens journaler framgår det at påfallende mange av søkeradene i 1894 var formidlet av en viss Richard Arnold. Han var stadsingeniør i Arendal og bosatt i Barbu. I 1890-årene var han en direktene kraft i det konservative parti i Arendal. Våren 1893 fikk han reorganisert "Barbu Grunnlovsforening" som hadde ligget ned noen år. Arnold ble foreningens formann. Året etter ble han også formann i "Grunnlovsvennernes Féllesforening for Nedenes Amt".

Det var en fellesorganisasjon for alle de lokale, konservative partiforeningene i amtet.³⁵

Høsten 1894 skulle det være stortingsvalg. Valgkampen var usedvanlig hard. Motsetningene mellom Høyre-partiet og Venstre-partiet var svært markante. Striden samlet seg om 2 hovedemner: utvidelse av stemmeretten og unionstriden med Sverige. Venstre ville utvide stemmeretten til alle voksne menn og være ubøyelige i striden med Sverige. Høyre var imot en generell utvidelse av stemmeretten og ville være mer forsiktig i forhandlingene med Sverige. Richard Arnold var en meget dyktig organisator. I Barbu fikk han Grunnlovsforeningens medlemmer til å gå fra dør til dør for å påvirke flest mulig sympatisører til å skaffe seg stemmerett. Et hovedpunkt i dette arbeidet ble "at tilveiebringe nye stemmeberettigede ved Erhvervelse af Statsborgerbrev for bosidende Utlændinger".³⁶ Ettersom Barbu var kommunen i amtet med størst andel svenskføde, var det her store gevinstar å hente.

Samme linje fulgte Arnold som formann i "Féllesforeningen". Gjen-nom skrift og tale poengtete han gjentagne ganger at man måtte få pålitelige utlendinger til å söke norsk statsborgerskap. Her fikk han god støtte av De Konsernative Foreningers Centralstyrelse i Kristiania. Herfra kom det rundskriv med ferdigtrykte søknads-blanketter for statsborgerskap.³⁷ Den omfattende søkeradmassen om statsborgerskap i året 1894 må sees på denne bakgrunn. Det var et ledd i en organisert plan på å skaffe flere stemmeberettigede til valget.

Til dels var denne aksjonen kjent i samtiden. Venstreavisen "Agderposten" i Arendal skrev like før valget at mange svenskføde nå skaffet seg stemmerett. Avisen beskyldte høyrepartiet for å betale folk for dette: "Det fortelles at der af Haires Krigskasse ud-betales 2 kroner og Dækning af alle Udgifter for hver Person som en betroet Mand kan drive frem til Edsaflæggelse." Beskyldningene ble krasst avvist av Arnold.³⁸

I ettertiden er ikke saken så opplagt. Vi vet at Arnold og "Féllesforeningen" formidlet svært mange av de søkeradene som kom om

statsborgerskap i 1894. Forhandlingsprotokollen for "Fællesforeningen" viser også at det ble brukt store pengemidler til valgkampen 1894, faktisk så mye at foreningen slet i mange år med å få dekket underskuddet. Regnskapsføringen var heller ikke særlig spesifisert. Relativt store beløp ble kalt "utgifter i Fjære" eller "utgifter i Øyestad". En rekke poster dekket utgifter til skjøter og borgerbrev. Slike ting ble utviisomt betalt av foreningen.³⁹

Det mangler opplysninger om hva venstrepartiet foretok seg overfor svenske i 1894. Trolig har også de forsøkt seg. Men valgkampen var fra den siden langt dårligere organisert i Arendalsområdet. Valgresultatet ble oppsiktsvekkende i Nedenes Amt. Det konservative høyrepartiet hadde stor framgang. Og det mest iøyenfallende: arbeiderkommunen Barbu fikk konservativt flertall.⁴⁰ Den konservative avisen "Vestlandske Tidende" i Arendal noterte dette med stor tilfredshet:

"Hva de enkelte Distrikter angaa, vil erobringen af Barbu staas som et lysende forbillede for andre Kredse paahvad rolig, men iherdig Politisk Oplysningsarbeide kan udrette overfor en paagaende Agitation, der i Voldsomhed søger sin Lige."⁴⁰

Venstreavisen "Agderposten" forsøkte å forklare valgnederlaget:

"Der spørges hvorledes det kan forholde sig, at Indlandsbygderne i sin store Almindelighed stemmer med Venstre, medens Arbeiderdistrikter som Barbu m.fl. gir sin Stemme til dem, der bekämpar Arbeidernes Livssag... Mere end en Forklaring herover kan heller ikke findes, og det maa være den, at Oplysningen i disse Distrikter, saa underlig det end høres, staar lavere end paas Landsbyerne. Eller er det maaske Selvstændighedsfølelsen, som er mere uudviklet i Kystdistrikterne end paas Landet. En Grund kan vi da maaske finde deri, at Kystdistrikterne har givet Plads for og fremdeles huser en Mængde indflyttede Svensker, der nu lønner Gjæstfriheden og den gode Modtagelse, de har faaet, ved at stemme med det Parti, der i Aar rækker ved frisindede Love har søgt at imødekommne dem paa enhver Maade. Forholder det sig saa, ved vi da i ethvert Tilfælde hvor Hunden ligger begravet, og om end Barbovalget kan give Anledning til Mismod, saa kan vi dog haabe at disse Forholde med Tiden vil rette paa sig. Den slægt der vokser op, vil dog være Norsk, selv om den stammer fra udenlandske Forældre."⁴¹

De svenske innflytterne ble her helt klart utpekt som syndebukker. Det er de som har gitt de konservative gevinst ved valget. Dette synspunktet var ikke spesielt for Arendalsområdet. Også i Smålenene (Østfold) ble svenske beskyldt for å stemme konservativt. "Svenskerne er Höires hjälpetropper under Fornagelsen af Norsk Selvstændighet utover hele Landet."⁴²

Nasjonalisme og nasjonalromantikk var viktige ingredienser i valgkampene i 1890-årene. Man spilte på velgernes nasjonale følelser. Særlig i venstrepartisjonen kom det tydelig fram. Dette virket nok skremmende på mange utenlandske innflyttere. De kunne lett oppfatte seg som skyteskiver for den nasjonale propaganda. I mange tilfeller følte nok dette til at innflytterne ble passive i den politiske diskusjonen. De valgte å ligge lavt i det politiske terrenget. Hvis de aktiviserte seg, kunne det være naturlig å stemme konservativt. Håpet om å bevare gode forbindelser mellom Norge og Sverige ble for de svenske innflytterne viktigere enn en eventuell utvidelse av stemmeretten. Høyrepartiet kunne fortone seg som en garanti for sindighet i unionsforhandlingene. Venstrepartiet kunne lett oppfattes som en fare for de svenskfødte.

Fram mot 1905 gikk unionsopsmålet over i en annen fase. Da ble det klart at heller ikke de konservative kunne garantere en fortsatt union. Det isolerte den svenskføde befolkningen politisk. Hvis noen av dem fortsatt kom med unionsvennlige synpunkter, kunne de lett stemples som upålitelige og forrædere av en samlet norsk befolkning. Sommeren 1905 var det Arendalavisene en udbredt mistanke om at de svenske innflytterne. Det ble meldt om agitasjon i unionsvennlig retning "særlig blandt herboende Svensker".⁴³ Av og til tok man det for gitt at svenske var upålitelige og motstandere av den norske regjeringens politikk. I "Agderposten" for 4. august 1905 kunne man f.eks. lese følgende notis:

"Svenske?
Paa en Gaard i Fjære, ikke langt fra Landbrugsskolen, saaes 29.de Juli et Unionsflag paa halvtang. Er Gaardbrugeren Svenske eller kjender han ikke 7.de Juni Beslutningen?"

Forbi reisende."

En hver unasjonal holdning kunne altså av folk settes i forbindelse med de svenskføde innbyggerne i landsdelen. De ble utsatt for et kraftig press som fikk mange svensker til å innpta en klart norskvennlig holdning. Noen markerte det offentlig ved å gå til lokalavisen. Dagen før folkeavstemningen 13. august 1905 kunne man lese følgende i "Agderposten":

"Et Rygte er kommen mig for Øre, at jeg - som svenskfødt, skal have erklaret, at jeg vil stemme Nei førstk. Søndag. Dette Rygte erklærer jeg ikke medfører Riktig-heit. Jeg stemmer "JA".

A.J. Wahlström"

Lignende forhold er kjent fra andre deler av landet. Fra en rekke steder i Norge ble det sommeren 1905 sendt telegram fra svenskføde innbyggere til den svenske regjering med krav om å etterkomme de norske krav. Slike telegram ble inntatt i norske aviser og brukta som et viktig ledd i den norske propaganda.

Folkeavstemningen førte som kjent til et overveldende ja-flertall. I hele landet var det bare 184 personer som stemte nei mens 368208 stemte ja. I Nedenes Amt ble det bare avgitt 5 nei-stemmer.

Dette viser klart at de svenskføde ikke inntok annet standpunkt til unionsoppløsningen enn resten av befolkningen. I hvert fall visste de det ikke ved avstemningen. Dette blir livlig kommentert i avisene. "Resultatet af Afstemningen i Nedenes er helt ut tilfredsstillende. Glædeligt er det, at de herboende svenskføde Statsborgere saa mandjevnt mødte frem og stemte Ja. Blandt alt er det egnet til at gjøre Indtryk i Sverige".⁴⁴

Resultatet overrasket mange:

"Det er eiinefallende og ligesaa overraskende, som glædelig, at der er kommet saa faa Nei-er fra de Distrikter, hvor det svenskføde Element udgør saa stor Procent. Som f. ekspl. fra Småalenene. Der - ja overalt - ogsaa i Arendal og Nedenes, er det kun et forsvindende Faatal, som har svigta os i vor nationale Kamp."⁴⁵

Unionstriden må ha lagt et stort press på de innflyttede svenske. Avvikende synspunkter kunne lett føre til uvennskap i nabola-ge. Likevel er det ingen ting som tyder på noen markant tilbakeflytting til Sverige som følge av striden. Dette til tross for at

avissene etter folkeavstemningen 1905 kunne melde at "herboende svensker som ikke har norsk Statsborgersett, har faaet Ordre fra Sverige om at komme hjem snarest muligt."⁴⁶ Fra Arendal og Barbu ble det f. eks. i 1905 bare registrert 2 flyttinger til Sverige. Året etter reiste en familie på 4 personer.

Etter 1905 avtok motsetningene mellom Norge og Sverige. Det gjorde nok situasjonen lettere for de mange innflyttede svenske. Men en del kunne nok i lang tid føle at de ikke helt ble akseptert som likeverdige i lokalmiljøet. En sønn av svenske innflytttere kan f. eks. fortelle om forberedelsene til 100-årsjubileet for den norske grunnloven 17. mai 1914. Skolene skulle da utsmykkes med blomster og bjørkeløv. Alle elevene ble sendt ut i skogen for å finne egnet materiale. Nei, ikke alle. Som eneste halvsvenske i klassen ble en 7-åring nektet av frøken å være med i utsmykkingen. Han måtte ikke ødelegge den nasjonale feststemmingen.⁴⁸ Slike holdninger rammet nok en del av svenske og deres barn. For noen gav det en følelse av fornredelse som de bar med seg hele livet. Svenske innflytttere kunne ved århundreskiftet møte holdninger fra nordmenn som likner påfallende på det innvandrere fra fjernere himmelstrok møter i Norge i våre dager.

Hvilke kulturelle impulser kan så svenske har tilført Arendalsområdet? Her gjenstår det viktige undersøkelsene. Men visse antydninger kan man likevel gi. På noen felter brakta svenske med seg en solid fagkunnskap. Mest markant var nok det innen steinhogging og steinindustri. Her var de lokalbefolknings overlegen. Svenske kom derfor til å dominere steinindustrien i Arendalsområdet. Noen startet eget steinhoggerfirma, f. eks. Carl W. Carlberg på Fevik. Tallrike er de bruer og steinsettinger på Agder som er laget av svenske steinhoggere.

Mange svensker arbeidet som gartner eller gårdsbestyrere på landstedene til rike byborgere. Da den første hagebrukskolen i Norge ble startet i Fjære i 1880, ble det ansett en svensk bestyrer: Anders Fredrik Almgren. Han hadde gartnereksamen fra Rosendal i

Sverige og hadde vært henskapsgartner i Norge siden 1867. Svenskene lå klart foran oss på dette feltet.⁴⁹

Også innen husbygningen førte svenskene med seg noe nytt. De lot ofte husene få en spesiell panel. Mens man på Agderkysten vanligvis lot en stående panel få et bredt ytterbord, bygde svenskene med et smalt ytterbord slik de var vant til fra Bohuslän (listpanel). Særlig i Barbu og Hisøy kan man se mange hus med slik kledning.⁵⁰

Det må nærmere undersøkes til for man kan si noe om i hvor stor grad de svenske innflytterne har påvirket andre felter. Kan det f.eks. tenkes at enkelte svensker har påvirket religiøst eller verdslig foreningsliv i Arendalsområdet til tross for at majoriteten av svenske innflyttere viste liten interesse på disse områdene? Kan det tross altstå svensker bak utviklingen av dissentermenigheter og fagforeninger? Hva med misjonsforeninger og avholds-lag?

Tradisjonsstoffet om den svenske innvandringen gir inntrykk av at svenskene ganske raskt forsøkte å legge om språket til et tilnærmet norsk. Enkelte utpregede svenske personnavn ble også formørket. Det gir oss inntrykk av at innflytterne ikke ville skille seg ut i lokalmiljøet.

Innen hjemmets vegger kunne det tenkes at svenskene beholdt mer av hjemlandets kulturelle særdrag. F.eks. i form av svenska skikker ved høytidene, svenska matoppskrifter og svenska sanger. Det ser imidlertid ut til at også dette avtok etter en tid. Et stykke ut på 1900-tallet skilte ikke et svensk hjem seg særlig ut i Arendals-området.⁵¹

SAMMENFATNING

Innflyttingen fra Sverige til Arendalsområdet endret drastisk karakter i midten av 1800-tallet. Antall svenskfødte steg rask til de utgjorde 5-6% av befolkningen. Den største konsentrasjonen kom i ytterkanten av Arendal by: i Hisøy og Barbu.

De fleste svenskene kom fra nordre del av Bohuslän der det var en markant nedgang i folketallet fra 1870-årene. Mange hadde først vært bosatt en tid på Østlandet. Men hovedstrømmen fra Bohuslän til Arendal kom etterhvert til å gå med små frakteskuter over havet. Kystbefolkingen i Bohuslän sto for transporten. Men det var hovedsaklig innlandsbefolkingen som flyttet til Arendal.

Hovedmotivet for flyttingen var søk etter arbeid. I Arendalsområdet var det framfor alt skipssfarten som hadde behov for arbeidskraft. Men dessuten var det i 1870-årene også gode arbeidsmuligheter innen håndverk og nyestablert industri.

Med skipsfartskrisen i 1880-årene ble det langt mindre behov for fremmed arbeidskraft i Arendalsområdet. Dette førte til motsetninger mellom norske og svenskfødte arbeidstakere. Fremfor alt var det de svenskene sesongpendlerne irritasjonen rettet seg mot. Arbeiderforeningene i Arendalsområdet hadde sist i 1880-årene som et av sine hovedmål å forhindre den svenske innvandringen.

Likevel kom det fortsatt en god del svensker til Arendalsområdet. Men samtidig flyttet et økende antall svenskfødte bort fra distrikts; noen til Amerika, noen tilbake til Sverige eller til andre steder i Norge. Tallet på svenskfødte i Arendalsområdet sank i 1890-årene.

Unionstriden gjorde situasjonen vanskelig for mange innflyttede svensker. Norsk nasjonalisme, særlig slik den ble uttrykt fra den politiske venstrebevegelsen, virket skremmende på svenskene. Den førte bl.a. til at de konservative fikk hjelp av svenskfødte ved stortingsvalget i 1894.

Som innflyttere fikk mange av svenskene merke at de ikke alltid ble regnet helt likeverdige med de bofaste nordmenn. Slike holdninger var kanskje også rettet mot tilflyttene fra andre land eller fra

fjernere stedder i Norge. Unionstriden førsterkret imidlertid holdningene overfor svenske. Særlig ble det tydelig i tiden fram mot unionsoppløsningen i 1905. Etter den tid gled svenskene gradvis bedre inn i det norske samfunn.

NOTER

Denne artikkelen bygger delvis på 2 artikler jeg har laget tidligere:

1. Bråstad: Svensk innvandring til Øyestad og Hisøy ca 1850-1900, (Hirtshals-symposiet 1981).
2. Bråstad: Folkeflyttinger fra nordre Bohuslän til Arendalsområdet i Norge ca 1850-1900, (Lillesand-symposiet 1982).
3. Forørig er en del av materialet fremkommet ved en innsamling av tradisjonsstøff om svensk innvandring til Aust-Agder. Innsamlingen foregikk 1983-84 og ble finansiert av Norsk Kulturråd.
4. Arendal justisprotokoll nr. 21 fol. 433 (19/4 1808) Nedenes tingbok nr. 38 fol. 318b (5/5 1808), 321b, (12/5 1808).
5. Folketellingene 1865, 1875, 1891, 1900 og 1910, resultater utgitt av Departementet for det Indre og Statistisk Centralbureau (Kristiania 1868-1912).
6. Birger Dannevig: Arendal gjennom skiftende tider (1973), s.70, 75, 112.
7. Folketelling 1875 for skip. Riksarkivet i Oslo. (Kopi ved SAK). Bark "Ysteva" 1900, beretning av G. Andersen, Tromøy.
8. Ragnar Olsson og Åke Forsström: Befolkningsutvecklingen belyst med officiell statistik och andra källor. Uttrykt arbetsrapport (Göteborg 1978-10-10) s. 25.
9. En nærmere redegjørelse for flyttestrømmen fra Tanum, Mo og Svarteborg finnes i Bråstad: Folkeflyttinger.... .
10. Bohusläns historia (1963) s. 347f.
11. Samtale med gårdbruker Erik Hakerød i Kvile våren 1982.
12. Vaktjournaler 1862-1905, Arendal tollsted. (SAK).
13. Bråstad: Folkeflyttinger... s.20.
14. Bohusläns historia (1963) s.370, 374, 377, 384.
15. NOS. Tredje Række No. 16. Tabeller vedk. Arbeidslønninger i arene 1875, 1880 og 1885. (Kristiania 1888).
16. Bohusläns historia (1963) s. 384.
17. Birger Dannevig: Arendal gjennom skiftende tider, s. 109-115. Amund Helland: Topografisk-statistisk beskrivelse over Nedre Amt, del 2 (1904) s. 63-66.
18. Joh. N. Tønnesen: Skipssfartsksisen på Sørlandet 1880-1914, Årsskrift for Agder Historielag nr 58 (1982) s. 68.
19. Bohusläns historia s. 370f.
20. Mønstringruller Arendal krets (SAK).
21. Innsamlingsaksjon 1983-1984.
22. Karen Løvland: Utvandringen fra Arendal/Barbu 1875-1900. (Hovedoppgave i historie Oslo 1979 s.27).
23. Emigrantprotokoller for kristiansand Politikammer 1872-1938, (SAK).
24. Bohusläns historia s.371.
25. Bråstad: Folkeflyttinger ..s.32.
26. Innsamlingsaksjon 1983-1984. Vaktjournaler 1862-1905, Arendal tollsted (SAK).
27. Folketelling 1900, 4. hefte (Kristiania 1904).
28. Kommunikantbok for Barbu 1878-1903 (SAK). Folketellingen 1900 Barbu (SAK).
29. Innsamlingsaksjon 1983-1984.
30. Folketelling 1900 Barbu (SAK). Folketelling 1900 4. hefte (Kristiania 1904).
31. Harald Flodda: Samholdbevegelsen i Arendalsområdet i 1880-åra. (Hovedoppgave i historie Oslo 1980).
32. Do. s. 121.

33. Innsamlingaksjon 1983-1984.
34. Register til Journal Nedenes Amt 1880-1906 (SAK).
35. Richard Arnold: Mit Levnetsløp I (håndskrevet dagbok) s. 98, 104 Aust-Agder-Arkivet).
36. Forhandlingsprotokoll for Grundlovsvennernes Fællesforening for Nedenes Amt s. 63-153 (Aust-Agder-Arkivet).
37. Do. s. 111.
38. Agderposten 27/10 1894, 31/10 1894.
39. Forhandlingsprotokoll "Fællesforeningen" s. 134-143.
40. Vestlandske Tidende 13/10 1894, 14/10 1894.
41. Agderposten 17/11 1894.
42. Agderposten 28/9 1894, 12/10 1894.
Vestlandske Tidende 13/10 1894.
43. Agderposten 30/7 1905.
44. Do. 14/8 1905.
45. Do. 17/7 1905.
46. Do. 12/9 1905.
47. Flytningsbok Arendal fattigkommune 1900-1906, Arendal politiarkiv (SAK).
48. Fortalt av herr Bjørklund 28/9 1983. Innsamlingsmøte.
49. Torfinn Skard: Hagebruk og gartneri i Norge (1963) s. 161.
50. Drange, Aanensen, Brænne: Gamle Trehus (1980) s. 69.
Samtaler med arkitekt Hans Olaf Ananessen, Arendal.
51. Innsamlingsaksjon 1983-1984.